

Vilde Ekerhaugen

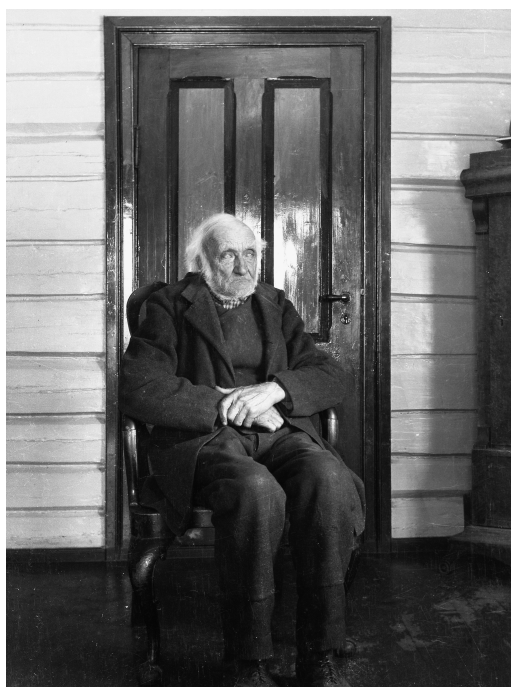
«En god og anstændig opvartning i alderdommen [...]»

En kvalitativ, lokalhistorisk undersøkelse av føderådsinstitusjonen i Vestre Gausdal 1890-1910

Masteroppgave i femårig lektorutdanning i historie

Veileder: Pål Thonstad Sandvik

Desember 2020

Føderådskaren Nikolai Hansen Bø (f. 1831) fotografert i føråa på Sør-Bø (gnr./bnr. 56/1) i Bødal i Vestre Gausdal. Foto: Ukjent/Håkon Bø.

Vilde Ekerhaugen

«En god og anstændig opvartning i alderdommen [...]»

En kvalitativ, lokalhistorisk undersøkelse av føderådsinstitusjonen i Vestre Gausdal 1890-1910

Masteroppgave i femårig lektorutdanning i historie
Veileder: Pål Thonstad Sandvik
Desember 2020

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for moderne samfunnshistorie

Til bestefar Einar †

Sammendrag

Denne masteroppgava er en kvalitativ, lokalhistorisk undersøkelse av føderådsinstitusjonen i Vestre Gausdal (nåværende Gausdal kommune) i perioden 1890-1910. Føderådsinstitusjonen er kjent over hele Norge under forskjellige betegnelser: *Føderåd, kår, vilkår, livaure, forlog, folga, hold, not, oppsete* og andre. Som den eldste formen for pensjonsordning var føderådsordninga en viktig del av det gamle bondesamfunnet. Føderådsavtalen ble som regel inngått i forbindelse med overdragelse av fast eiendom. Tinglysing av skjøte var det som stadfesta at jordbruksenheten ble overført fra den gamle eieren til den nye husbonden, mens tinglysing av føderådskontrakt sikra den gamle husbonden underhold. Føderådsavtalen var derfor en tosidig overenskomst om underhold til den ene parten (føderådstakeren), mot at husbondsretten til landeiendom ble overdratt til den andre parten (føderådsyteren).

Empirien består av 39 føderådskontrakter, og oppgavas overordna problemstilling er: *Hvilke bestemmelser ble gjort mellom partene i føderådskontraktene fra Vestre Gausdal i perioden 1890-1910? Tre interessante underspørsmål i den forbindelse er: Hvilken avtaletype var den mest vanlige i Vestre Gausdal? På hvilken måte påvirka eiendommenes matrikkelverdi størrelsen på føderådsytelsene? Hvordan varierte ytelsenes størrelse med føderådstakernes kjønn, sivilstand og relasjon til føderådsyter?* I tillegg til å undersøke problemstillinga sammenligner jeg også funna fra Vestre Gausdal med tidligere forskning.

Det snakkes gjerne om tre ulike avtaletyper i forbindelse med føderådskontrakter; *brødkår, oppsett/varekår og brukende føderåd*. Sistnevnte blir også kalt *slepavilkår* og *styrekår*, og innebærer en kombinasjon av vareytelser i naturalia og brukende jord. Kontrakter av typen brukende føderåd var det mest vanlige i Vestre Gausdal i perioden 1890-1910. Matrikkelskylda påvirka størrelsen på føderåda på den måten at lav matrikkelskyld ofte førte til små føderåd, mens høy matrikkelskyld førte til større og mer omfattende føderåd. Ytelsenes størrelse varierte i tillegg med føderådstakernes kjønn, sivilstand og relasjon til føderådsyter. Mens enkemenn ofte fikk de største vareytelsene, fikk ektepar oftere kontraktsfesta ulike bruksrettigheter. Nære slektskapsband var i tillegg oftere forbundet med større og mer omfattende føderådsavtaler, sammenligna med avtaler hvor partene ikke var i nær familie.

Abstract

This master's thesis is a qualitative, local historical study of the Norwegian institution of "føderåd" in Vestre Gausdal between 1890 and 1910. "Føderåd" was an agreement between two parts, often between parents and one of their children. The agreement was based on the right to land in exchange for goods and favors in natura. In other words; when the land was passed on to the new owner, a written agreement was signed of both parts. In the written contract the new owner became committed to provide for the former owner until their death. There is no English term for "føderåd", but the German language has multiple terms. The most common ones are "Leibzucht", "Auszug" and "Alttheil". The "føderåd" institution is known throughout Norway under various terms: "Føderåd", "kår", "livaure", "forlog", "folga", "hold", "not" and "oppsete". As the oldest form of retirement pension, the institution was an important part of the old, rural society.

The empirical data consists of 39 legally valid contracts. The topic question of the study is this: *What agreements were made between the parts in the contracts from Vestre Gausdal between 1890 and 1910?* Interesting sub questions in that context is: *What type of contract was the most common one in Vestre Gausdal? In what way did the worth of the farm affect the size of the goods and favors in natura? How did the goods and favors vary with the recipients' sex, marital status and relation to the dispose?* In addition to the study topic, I also compare the empirical findings with previous research.

There were three different types of "føderåd" contracts. The most common type of contract in Vestre Gausdal between 1890 and 1910, combined goods and favors in natura with the right to usable fields. The worth of the farm affected the size of goods and favors; small farms with low worth often gave fewer goods in smaller quantity, together with fewer favors, while bigger farms with higher worth gave a bigger number of goods in a larger quantity and a higher number of favors. The size of the goods and favors also varied with the recipients' sex, marital status and relation to the dispose. While widowers often received the highest quantity goods, married couples more often for instance had the right to borrow a horse. The relationship between the parts also affected the content of the contract; close family relations between the parts often meant more extensive agreements, compared to cases where the parts did not have a close family relation.

Forord

Denne masteroppgava markerer at tilværelsen som lektorstudent er ved vegs ende. Studietida har vært et humpete eventyr fullt av opp- og nedturer, masteroppgaveprosessen inkludert. Heldigvis har jeg hatt gode folk rundt meg som alle har bidratt på hver sin måte, og som derfor fortjener en takk.

Aller først må jeg takke veilederen min, Pål Thonstad Sandvik. Hverken skriveprosessen eller den ferdige oppgava hadde vært den samme uten hjelpa di. Jeg er veldig takknemlig for alle grundige og konstruktive tilbakemeldinger du har gitt meg, og for at du har hatt så godt «huksott» på en masterstudent lokalisert på Lillehammer. Jeg vil også rette en takk til Ida Bull som veileda meg på fordypningsoppgava i sjette semester. Det var samarbeidet med deg som gjorde meg sikker på at jeg ville skrive lokalhistorisk masteroppgave, og jeg er takknemlig for hjelpa jeg har fått også i arbeidet med denne oppgava.

Videre vil jeg takke Håkon Bø som raskt responderte da jeg etterspurte bilder av føderådsfolk i Facebook-gruppa «Gamle bilder fra Gausdal». Bjørner Ekerhaugen skal ha takk for å ha løyst favn-mysteriet, og Inger Jørstad ved Vestoppland og Sør-Gudbrandsdal jordskifterett skal ha takk for å ha ordna skreddersydd kartutsnitt over Vestre Gausdal.

Åra i Trondheim hadde ikke vært de samme uten ei rekke fine folk: Einar, Stine, Hege og Squaden må særlig nevnes. En ekstra takk går til Vegard som har bidratt med gløsingkompetanse der en dragvolling innimellom har famla rundt i skumringa. Videre vil jeg takke Hege for at du gjorde kontaktlærer- og koronavåren 2020 til en fest, og for at du ville lese korrektur for din lille disippel. Sist, men ikke minst vil jeg takke Trine. Du veldig gode venn, fyrverkeri, vaktmester og korrekturleser – tusen takk.

Hjemme på Lillehammer har jeg også hatt gode mennesker rundt meg. Først vil jeg takke min gode fiskevenn Anne-Line for sporadiske, men koselige studiedager sammen. I tillegg vil jeg takke Ida, Torstein og Christina for tiltrengte skriveavbrekk gjennom hele høsten – enten det har vært i form av middager og vin, kaffe- eller kveldsmatbesøk, shopping eller treningsøkter. Mor, far og Kristian fortjener også takk for å ha støtta meg i prosessen, og for å ha latt meg ha midlertidig tilholdssted i barndomsredet. Mor, takk for alt du er og gjør. Tante Vigdis – takk for oppmuntrende ord og gode råd gjennom hele studietida.

Det ideelle hadde vært om du som nå skal bla om til første side av masteroppgava mi satt på toppen av Trona en vindstille og solfylt sommerdag. Med utsikt over Svastom og med fersk mjølgamp som biteti attåt kaffen – men det må bli med fantasien. God lesing!

Lillehammer, desember 2020

Vilde Ekerhaugen

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Introduksjon	1
1.1 Å se «det store i det små»	1
1.2 Innledning	2
1.3 Problemstilling	3
1.4 Avgrensning	4
1.5 Litteratur	5
1.6 Kilder og metode	7
1.6.1 Føderådskontraktene	7
1.6.2 Matrikkelen	9
1.6.3 Folketellingene	10
1.6.4 Kildenes begrensning og usikkerhet	11
1.6.5 Metode	14
1.7 Oppgavas oppbygning	14
Kapittel 2: Bakgrunn	14
2.1 Landbruket og alderdommen rundt århundreskiftet	14
2.2 Vestre Gausdal	15
2.2.1 Geografi og administrative inndelinger	15
2.2.2 Vestre Gausdal ca. 1875-1910	16
2.2.2.1 Befolkning	16
2.2.2.2 Utviklingstrekk	18
Kapittel 3: Føderådskontraktene	19
3.1 Hvem var føderådstakerne og føderådsyterne?	19
3.1.1 Føderådstakerne	19
3.1.1.1 Antall, kjønn og sivilstand	19
3.1.1.2 Alder	20
3.1.1.3 Relasjon til føderådsyter	20
3.1.2 Føderådsyterne	21
3.1.2.1 Antall og kjønn	21
3.1.2.2 Alder	21
3.1.2.3 Føderådsytternes husholdning	22
3.2 Føderådas verdi	22
3.3 Føderådstakernes husvære og bruksrett til bygninger	25
3.3.1 Husvære	25
3.3.2 Bruksrett til andre bygninger og rom på garden	27
3.4 Vareytelser	29
3.4.1 Ved	30
3.4.2 Korn, mjøl, poteter og ertre	31
3.4.3 Mjøl, ost, smør og egg	36

3.4.4 Slakt og flesk	38
3.4.5 Fisk	41
3.4.6 Salt	42
3.4.7 Sjeldne ytelser	44
3.5 Brukende føderåd	44
3.5.1 «Fødes, røgtes og stelles»	45
3.5.2 Fjøs plass og hamnerett, høy og lauvkjerver	47
3.5.3 Jord, hage, kålhage, bærbusker, epletrær og skog	50
3.6 Hest	53
3.7 Pleie i sjukdoms- og alderdomstilfelle	56
3.8 Begravelse	57
3.9 Føderådskontraktene når livet forandrer seg	59
4. Avslutning	61
4.1 Oppsummering og konklusjon	61
4.1.1 Oppsummering	62
4.1.1.1 Avtaletype, føderådstakernes sivilstand og relasjonen mellom partene ...	62
4.1.1.2 Matrikkelverdiens påvirkning på føderådnytelsene	62
4.1.1.3 Variasjonen i ytelsenes størrelse sett ut fra føderådstakernes kjønn, sivilstand og relasjon til føderådnytelse	63
4.1.1.4 Føderådsordninga i Vestre Gausdal sammenligna med føderådsordninga i Etne og Sogndal	65
4.1.2 Konklusjon	66
4.2 Profesjonsrelevans	67
Bibliografi	69
Litteratur	69
Trykte kilder	71
Aviser	71
Kart	71
Matrikkelen	71
Statistikkhefter	71
Digitalt kildemateriale	72
Folketellinger	72
Føderådskontrakter	72
Kirkebøker	75
Panteregistre	75
Pantebøker	75
Nettsider	76
Vedlegg	77

Tabelloversikt

Tabell 1) Føderådstakernes sivilstand.....	20
Tabell 2) Relasjonen mellom føderådsyter og føderådstaker.....	20
Tabell 3) Føderådstakernes husvære.....	26
Tabell 4) Føderådstakernes bruksrett til andre bygninger og rom	27
Tabell 5) Ved som ytelse	30
Tabell 6) Ytelser av korn, mjøl, poteter og erter.....	32
Tabell 7) Ytelser av mjølk, ost, smør og egg.....	36
Tabell 8) Ytelser av slakt og fleisk	38
Tabell 9) Garder og føderådstakere <i>uten</i> fleisk og slakt som ytelse	40
Tabell 10) Fisk som ytelse.....	41
Tabell 11) Salt som ytelse.....	42
Tabell 12) Dyr som skulle føres og stelles av føderådsyter for føderådstaker	45
Tabell 13) Fjøs plass og hamnerett for føderådstakernes husdyr	48
Tabell 14) Ytelser av høy og retten til å ta ut lauvkjerver.....	49
Tabell 15) Bruksrett til jord, hage, kålhage, bærbusker epletrær og skog	51
Tabell 16) Garder og føderådstakere <i>uten</i> bruksrett til jord, hage, kålhage, bærbusker, epletrær og skog.....	53
Tabell 17) Kontrakter med rettigheter knytta til hest	54
Tabell 18) Pleie i sjukdoms- og alderdomstilfelle	56
Tabell 19) Begravelse.....	57
Tabell 20) Kontrakter og føderådstakere <i>uten</i> rett til begravelse	58
Tabell 21) Endring av føderådet når livet forandra seg	59

Figuroversikt

Figur 1) Diagram over femårig verdi og matrikkelskyld	25
Figur 2) Diagram over bygg i kilo årlig og matrikkelskyld.....	34

Vedlegg

Vedlegg 1) Transkribert versjon av føderådskontrakt fra gnr./bnr. 56/1 Bø nedre (Sør-Bø)	
Vedlegg 2) Kart over Gausdal med tilgrensende bygder	
Vedlegg 3) Oversikt over matrikulerte eiendommer, føderådsytere og føderådstakere	
Vedlegg 4) Kartutsnitt over Vestre Gausdal med markering av gardenes plassering	

Kapittel 1: Introduksjon

1.1 Å se «det store i det små»

Evna til å se det store i det små var en beskrivelse Inge Krokann brukte om forfatter Hans Aanrud fra Vestre Gausdal.¹ Det er nettopp å se det store i det små vi skal gjøre først. Omslagsbildet er et portrett av føderådskaren Nikolai Hansen Bøe, trolig tatt rundt 1920. Nikolai ble født fredag 11. mars 1831 som sønn av Beret Olsdatter og Hans Nikolaisen på garden øvre Nedrebøe i Vestre Gausdal, som garden het før den ble flytta i 1890-åra.² Han ble konfirmert i 1846, og da han var 34 år gammel gifta han seg med ti år yngre Gina Amundsdatter som var født på nabogarden Teigum.³ Teigum er en av gardene i denne masteroppgava. Sammen fikk Nikolai og Gina sønnen Hans i 1867 og sønnen Amund i 1871.⁴ Den 23. mai 1894, da Nikolai var 63 år og Gina 53 år, ble det tinglyst et skjøte som gjorde den da 27 år gamle sønnen Hans til eier av garden Sør-Bø, som garden da ble kalt. Sør-Bø, Bø nedre i 1904-matrikkelen, er også en av gardene i denne masteroppgava. Samtidig med at det ble skrevet skjøte, ble det også skrevet en føderådskontrakt der sønnen, og eventuelle etterfølgende eiere, forplikta seg til «at svare mine forældre Nikolai Hansen Bøe og kone Gina Amundsdatter følgende aarlige føderaad [...]».⁵

Gina og Nikolai hadde vært gift i nesten 38 år da Gina døde nær 62 år gammel den 23. april 1903.⁶ Ifølge føderådskontrakten ble føderådet til Nikolai da redusert med ei ku og to sauer, 200 kilo bygg og det halve av slaktesvinet.⁷ Etter 19 år som enkemann døde Nikolai 91 år gammel den 8. april 1922.⁸ Han ble begravd fra hjemmet tirsdag 25. april, og alle som ville følge han til grava var hjertelig velkomne. Folk som kom langvegsfra ble bedt om å komme dagen før.⁹ I dag står navnene til Gina og Nikolai på ei messingplate på en familiegravstein tilhørende Bø-slekta. Gravsteinen befinner seg på kirkegarden utafor Vestre Gausdal kirke og vitner, som føderådskontrakten, om liva som ble levd.¹⁰

¹ Birgit Kraabøl, Velkommen til setermesse i Ulsrud Gardsmuseum 30. juli, *Menighetsblad for Gausdal* nr. 2, 2017: 9.

² Digitalarkivet, SAH, Gausdal prestekontor, Ministerialbok nr. 6, 1830-1839, s. 20, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/9290/23> [lest/sitert 27. november 2020].

³ Digitalarkivet, SAH, Gausdal prestekontor, Klokkerbok nr. 5, 1846-1867, s. 138, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/8943/122> [lest/sitert 27. november 2020];

Digitalarkivet, SAH, Gausdal prestekontor, Ministerialbok nr. 7, 1840-1850, s. 21, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/8939/23> [lest/sitert 27. november 2020];

Digitalarkivet, SAH, Gausdal prestekontor, Klokkerbok nr. 5, 1846-1867, s. 136, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/8943/120> [lest/sitert 27. november 2020].

⁴ Digitalarkivet, SAH, Gausdal prestekontor, Ministerialbok nr. 9, 1862-1873, s. 101, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/8941/102> [lest/sitert 27. november 2020];

Digitalarkivet, SAH, Gausdal prestekontor, Ministerialbok nr. 9, 1862-1873, s. 148, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/8941/149> [lest/sitert 27. november 2020].

⁵ Føderådskontrakt gnr./bnr. 56/1 Bø nedre (Sør-Bø).

⁶ Digitalarkivet, SAH, Vestre Gausdal prestekontor, Ministerialbok nr. 1, 1887-1914, s. 239, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/33980/223> [lest/sitert 27. november 2020].

⁷ Føderådskontrakt gnr./bnr. 56/1 Bø nedre (Sør-Bø).

⁸ Digitalarkivet, SAH, Vestre Gausdal prestekontor, Klokkerbok nr. 3, 1896-1925, s. 252, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/5051/255> [lest/sitert 27. november 2020].

⁹ Gudbrandsdølen, Nikolai Bø's begravelse, 20.04.1922.

¹⁰ E-post fra Håkon Bø den 27. november 2020.

1.2 Innledning

Føderådssystemet er kjent over hele Norge under ulike betegnelser: *Føderåd, kår, vilkår, livahre, forlog, folga, hold, not, oppsete* og andre.¹¹ I nåværende Innlandet fylke er det bygdemålsordet *førå* som blir brukt.¹² Den 24. januar 1902 skreiv avisa Gudbrandsdalens Blad om utgifter i jordbruket at «Man regner, at der i Landet findes ca. 38,000 Føderaad til et Beløb af gjennemsnitlig 217 Kr. Aarlig».¹³ På sjøleiergarder var føderådsordninga som oftest en avtale mellom den gamle og den unge brukeren. Føderådsavtalen var et hefte på garden og gjaldt sjøl om det kom nye brukere.¹⁴ Fallende mortalitet og dermed generasjonsoverlapping utover 1700-tallet gjorde at andelen føderådsfolk aukte på 1800-tallet.¹⁵

Føderådsinstitusjonen har, ifølge Einar Hovdhaugen, hatt mye å si for den indre sammenhengen, styrken og stabiliteten i bondesamfunnet. Som den eldste formen for pensjonsordning hører den helt og fullt til strukturen i bondesamfunnet – både den materielle og den åndelige.¹⁶ Likevel hevder Kjeld Helland-Hansen at norske myndigheter i liten grad har interessert seg for føderådet: «[D]et som finnes er ofte gjemt i bisetninger og små innkast i lover og forordninger som gjelder andre ting».¹⁷ Til tross for myndighetenes noe manglende interesse for føderådet, har skriftlige avtaler som sikrer menneskers underhold blitt ansett som så viktig at det finnes kilder som forteller om føderåd helt tilbake til middelalderen.¹⁸

I forbindelse med føderådsinstitusjonen snakkes det gjerne om tre typer avtaleformer. Terminologien knytta til de ulike avtaleformene er mange og forskjellige rundt om i landet, men for å ikke gjøre det unødvendig komplisert, skal vi her forholde oss til ett sett begreper: Brødkår, oppsett og brukende føderåd. Brødkår er den eldste og mest landsomfattende føderådstypen og betydde at føderådstakeren var en del av yterens husstand. I de indre østlandsbygdene begynte denne ordninga å gå i oppløysing allerede på midten av 1700-tallet. Videre har vi oppsett som innebar at føderådstakeren fikk alt hun eller han trengte i naturalia, men reine oppsett var ikke særlig utbredt noe sted. Til sist har vi brukende føderåd som betydde at føderådstakeren fikk varer i naturalia, kombinert med at hun eller han hadde en jordlapp, skogteig eller lignende til eget bruk. Det kan imidlertid være vanskelig å skulle trekke ei kategorisk grense som tydelig sier hvor oppsettet slutter og det brukende føderådet begynner – mer om dette i kapittel 3.5.¹⁹

En forskjell mellom avtaletypene var at mens brødkårsavtalen som oftest ble inngått muntlig, var det mest vanlig å utarbeide skriftlige avtaler i forbindelse med oppsett og brukende føderåd. Samtidig må det føyes til at det ikke var slik at den avtaletypen som ble inngått var absolutt. Oppsett eller brukende føderåd kunne ofte være den typen føderåd som ble valgt da avtalen mellom føderådstaker og føderådsyster ble inngått. Når sjukdom eller alderdom innhenta føderådstakeren kunne imidlertid avtalen bli endra til «å gå i

¹¹ Einar Hovdhaugen, *På kår : den gamle føderådsskipnaden*, Oslo 1984: 13.

¹² Kjeld Helland-Hansen, *Føderådsordningens historie i Norge*, bd. 1, Oslo 1997b: 8.

¹³ Gudbrandsdalens Blad, Norges Jordbrug, 24. januar 1902.

¹⁴ Hilde Sandvik, *Det økonomiske fellesskapet, i Sølvi Sogner (red.), I gode og vonde dagar : familieliv i Noreg frå reformasjonen til vår tid*, Oslo 2003: 88-89.

¹⁵ Beate Homlong, *Livsgrunnlag, demografi og hushald*, i samme sted: 64.

¹⁶ Hovdhaugen 1984: 20-21.

¹⁷ Helland-Hansen 1997b: 15.

¹⁸ Helland-Hansen 1997b: 14.

¹⁹ Kjeld Helland-Hansen, *Føderådsordningens historie i Norge*, bd. 2, Oslo 1997a: 465-467, 487, 505; Hovdhaugen 1984: 53.

brød».²⁰ Dette ser vi i en kontrakt fra Vestre Gausdal der føderådstakeren på gnr./bnr. 51/1 Saulset nordre kunne endre føderådet sitt fra brukende føderåd til å «gå i brød» når han ville, dersom han heller skulle foretrekke sistnevnte løysing.²¹ Uavhengig av avtaletype, var garden grunnlaget for alle føderådsavtaler. I de fleste tilfeller innebar dette at når en føderådskontrakt ble inngått, ble den såkalte husbondsretten overført til den som skulle yte føderådet. Garden bonden hadde brukt skulle fortsette å fø han, også etter at garden hadde blitt overført til ny bruker, som da ble den nye husbonden. Slik ble føderådsavtalen en tosidig overenskomst om underhold til den ene parten (føderådstaker), mot at husbondsretten til landeiendom ble overdratt til den andre parten (føderådsyter).²²

I denne masteroppgava har jeg undersøkt føderådskontrakter fra Vestre Gausdal i perioden 1890 til 1910. I oppgava ser jeg på hva som kjennetegna føderådsinstitusjonen i ei bygd i Sør-Gudbrandsdalen ved århundreskiftet.

1.3 Problemstilling

I 1936 ble alderstrygdloven innført i Norge. Denne loven bygde på en tidligere lov av 1923 som aldri trådte i kraft, men som var resultatet av mange år med utredninger.²³ Sammenligna med nasjonale bestemmelser var Vestre Gausdal tidlig ute. Allerede i 1919 vedtok herredsstyret i bygda enstemmig at alderdomspensjon skulle innføres.²⁴ Fram til ei nasjonal lovgivning gjorde seg gjeldende var det føderådet som hadde vært «bondens alderstrygd».²⁵ Offentlig alderstrygd førte imidlertid til at føderådsinstitusjonen etter hvert ble avvikla.

Kildematerialet som danner grunnlaget for denne masteroppgava er 39 føderådskontrakter fra Vestre Gausdal. Ettersom føderådskontraktene er forholdsvis standardiserte, tinglyste dokumenter, er det innholdet i kontraktene som er variabelen mellom dem. Med andre ord: forskjeller i husvære, ytelser av ved, mengden mat, antallet husdyr og retten til dyrkbar jord, hest til fornødent bruk, pleie i alderdoms- og sjukdomstilfelle, og retten til en sømmelig begravelse. Med utgangspunkt i de ytelsene og tjenestene føderådskontraktene inneholder vil vi forhåpentligvis kunne få verdifull innsikt i levekåra til eldre mennesker på både små, mellomstore og store gardar, samt forskjellene mellom disse menneskene. Videre kan kildematerialet gi oss et bilde av hvordan eldre mennesker ble forsørget før alderdomspensjon ble innført.

Den overordna problemstillinga er som følger: *Hvilke bestemmelser ble gjort mellom partene i føderådskontraktene fra Vestre Gausdal i perioden 1890-1910?* Interessante underspørsmål i den forbindelse er: *Hvilken avtaletype var den mest vanlige i Vestre Gausdal? På hvilken måte påvirka eiendommenes matrikkelverdi størrelsen på føderådsytelsene? Hvordan varierte ytelsenes størrelse med føderådstakernes kjønn, sivilstand og relasjon til føderådsyter?* I tillegg til å undersøke disse problemstillingene skal jeg også sammenligne funna fra Vestre Gausdal med tidligere forskning.

²⁰ Helland-Hansen 1997b: 10; Helland-Hansen 1997a: 465-467.

²¹ Føderådskontrakt gnr./bnr. 51/1 Saulset nordre (kontrakt datert 1910).

²² Helland-Hansen 1997b: 4.

²³ Arnljot Engh, *Alderstrygden : en veiledning*, Oslo 1937: 5.

²⁴ Gudmund Moren, *Mot vår egen tid : 1914-1980*, bd. 5, Gausdal 1991: 154-156.

²⁵ Helland-Hansen 1997b: 3.

1.4 Avgrensning

Lokalhistoriens hensikt er ikke i utgangspunktet å være byggesteiner for rikshistorien, ifølge Harald Winge. Likevel er en av lokalhistoriens utilsikta bivirkninger at den kan tjene som nettopp byggesteiner for den nasjonale historien. Fordi lokalsamfunnet er ramma rundt folks liv, vil lokale undersøkelser kunne personifisere historien og bidra til flere nyanser.²⁶ Helt fra masteroppgaveprosjektets spede begynnelse ville jeg gjøre en lokalt avgrensa undersøkelse.

De geografiske rammene for oppgava er det som i perioden 1879 til 1962 var Vestre Gausdal herred. Valg av kommune er hovedsakelig gjort på bakgrunn av personlig interesse for bygda, da det renner vestringsblod i årene på undertegnede. Valg av geografisk område handla dessuten om at jeg ville «grave der jeg står».²⁷ Samtidig kan den geografiske avgrensninga argumenteres for på andre måter. Tidligere er det blitt skrevet to hovedfagsoppgaver om føderådsinstitusjonen. Disse tar, som tidligere nevnt, for seg Etne og Sogndal.²⁸ I de indre østlandsbygdene mener Einar Hovdhaugen at føderådsinstitusjonen har stått i ei særstilling. Ingen andre steder var føderåda så store som her.²⁹ Dette kan igjen kanskje ha sammenheng med at det som nå er Innlandet fylke både har hatt og har en betydelig andel av Norges jordbruk.³⁰ Dessuten er antallet studier av føderådsinstitusjonen lite.³¹

En undersøkelse med Vestre Gausdal som geografisk utgangspunkt vil derfor forhåpentligvis kunne bidra med ytterligere kunnskap om føderådsinstitusjonen. Flere undersøkelser fra ulike kommuner, i forskjellige deler av landet, vil deretter kunne gjøre det mulig å generalisere og sammenligne institusjonen på tvers av ulike administrative områder og regioner. Ettersom jeg skal sammenligne funna mine med funn fra Etne og Sogndal, vil denne undersøkelsen kanskje også kunne styrke eller svekke Hovdhaugens påstand om føderådsinstitusjonens særstilling i Gudbrandsdalen.

Med hensyn til tid tar oppgava for seg perioden 1890 til 1910. Tidsavgrensninga ble gjort på bakgrunn av egen interesse for tida rundt hamskiftet. Ei romsligere avgrensning kunne vært gjort, men dette ville ført til et for omfattende arbeid med empirien fordi antallet føderådskontrakter da ville økt. Ved å snevre inn perioden ble det isteden mulig å favne bredt med hensyn til gardenes størrelse, fordi alle føderådskontrakter innafor tidsperioden, som stod oppført i panteregister nr. 3.14 for Sør-Gudbrandsdal sorenskriveri ble inkludert. Dette har forhåpentligvis gjort at jeg klart å innta et perspektiv i undersøkelsen min som tar utgangspunkt i vanlige folks ståsted. Eller sagt på en annen måte: Unngått et ovenfra-perspektiv.³²

Med tanke på tematikken i denne oppgava kunne det vært interessant å undersøke

²⁶ Harald Winge, *Hvordan kan lokalhistorie være byggesteiner for rikshistorie?*, i Else Braut (red.), *Blikk på lokalhistorie : norsk lokalhistorie etter 1970 : rapport frå eit jubileumsseminar*, Oslo 1997.

²⁷ Sven Lindqvist, *Grav der du står : håndbok for den som vil utforske arbeidsplassen og lokalmiljøet*, Oslo 1982: 8.

²⁸ Beate Homlong, *I vores eiende lemstue : kårskipnaden i Etne 1716-1901*, Bergen: Universitetet i Bergen 1995; Ingebjørg Strand Heiberg, *Kårkontrakter fra matrikkelgårder i Sogndal kommune fra perioden 1851 - 1970 : en analyse av utviklingen i kårkontraktenes antall og innhold*, Bergen: Universitetet i Bergen 2004.

²⁹ Hovdhaugen 1984: 22-23.

³⁰ Hans Luihn og Arbeidsdirektoratet, *Fylker og landsdeler i Norge statistisk belyst*, Oslo 1959: 11.

³¹ Homlong 2003: 65.

³² Aud Mikkelsen Tretvik, *Lokal og regional historie*, Oslo 2004: 93.

hvor stor andel av befolkninga som fikk føderåd, samt hva som skjedde med de menneskene som ikke fikk det, men dette har jeg ikke hatt tid til å se nærmere på. Det jeg kan si, er at 59 føderådsfolk er en del av min undersøkelse. Ved folketellinga i 1900 bodde det 315 mennesker over 60 år i Vestre Gausdal.³³ I samme folketelling hadde 76 personer, uavhengig av alder, «Føderaad, Formuesindtægt o.l.» som hovederwerb.³⁴

Datagrunnlaget i denne undersøkelsen gir ikke mulighet til å foreta nøyaktige beregninger av hvor stor andel av de gamle som fikk føderåd, men de 59 føderådsfolka utgjorde kun 18 % av alle over 60 år i 1900. Det er grunn til å tro at de som fikk tinglyste føderådskontrakter ikke befant seg i nedre sjikt av bondesamfunnet, og de tilsynelatende små gardene i denne undersøkelsen kan i den store sammenhengen egentlig ha befunnet seg i middelsjiktet hva størrelse og matrikkelskyld angår. Denne undersøkelsen belyser derfor bare en liten del av samfunnet, og da antagelig den mest velstående delen av samfunnet.

Fra Sogndal har Ingebjørg Strand Heiberg undersøkt folketellingene for å finne folk over 70 år; dette for å se hvordan disse ble forsørget. Hun fant da at de som var over 70 år, men ikke var registrert som føderådsfolk, levde av formue, ble forsørget av familie eller ble understøttet av fattigkassa.³⁵

1.5 Litteratur

I dette delkapittelet vil jeg presentere en oversikt over tidligere forskning både med hensyn til føderådsinstitusjonen og Vestre Gausdal.

Når det kommer til føderådsordninga er det primært to bøker som bør nevnes. Det eldste verket som må trekkes fram er Einar Hovdhaugens *På kår : den gamle føderådsskipnaden*. Boka ble skrevet etter at forfatteren hadde fått et arbeidsstipend av Norges Almenvitenskapelige forskningsråd, for å undersøke det gamle bondesamfunnet i Gudbrandsdalen. Blant områda han da tok for seg var føderådsinstitusjonen. Seinere undersøkte Hovdhaugen flere hundre føderådskontrakter fra hele landet, og summen av disse undersøkelsene ble til den nevnte boka. Sjølv sier forfatteren at hensikten med boka er å gi ei populær framstilling av de store draga i føderådsordninga.³⁶

Tanken om ei «populær framstilling» kan kanskje være årsaken til at Hovdhaugen er forholdsvis deskriptiv i sin presentasjon av ordninga. Boka har vært viktig i min undersøkelse fordi Hovdhaugen særlig trekker fram hva som kjennetegna institusjonen i Gudbrandsdalen. Slik har det vært mulig å supplere Helland-Hansens gjennomganger med Hovdhaugens redegjørelser om det samme – men da med Gudbrandsdalen som utgangspunkt. I tillegg har Hovdhaugen en tese om at det i de indre østlandsbygdene ofte var vanlig med en kombinasjon av ytelser i naturalia og brukende føderåd. Og at denne ordninga ingen andre steder var så omfattende og innfløkt som i Gudbrandsdalen. Han hevder også at «suvl og grjon» var maten for de gamle. Suvl er feit og dyr mat som kjøtt, fleisk, smør og ost.³⁷ Forfatterens kategorisering av de ulike ytelsene har også vært brukt som utgangspunkt for inndelinga og kategoriseringa av kapitlene i min undersøkelse.

³³ Det statistiske Centralbureau, *Folketællingen i Kongeriget Norge : 3 December 1900 : andet Hefte : folkemængde fordelt efter Kjøen, Alder og ægteskabelig Stilling*, Kristiania 1903a: 38-39.

³⁴ Det statistiske Centralbureau, *Folketællingen i Kongeriget Norge : 3 December 1900 : femte Hefte : folkemængde fordelt efter Livsstilling*, Kristiania 1905: 202.

³⁵ Heiberg 2004: 22.

³⁶ Hovdhaugen 1984: 7-8.

³⁷ Hovdhaugen 1984: 63, 75.

Det største verket som må trekkes fram har tittelen *Føderådsordningens historie i Norge* og er basert på statsarkivar Kjeld Helland-Hansens ufullførte avhandling. Verket ble utgitt av Riksantikvaren i 1997 og bygger på omlag 1500 norske føderådskontrakter fra år 1315 til 1959.³⁸ Boka har her hatt betydning fordi den for det første gir leseren kunnskap om ulike sider ved føderådsordninga både nasjonalt og regionalt. Helland-Hansens gjennomgang av ulike avtaletyper, føderådas verdi, hvem føderådstakerne var og hvordan de bodde, i tillegg til hvem føderådsyterne var, har vært viktig i vår forbindelse. Det samme har redegjørelsene tilknyttet når ulike ytelser og tjenester kom inn i kontraktene, og hvordan de ulike postene i føderådskontraktene gjerne ble utforma. For det andre gir verket gode forklaringer på terminologi knyttet til føderådsordninga. Et viktig poeng hos Helland-Hansen er dessuten at størrelsen på føderådsytelsene fulgte størrelsen på jordbruksenheten.³⁹

I tillegg til Helland-Hansens verk finnes to andre akademiske undersøkelser som tar for seg føderådsinstitusjonen. Den eldste er Beate Homlongs hovedfagsoppgave i historie fra 1995: *I vores eiende lemstue : kårskipnaden i Etne 1716-1901*. Gjennom sin problemstilling undersøker Homlong om institusjonen var like utbredt blant husmenn og leilendinger som blant sjøleiere, og hvordan demografi og økonomi forma føderådsordninga i perioden. Homlong konkluderer med at føderådsordninga ikke var forbeholdt sjøleiere, men at for eksempel husmenn, som fikk føderåd, ofte ikke hadde tinglyst kontrakt. Videre fant hun økende grad av generasjonsoverlapping, samt at føderådsordninga ikke utelukkende var knyttet til overdragelse mellom foreldre og barn. I tillegg mener hun at institusjonen generelt bredte om seg fra midten av 1700-tallet.⁴⁰

Med hensyn til kontraktens innhold konkluderer Homlong med at mesteparten av føderådsfolket i hele hennes undersøkelsesperiode skulle ha en kombinasjon av vareytelser og jord. Størrelsen på ytelsene var avhengig av størrelsen på jordbruksenheten og tilpassa etter antall føderådstakere, kjønn og sivilstand.⁴¹ Homlongs undersøkelse har vært særlig viktig i vår sammenheng fordi hun, i forbindelse med hvert tema, presenterer tabeller som gir god oversikt over ulike sider ved institusjonen i Etne. Slik har det vært mulig å sammenligne funna fra Vestre Gausdal med Etne for å finne likheter og forskjeller.

Den siste akademiske undersøkelsen som ble gjennomført er fra 2004, og har tittelen *Kårkontrakter fra matrikkelgårder i Sogndal kommune fra perioden 1851-1970 : en analyse av utviklingen i kårkontraktenes antall og innhold*. I denne hovedfagsoppgava i historie undersøker Ingebjørg Strand Heiberg hvilke betingelser som ble formulert i kontraktene, samt hvilken betydning moderniseringa av landbruket og overgangen fra natural- til pengehushold hadde for føderådsordninga. Videre hvilken påvirkning innføringa av alderstrygd hadde på utforminga av kontraktene, og på antallet kontrakter som ble inngått. Hun konkluderer med at antallet kontrakter aukte i perioden, samtidig som antallet sjøleiere aukte. I tillegg forklarer hun at grunnlaget i kontraktene i hele perioden var en kombinasjon av ytelser i naturalia og bruksrettigheter. Hun mener behovsprøvd alderstrygd ikke reduserte antallet kontrakter, men heller bidro til at en del føderåd ble redusert.⁴² På samme måte som med undersøkelsen fra Etne, så har Heibergs undersøkelse fra Sogndal vært viktig i vår sammenheng, fordi tabeller og utregninger i forbindelse med ulike temaer har gjort sammenligning mulig.

³⁸ Helland-Hansen 1997b: 8, 14.

³⁹ Helland-Hansen 1997b: 360.

⁴⁰ Homlong 1995: 211-214.

⁴¹ Homlong 1995: 211-214.

⁴² Heiberg 2004: IV, 1.

I tillegg til det som allerede er blitt nevnt av litteratur, vil jeg kort trekke fram Brynjulv Gjerådakers *Norsk landbrukshistorie III : 1814-1920 : kontinuitet og modernitet*. Denne boka må sies å være den til nå mest omfattende historiefaglige tolkninga av sosiale og kulturelle forhold i 1800-tallets bondesamfunn. Av den grunn ble verket brukt i forbindelse med bakgrunnskapitlet. Når boka ikke har spilt noen rolle utover dette, skyldes det at Gjerådakers kapittel om føderåd bygger på Helland-Hansen.

Med hensyn til lokalhistorisk litteratur fra Vestre Gausdal er det verdt å trekke fram to verker. Det eldste har tittelen *Østre og Vestre Gausdal : gamal bondekultur i Gudbrandsdalen* – forfatta av Ivar Kleiven og utgitt i 1926. Skrevet og utgitt på ei tid der den emnedelte bygdeboka var den rådende modellen tar Kleiven emnevis for seg ulike sider ved gausdalssamfunnet. Han sier imidlertid ingenting om føderådsinstitusjonen, og derfor er boka primært blitt brukt i forbindelse med bakgrunnskapitlet for å gi et bilde av bygda vi her har med å gjøre.

Den nyeste og mest omfattende bygdebokserien fra Gausdal er den kronologisk oppbygde *Gausdal bygdehistorie*. Dette fembindsverket forteller om Gausdal fra istida og fram til rundt 1980. Det er hovedsakelig fjerde bind, *Gausdal bygdehistorie : endring og oppbrot : 1830-1914*, skrevet av Arnfinn Engen, som har vært relevant for denne oppgava. Her tar Engen kronologisk for seg utviklinga i bygda, først fra 1830 til 1875, og deretter i perioden 1875 til 1914. Av den grunn er det spesielt andre del av boka som interessant, men da kun for å si noe om Vestre Gausdal geografisk og administrativt. Heller ikke Engen går inn på føderådet i bygda – ord som «føderådsfolk» nevnes kun en handfull ganger i forbifarten. Det mest relevante og interessante som omhandler føderåd i boka er gausdølen Per Bøs argumenter fra 1870-åra. Bø meinte at den altfor kostbare føderådsordninga som var for dyr for gardene, sammen med blant annet skikkene med å holde lange brylluper og gravøl, var noen av årsakene til økonomisk tilbakegang i bygda på den tida.⁴³

1.6 Kilder og metode

Primærkildematerialet i denne oppgava består av 39 føderådskontrakter fra Vestre Gausdal, matrikkelen fra 1904 og folketellingene av 1891, 1900 og 1910. I det kommende vil jeg redegjøre for kildematerialet, og i et eget kapittel særlig ta for meg kildenes begrensing og usikkerhet. Til sist vil jeg si noe om det metodiske rammeverket som ligger til grunn for oppgava.

1.6.1 Føderådskontraktene

Føderådskontrakter er tinglyste dokumenter som befinner seg i pantebøkene. Å kunngjøre viktige saker på bygdetinga har vært et offentlig krav sia middelalderen.⁴⁴ Fra rundt 1650 ble sakene ført inn i offentlige protokoller fordi tinget da ble omgjort til en domstol med sorenskriverembetet som det sentrale embetet.⁴⁵ Beate Homlong hevder at oppblomstringa av tinglyste føderådskontrakter på 1700-tallet ikke bare hadde sammenheng med sterkere statlig regulering, men også økende grad av generasjonsoverlapping og de eldres sterke forhandlingsposisjon.⁴⁶

Hva var så formålet med å tinglyse føderådskontraktene? I pantebøkene har en

⁴³ Arnfinn Engen, *Gausdal bygdehistorie : endring og oppbrot : 1830-1914*, bd. 4, *Gausdal bygdehistorie*, Gausdal 1988: 194.

⁴⁴ Per Sandal, *Lokalhistorie*, Oslo 1983: 94.

⁴⁵ Ole Georg Moseng, Erik Opsahl, Gunnar I. Pettersen og Erling Sandemo, *Norsk historie 1537-1814*, bd. 2, Oslo 2003: 137.

⁴⁶ Homlong 1995: 213.

føderådskontrakt som oftest sammenheng med et skjøte, fordi føderådsvtalen gjerne ble inngått i forbindelse med overdragelse av fast eiendom. Mens skjøtet ble tinglyst for å beskytte kjøperen, ble føderådskontrakten tinglyst for å beskytte føderådstakeren. Begge ble tinglyst til opplysning for tredjemann.⁴⁷ Tinglysinga av dokumenta bidro altså til å skape rettsvern knytta til fast eiendom og/eller personrettslige forhold.⁴⁸ De 39 føderådskontraktene i denne undersøkelsen ble stort sett skrevet samtidig med et skjøte som overdrog eiendommen føderådet knytta seg til, fra en part til en annen. Sjøl om ikke *alle* føderådskontraktene ble utforma i forbindelse med eiendomsoverdragelse, har jeg ikke hatt tid til å undersøke tidspunktet for kontraktsinngåelse nærmere.

Føderådskontraktene kan grovt sett deles i fire hoveddeler.⁴⁹ Den første delen er en administrativ del. Denne delen av begynner gjerne med standardiserte formalia som sier noe om hvilken eiendom som var involvert, gards- og bruksnummeret på denne, samt hvem som var føderådsyter og hvem som var føderådstager(e). Den andre delen tar for seg ytelsene, tjenestene og bruksrettighetene. Her framkommer det hvor mye føderådstakerne skulle ha av ulike typer varer som mjølk og korn og om de hadde rett til å ha husdyr. Videre om føderådstakerne hadde krav på pleie i sjukdoms- og alderdomstilfelle, om de hadde rett på hest til fornødent bruk, om føderådsyteren plikta å skaffe føderådstakerne ved og om en sømmelig begravelse inngikk i avtalen. Tredje del inneholder eventuelle klausuler (mer om disse i kapittel 3.9). Siste del er også en administrativ del og denne inneholder informasjon om føderådets femårige verdi, i tillegg til vitner og signaturer.

Generelt er kontraktene gjerne bygd opp rundt en rekke standardiserte formuleringer som for eksempel «Jeg undertegnede, der ved kjøbekontrakt af dags dato, er bleven eier af gaarden [...]», «forpligter mig herved til at svare et livsvarigt føderaad til mine forældre med en aarlig ydelse, som i efterstaaende poster bestemt» og «pleie og opvartning i alderdoms og sygdomstilfælde samt en sømmelig begravelse efter døden».⁵⁰ Av den grunn er det i hovedsak antallet og typen ytelser, samt kvantumet av disse som er variabelen mellom føderådskontraktene. Leseren oppfordres til å se vedlegg nr. 1 for å lese transkribert utgave av føderådskontrakta til Gina og Nikolai fra gnr./bnr. 56/1 Bø nedre (Sør-Bø).

Sjøl om føderådskontraktene kan fortelle oss mye om ytelsene av varer og tjenester, er det samtidig mye kontraktene *ikke* forteller noe om: De menneskelige relasjonene innad i husstanden, om kjærlighet og uvennskap, skuffelse, glede, frustrasjon og sorg. Brynjulv Gjerdåker oppsummerer dette ganske godt når han sier at gardsmiljøet var tett og at ungkona ikke bare gifta seg med mannen, men med hele husstanden. Da som nå fantes det sannsynligvis maktmennesker og stabeiser av begge kjønn som kunne forsure miljøet innad i familien. Samtidig er det grunn til å tro at yngre og eldre levde godt sammen mange steder.⁵¹ Dette er imidlertid sider ved gardssamfunnet vi ikke får vite noe om – føderådskontraktene gir oss kun en liten flik av den virkeligheten disse menneskene levde i.

Med hensyn til hvordan utvalget av føderådskontrakter ble gjort, gikk jeg systematisk gjennom alle matrikulerte eiendommer oppført i panteregister serie 3. for

⁴⁷ Helland-Hansen 1997b: 68.

⁴⁸ Sandal 1983: 94, 96.

⁴⁹ Homlong 1995: 121.

⁵⁰ Føderådskontrakt gnr./bnr. 1/1 Kalstad søndre.

⁵¹ Brynjulv Gjerdåker, *Norges landbrukshistorie : 1814-1920 : kontinuitet og modernitet*, bd. 3, *Norges landbrukshistorie*, Oslo 2002: 113-114.

Vestre Gausdal. Slik fant jeg godt over 100 føderådskontrakter for perioden 1856-1929. Med 1890 til 1910 som periodisk innsnevring, stod jeg til slutt igjen med 39 føderådskontrakter, og det er disse som ligger til grunn for undersøkelsen. Den eldste kontrakten er datert november 1892 og den yngste november 1910. Når hovedvekta av føderådskontraktene er fra garder som lå under Nykirke sokn, har dette sannsynligvis sammenheng med at folketallet i Nykirke sokn og Svatsum sokn i 1900 var på henholdsvis 1593 personer og 744 personer.⁵²

Kontraktene knytter seg til eiendommer med bruksnummer 1, 2, 3, 4, 5, 8 og 10, og favner på den måten bredt med tanke på gardenes størrelse. At bruksnummer og jordbruksenhetens størrelse ofte henger sammen kan forklares slik: Garder med bruksnummer 1, kalt matrikkelgarder eller hovedbøler, er de opprinnelig gards- og bruksenhetene og disse var ofte eid av velstående odelsbønder. I tidas løp har mange matrikkelgardene blitt delt i flere garder, som igjen kan ha blitt delt i flere bruk. Oppstyking og utstyking av eiendommer bidro til flere mindre bruk, og i det gamle bondesamfunnet var eiendommens størrelse en sterk bidragsyter i den sosiale klassesdelinga.⁵³ Brukenes størrelse gjenspeiles gjerne i matrikkelskylda, og for gardene i denne undersøkelsen spenner skylda fra 24 øre (gnr./bnr. 4/3 Sørjordet) til 25 mark og 54 øre (gnr./bnr. 34/1 Fosset søndre).

Samtidig må det presiseres at mange bønder også kunne ha inntekter fra andre kilder enn jorda. I Gausdal fantes det bønder som kjøpte sau fra Nord-Gudbrandsdalen, og som slakta dyra etter at de hadde gått på beite i Vestfjellet hele sommeren. Kjøttet ble salta ned og solgt på Lillehammer og i Kristiania. Også smør og geitost var viktige handelsvarer som ble kjøpt opp av ulike handelskarer i bygda og solgt videre.⁵⁴ Derfor kan vi ikke si at jordbruksenhetens størrelse nødvendigvis var synonymt med hvor velstående folk var, eller ikke var. Samtidig må vi kunne si at brukets størrelse ofte kunne gi en viss indikasjon på dette.

For å finne fram til føderådskontraktene må vi ha kjennskap til de arkivfaglige begrepene *realpanteregister*, *pantebok* og *matrikkel*. Dersom vi vet gards- og bruksnummeret til den enkelte gard, som vi finner i matrikkelen, er det enkelt å finne fram i realpanteregistrene. Realpanteregister er betegnelsen på panteregistre for saker som gjelder eiendom.⁵⁵ I resten av oppgava vil jeg imidlertid benytte meg av begrepet *panteregister*. I de panteregistrene som er bygd opp etter gards- og bruksnummer er det lett å finne fram til den enkelte eiendom, og dermed ikke veldig vanskelig å skaffe seg oversikt over hvilke tinglysinger som hører til under denne. Blant tinglysingene som knytter seg til fast eiendom finnes blant annet føderådskontrakter, og panteregistrene henviser til hvilken pantebok og på hvilken side det tinglyste dokumentet kan leses i sin helhet.⁵⁶

1.6.2 Matrikkelen

Matrikkelens opphavssituasjon og formål går tilbake til 1661 da det ble bestemt at det skulle utarbeides ei «Jordebog» over all jordeiendom i landet. Slik ble gardene gitt ei skyld som

⁵² Det statistiske Centralbureau, *Folketællingen i Kongeriget Norge : 3 December 1900 : første hefte : folkemængde i Rigets forskjellige administrative Inndelinger m. v.*, Kristiania 1902: 62.

⁵³ Torleif Grendahl, *Jordskifteverket gjennom 100 år : 1859-1958*, Oslo 1959: 66, 77, 362.

⁵⁴ Engen 1988: 54, 56.

⁵⁵ Liv Mykland, *Håndbok for brukere av statsarkivene*, Oslo 2005: 166.

⁵⁶ Nils Johan Stoa, *Lokalhistoriske kilder : bruk av trykte og utrykte kilder i undervisning og lokalhistorisk granskning*, Oslo 1993: 38.

danna grunnlaget for utligning og innkreving av gardsskatt.⁵⁷ Det ble gjort arbeider med matrikkelen i 1665, 1723, 1818-38 og 1863-86. Sistnevnte arbeid, som resulterte i 1886-matrikkelen, var den som innførte gards- og bruksnumrene slik vi kjenner dem i dag. Da den nye 1886-matrikkelen skulle utarbeides, ble det bestemt at den samla matrikkelskylda for hele Norge skulle være på 500 000 skyldmark.⁵⁸ Med dette utgangspunktet ble gardene gitt en verdi i mark og øre. Av den grunn er det derfor ikke mulig å regne om matrikkelskyld til kroneverdi. I både 1886- og 1904-matrikkelen er 1 skyldmark det samme som 100 øre.⁵⁹ Matrikkelen av 1886 ble ajourført i 1904, og det er 1904-utgava som er blitt benytta i denne oppgava.⁶⁰

I startfasen av oppgaveprosessen brukte jeg matrikkelen for å få oversikt over alle eiendommer i Vestre Gausdal. Deretter brukte jeg den for å skaffe opplysninger om matrikkelskylda. Dette for å kunne vurdere hvorvidt det var sammenheng mellom størrelsen på jordbruksenheten og ytelsene som ble gitt føderådstakerne. For føderådskontrakter datert i tidsrommet 1890-95 gjorde jeg ei vurdering på om disse skulle ses i sammenheng med 1886-matrikkelen, men fordi skylda langt på veg var lik i de to matriklene ble kun 1904-matrikkelen tatt i bruk. I matrikkelen som her er brukt er det registrert 332 bruk i Vestre Gausdal.⁶¹

1.6.3 Folketellingene

Folketellingenes opphavssituasjon og formål går tilbake til manntallene fra 1660-åra og den første folketellinga fra 1769. Mens den første folketellinga var numerisk, altså utelot personopplysninger, er folketellingene som er blitt brukt i denne oppgava nominative. Det vil si at folks navn, alder, bosted og flere andre opplysninger framkommer av tellingene.⁶² I denne oppgava er det folketellingene fra 1891, 1900 og 1910 som er blitt sett i sammenheng med både føderådskontraktene og matrikkelen.

Jeg har hovedsakelig benytta folketellingene på tre måter. Først brukte jeg ulike trykte statistiske hefter som ble utgitt i etterkant av folketellingene, for å si noe om befolkningssammensetninga i bakgrunnskapittelet. Disse heftene var en del Statistisk sentralbyrås serie *Norges offisielle statistikk*, og i denne oppgava har jeg brukt tre ulike heftetypen – heftene som omhandler 1) bebodde hus og husholdninger; 2) folkemengden fordelt etter kjønn, alder og ekteskapeleg stilling og 3) folkemengden fordelt etter livsstilling. I den forbindelse vil jeg opplyse om at tallene som presenteres i bakgrunnskapittelet bygger på tilstedeværende, ikke hjemmehørende, folkemengde. Dette fordi det er tilstedeværende folkemengde som ofte ligger til grunn for tabellene i statistikkheftene. Forskjellen mellom tilstedeværende og hjemmehørende folkemengde i Vestre Gausdal er imidlertid svært liten i både 1891-, 1900 og 1910-tellinga.

Videre så jeg den enkelte føderådskontrakt opp mot folketellinga som ligger

⁵⁷ Finans og Tolddepartementet, *Norges matrikel : matrikulerede eiendomme og deres skyld den 1. januar 1904 : i Kristians Amt*, Kristiania 1904: 167-176.

⁵⁸ Einar Einarsen, *Oplysninger om Matrikelvæsen og beskatning av faste eiendomme : i Norge, Sverige, Danmark, Preussen, Storbritannien, New Zealand og Australien (bilag 1), i Indstilling 1 fra den kgl. matrikel- og værdistigningsskatkommission : om grundtakster for utligning av eiendomsskat til amt og herad*, Kristiania 1913: 20.

⁵⁹ Stoa 1993: 19.

⁶⁰ Nils Johan Stoa og Lars-Jørgen Sandberg, *Våre røtter : slektsgransking som hobby*, 4. utg., Oslo 2016: 163-165.

⁶¹ Finans og Tolddepartementet 1904: 167-176.

⁶² Stoa m.fl. 2016: 111; Statistisk sentralbyrå, *Norges første folketelling 1769* Oslo 1980: 13.

kontrakten nærmest framover i tid; dette for å si noe om størrelsen på husholda til føderådsyterne. Jeg gikk da inn i de ulike husstandene som knytta seg til føderådskontraktene for å få oversikt over antallet personer og relasjonene mellom dem. Grunnen til at jeg valgte å se mot den folketellinga som framover i tid ligger kontrakten nærmest, er at føderådsfolka i de fleste tilfellene da var registrert som nettopp føderådsfolk, mens føderådsyteren var registrert som eier av garden. Gjennomgang av folketellingene som framover i tid ligger nærmest den enkelte kontrakt førte imidlertid ikke alltid til funn av føderådsfolka, og stikkprøver viste at årsaken kan være at de døde mellom tidspunktet for tinglysning av føderådskontrakten og neste folketelling. I disse tilfellene ble det nødvendig å se til nærmeste folketelling bakover i tid.

En tredje og siste sammenheng jeg brukte folketellingene i var da jeg skulle finne ut når føderådstakerne og føderådsyterne var født. Et par stikkprøver der jeg lette opp personer i kirkebøkene viste at fødselsåret i folketellingene kunne være feil. Ettersom jeg ikke hadde anledning til å lete opp alle de 103 menneskene i kirkebøkene, så er det folketellingene som ligger til grunn for beregning av alder ved tidspunktet for kontraktsinngåelse. I tillegg brukte jeg folketellingene for å kryssjekke opplysninger som personnavn og bruksnavn i både føderådskontraktene og matrikkelen.

1.6.4 Kildenes begrensning og usikkerhet

Historiker Gunnar Thorvaldsen deler det historiske forskningsarbeidet inn i fire stadier: Den historiske «virkelighet», kildematerialet, databehandling og forskning. Bak alle stadiene ligger mange feilkilder og fallgruver.⁶³ I det kommende skal vi ta for oss de viktigste momentene med hensyn til feilkilder og fallgruver.

Det første vi skal se nærmere på omhandler begrepa førstehandsberetning og primærkilde. Føderådskontraktene ble gjerne utarbeida i samarbeid mellom dem kontrakten omhandla og sorenskriver, lensmann eller sakfører.⁶⁴ Da føderådskontraktene ligger så nærme føderådsyter og føderådstaker i tid og rom, må vi kunne si at kontraktene er førstehandsberetninger. Føderådskontraktene ble som regel skrevet på stempla papir, og derfor er de tinglyste kontraktene i pantebøkene avskrifter av det originale dokumentet.⁶⁵ På den måten kan det diskuteres om kontraktene i panteboka skal ses på som primær- eller sekundærkilder. Knut Kjeldstadli hevder imidlertid at det er førstehandskilden som er primærkilden.⁶⁶ Likevel er en potensiell feilkilde at personen som med blekk kopierte dokumentet over til panteboka kan ha gjort feil.

Det andre momentet som må gjennomgås har sammenheng med de ulike panteregisterseriene. Statsarkivet i Hamar oppbevarer arkivmaterialet fra Sør-Gudbrandsdal tingrett, som er instansen panteregistrene fra Vestre Gausdal er registrert under. Panteregistrene under Sør-Gudbrandsdal tingrett består av en rekke bøker fra både Fåberg, Gausdal, Lillehammer, Øyer og Sør-Fron. I Vestre Gausdal sitt tilfelle er panteregistrene ordna under tre ulike serier: 1. serie (1720-1842), 2. serie (1839-1912, 1887-1912 og 1908-1912) og 3. serie (1913-1959). Når nytt panteregister ble påbegynt i

⁶³ Gunnar Thorvaldsen, *Håndbok i registrering og bruk av historiske persondata*, Oslo 1996: 29-30.

⁶⁴ Helland-Hansen 1997b: 73.

⁶⁵ Jens Edvard Thomle, *Stempelavgiften : de gjeldende lover og andre bestemmelser om stempelavgift av dokumenter*, 2. utg., Oslo 1930: 25-26; Cornelius Severin Schilbred, *Kjenn din slekt! : kort veiledning i slektsforskning*, 2. utg., Oslo 1980: 49.

⁶⁶ Knut Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var : en innføring i historiefaget*, Oslo 1999: 177.

1913 ble de viktigste tinglysingene, som fremdeles ble ansett som aktuelle, ført over fra panteregistrene i 2. serie til den nye 3. serie.⁶⁷

Via Digitalarkivets nettsider er det mulig å gjøre eiendomssøk ved hjelp av gards- og bruksnummer, for å finne direkte fram til den enkelte eiendoms side i det skanna panteregisteret. Når dette gjøres for eiendommer i Vestre Gausdal er det panteregister nr. 3.14 og 3.15 ført i tidsrommet 1913 til 1959 som kommer opp. Fra Vestre Gausdal finnes det imidlertid også, som tidligere nevnt, en foregående panteregisterserie fra tidsrommet 1839-1912 som kunne vært aktuell å sett nærmere på. Serie 2. består av følgende fire bøker: Panteregister nr. 2.6.I (1839-1912), nr. 2.7.II (1839-1912), nr. 2.8.III (1887-1912) og nr. 2.9.IV (1908-1912). Mens panteregistrene i perioden 1839-1912 er ført etter gammelt matrikkel- og løpenummer, i tråd med 1838-matrikkelen, så er panteregistrene fra 1887-1912 og 1908-1912 ført uten noen form for system.⁶⁸ Grunna den tida jeg hadde til rådighet, så gjennomgikk jeg ikke panteregistrene i serie 2. sjøl om stikkprøver fra panteregister nr. 2.6.I (1839-1912) og nr. 2.7.II (1839-1912) resulterte i funn av føderådskontrakter som er innafør perioden 1890-1910.

At stikkprøver fra serie 2. førte til funn av føderådskontrakter som ikke er å finne i panteregistrene under serie 3., skyldes som sagt at tinglyste dokumenter som ikke lenger ble ansett som aktuelle ved overgangen til nytt panteregister i 1913, ikke ble ført inn. Dette gjelder for eksempel gnr./bnr. 68/2 Ulven som i panteregister nr. 2.7.II, 1839-1912 står oppført med to føderådskontrakter. En datert 9. september 1896 og en datert 10. mai 1907.⁶⁹ I det etterfølgende panteregisteret, nr. 3.14, 1913-1959, er kun kontrakten fra 1907 oppført.⁷⁰ Årsaken til dette er sannsynligvis at de to føderådstagerne i kontrakten fra 1896 døde i 1902 og 1906.⁷¹

Når jeg valgte å ikke gjennomgå panteregister serie 2. til tross for stikkprøvefunn, vil jeg samtidig argumentere for at de 39 kontraktene jeg har funnet fram til gjennom søkefunksjonen for serie 3., og som ligger til grunn for undersøkelsen, vil kunne gi innsikt i føderådsinstitusjonen i Vestre Gausdal i perioden. Det at antallet kontrakter ikke er høyere, kan likevel i forbindelse med de ulike ytelsene føre til at enkelttilfeller gir store utslag med hensyn til utregning av gjennomsnitt. Dette er derfor noe leseren må ha in mente. Samtidig kan altså føderådskontraktene gi innsikt i institusjonen. Dette fordi de må kunne sies å være pålitelige primærkilder da de er utforma og signert av både føderådsyter og føderådstaker(e), samt ble regna som et rettsgyldig dokument ved eventuelle tvister.⁷² Opplysningene som framkommer av kontraktene sier noe om ytelsene fra føderådsyter til føderådstager, og opplysningene kontraktene inneholder har derfor gyldighet. I tillegg representerer føderådskontraktene både det geografiske området og tida som studeres,

⁶⁷ Telefonsamtale med førstearkivar Cæcilie Stang ved Statsarkivet i Hamar 16. oktober 2020.

⁶⁸ Cæcilie Stang 2020.

⁶⁹ Digitalarkivet, SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Ha/Had/L0007: Panteregister nr. 2.7.II, 1839-1912, s. 504-505, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/13689/255> [lest/sitert 4. oktober 2020].

⁷⁰ Digitalarkivet, SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Ha/Hag/L0014: Panteregister nr. 3.14, 1913-1959, s. 244, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/13708/245> [lest/sitert 25. oktober 2020].

⁷¹ Digitalarkivet, SAH, Vestre Gausdal prestekontor, Ministerialbok nr. 1, 1887-1914, s. 237, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/33980/221> [lest/sitert 6. oktober 2020]; Digitalarkivet, SAH, Vestre Gausdal prestekontor, Ministerialbok nr. 1, 1887-1914, s. 242, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/33980/226> [lest/sitert 6. oktober 2020].

⁷² Helland-Hansen 1997b: 73-74.

og derfor er de representative.⁷³ Samtidig kan vi ikke, som Strand Heiberg også poengterer, vite om føderådskontraktene ble fulgt.⁷⁴ Dette poenget vil være gjeldende uavhengig av antallet kontrakter.

Det tredje momentet som må nevnes i forbindelse med kildenes begrensninger og usikkerhet har sammenheng med mål og vekt. For store deler av vareytelsene i naturalia er mengden oppgitt i liter eller kilo, men det finnes unntak. For matvarene rug, potet, flesk, salt og høy var det derfor i enkelte tilfeller nødvendig å gjøre omregninger – dette for å gjøre datamaterialet sammenlignbart. I det kommende vil jeg redegjøre for hvordan jeg har konvertert ulike måleenheter.

Vekta av 1 hektoliter rug ble satt til 74 kilo.⁷⁵ Videre ble ei tønne potet satt til 1,60 hektoliter.⁷⁶ Tettheten til potet ble igjen satt til 700 kg/m³, noe som gjorde at 1 hektoliter potet ble det samme som 70 kg.⁷⁷ I fire tilfeller var det kun oppgitt hvor mange mål av potetåkeren føderådsfolket skulle ha. For å forsøke å si noe om hvor mange kilo potet et ukjent antall mål i potetåkeren ga, ble et gjennomsnitt av gjennomsnittlig avling i de statistiske rapportene *Norges Jordbrug og Fædrift* utgitt i 1899 og *Jordbruk og fædrift* utgitt i 1913 lagt til grunn. Slik ble den gjennomsnittlige mengden innhøsta potet satt til 25,5 hektoliter per mål i åkeren.⁷⁸ Videre ble vekta av 1 liter erter satt til 800 gram.⁷⁹ Flesk var i ett tilfelle oppgitt i bismerpund, og ett bismerpund ble satt til 6 kg.⁸⁰ I forbindelse med omregning av salt ble det tatt utgangspunkt i at tettheten til salt er 1,25 kg/dm³.⁸¹ Dette gjør at 1 kilo og 0,8 liter salt tilsvarer samme mengde salt. Der salt var oppgitt i skjepper ble 1 skjepe satt til 17,5 liter. I de tilfellene hvor høy var oppgitt i våger ble 1 våg satt til 18,52 kg.⁸²

Med tanke på begrensninger og usikkerhet knytta til matrikkelen og folketellingene som kilde, finnes de naturligvis her også. For matrikkelens del er det for eksempel både vanskelig å vite om matrikkelskylda for den enkelte gard representerte gardens faktiske verdi, og om skylda som ble tasta inn da matrikkelen skulle trykkes, ble ført inn korrekt. For folketellingenes del kan det være at personer som egentlig var en del av husholdet ikke ble telt – enten fordi de ikke var tilstede eller fordi personen som hadde ansvaret for å utføre tellinga førte feil. Det kan også være at folk ble oppført med feil fødselsår eller stilling i husstanden.

Summen av alle potensielle feilkilder og fallgruver i forbindelse med forskningsarbeidets fire faser gjør det derfor umulig å oppnå en 100 % korrekt gjengivelse

⁷³ Astri Andresen, Sissel Rosland, Teemu Ryymin og Svein Atle Skålevåg, *Å gripe fortida : innføring i historisk forståing og metode*, Oslo 2015: 75-76.

⁷⁴ Heiberg 2004: 23.

⁷⁵ Ingjald Reichborn-Kjennerud, *Veiledning ved bedømmelse af madvarer til den norske hær*, Kristiania 1900: 75-76.

⁷⁶ Statistisk sentralbyrå, *Nogle Oplysninger om Norges Jordbrug i Aarene 1892-1894 m.v.*, Kristiania 1897: XV (15).

⁷⁷ Det statistiske centralbyrå, *Jordbruk og fedrift 1916-1920*, bd. VIII. 52., *Norges offisielle statistikk 1922*: 4.

⁷⁸ Det statistiske Centralbureau, *Statistiske Oplysninger : vedkommende : Norges Jordbrug og Fædrift : i Femaaret 1891-1895*, Kristiania 1899: 4; Det Statistiske Celntralbyraa, *Jordbruk og fædrift : 1906-1910*, Kristiania 1913: 12.

⁷⁹ Jorån Østerholt Dalane, Thea Amalie Martinsen Bergvatn, Ellen Kielland og Monica Hauger Carlsen, *Mål, vekt og porsjonsstørrelser for matvarer*, Oslo 2015: 41.

⁸⁰ Steinar Imsen og Harald Winge, *Norsk historisk leksikon : kultur og samfunn ca. 1500 - ca. 1800*, 2. utg., Oslo 1999: 51.

⁸¹ Tore Oldervoll, *Sinus for hotell- og næringsmiddelfag*, Oslo 2000: 287.

⁸² Imsen m.fl. 1999: 392, 483.

av «historien».⁸³ Jeg håper imidlertid at bevissthet og refleksjon rundt feilkilder og fallgruver har vært fruktbart for undersøkelsen.

1.6.5 Metode

Metodisk er oppgava en kvalitativ undersøkelse. Dette fordi arbeidsmåten som primært ligger til grunn er tolkning av tekst – i dette tilfellet tolkning av føderådskontrakter. Samtidig har oppgava innslag av kvantitativ metode, ettersom det har vært nødvendig å kvantifisere deler av datamaterialet for å kunne si noe om omfanget eller utbredelsen av funna. Å kombinere kvalitative og kvantitative tilnærminger er vanlig i historisk forskning.⁸⁴

I praksis vil dette si at jeg har arbeida kvalitativt og kvantitativt om hverandre. Etter at de 39 føderådskontraktene hadde blitt valgt ut, benytta jeg Microsoft Excel for å kategorisere og systematisere dataene jeg kunne trekke ut av kontraktene. Slik har jeg tolka og telt nokså parallelt for å male et bilde av føderådsinstitusjonen i Vestre Gausdal 1890-1910.

1.7 Oppgavas oppbygning

Opgava består av fire kapitler. Et innledningskapittel, et bakgrunnskapittel, et empiri- og analysekapittel, samt et avslutningskapittel. Kapittel 3, empiri- og analysekapittelet, er delt i ni underkapitler. Mens kapittel 3.1-3.3 baserer seg på alle kontraktene uavhengig av avtaletype, er det kun kontraktene av typen oppsett som ligger til grunn for kapittel 3.4. I kapittel 3.5 er det kontraktene med både vareytelser og brukende jord som ligger til grunn – det vil si kontrakter av typen brukende føderåd. Kapittel 3.6-3.9 omfatter igjen alle de 39 kontraktene. Siste kapittel er et avslutningskapittel og dette er delt i to hovedbolker. I første bolke oppsummerer jeg oppgavas teoretiske utgangspunkt og funna knytta til ytelser, bruksrettigheter og tjenester, i tillegg til at jeg legger fram en konklusjon med utgangspunkt i problemstillinga. I andre bolke drøfter jeg oppgavas profesjonsrelevans.

Kapittel 2: Bakgrunn

I dette kapittelet vil jeg presentere bakgrunnstablået for oppgava ved å først gi et bilde av hva som nasjonalt kjennetegna landbruket og temaet «alderdom» i andre halvdel av 1800-tallet. Deretter vil jeg si noe om Vestre Gausdal geografisk, topografisk og administrativt. Jeg vil også gå inn på befolkningsutviklinga og generelle utviklingstrekk i Vestre Gausdal i andre halvdel av 1800-tallet og fram mot århundreskiftet.

2.1 Landbruket og alderdommen rundt århundreskiftet

De gjennomgripende og sammenvevde sosiale, økonomiske og kulturelle endringene som gikk for seg på bygdene fra andre halvdel av 1800-tallet har av Inge Krokann fått navnet «hamskiftet».⁸⁵ Uten å gå særlig inn i spørsmålet rundt hvorvidt dette er en god betegnelse eller ikke, skal vi i det kommende se nærmere på hva som kjennetegna det norske bondesamfunnet på denne tida.

Andre halvdel av 1800-tallet ble kjennetegna av fall i folketallsveksten, samt

⁸³ Thorvaldsen 1996: 30.

⁸⁴ Kjeldstadli 1999: 183, 230.

⁸⁵ Jan Eivind Myhre, *Norsk historie 1814-1905 : å byggje ein stat og skape ein nasjon*, Oslo 2015: 211.

teknologiske framskritt og ei sterkere tilknytning til markedsøkonomien. Folketallsveksten avtok noe fordi fruktbarheten etter hvert gikk ned, samtidig som emigrasjonen til Amerika tiltok. Færre mennesker til å arbeide i jordbruket styrka behovet for omlegging av næringa, og nye redskaper og maskiner gjorde sitt inntok på bygdene. Utviklinga av ny teknologi bidro til å vri økonomien bort fra naturalia og over til kapital, noe som i andre rekke gjorde jordbruket mer integrert i markedsøkonomien. Samtidig var næringskombinasjon regelen helt fram til 1920, og husholdas fleksibilitet knytta til det å kombinere flere næringer bidrog til større overlevelsessevne. Kombinasjonen av som regel to primærnæringer gjorde at det norske jordbruket forble «familiebedrifter» fram til rundt 1920.⁸⁶

I forkant av fertilitetsnedgangen hadde mortaliteten gått ned, og den gjennomsnittlige levealderen hadde gått opp. Dette gjorde at flere ble eldre, noe som igjen skapte en overgang fra pleietrengende til mer aktive føderådsfolk. Mer aktive føderådsfolk kunne onne, stelle egne dyr, drive i skoen og hjelpe sjølfolket når det var behov for det. Samtidig ble føderådsperioden forlenga og underholdet ble gjerne en tyngre byrde for brukeren og familien hans, fordi de eldste også etter hvert trengte hjelp og stell.⁸⁷ Til og med etter at føderådstakeren hadde avgått med døden, kunne føderådsyteren merke den økonomiske påkjenninga som føderådet ofte var. Et stort gravøl varte i mange bygder i både to og tre dager, og krevde store forberedelser med slakting, matlaging, brygging, baking og husvask. En sømmelig begravelse var en del av svært mange føderådskontrakter, og som regel var det føderådsyteren som skulle finansiere en verdig avslutning på livet for den døde.⁸⁸

2.2 Vestre Gausdal

2.2.1 Geografi og administrative inndelinger

Gausdal er en sidedal til Gudbrandsdalen med landskap som ligger midt imellom flatbygd og fjellbygd, og skal vi tro Amund Helland er Gausdal «kanske landets beste og finaste dalsbygd».⁸⁹ I tidligere Fåberg kommune, der elva Gausa renner ut i Gudbrandsdalslågen, starter denne sidedalen som går vestover og som følger Gudbrandsdalen parallelt nordover.⁹⁰ Gausdal har trulig fått navnet sitt fra elva Gausa. Elvenavnet har sitt opphav i det norrøne ordet *gjósa* som betyr «å strømme fram med voldsomhet». Folk fra Gausdal kalles derfor gausdøler og «[døm] lage gausdøl».⁹¹ Sannsynligvis er det kun den østre delen av dalføret som har hett Gausdal, mens nedre del av det vestre dalføret har hett Jøradal'n og øvre del, som Ivar Kleiven «avjord [hevder er ei] fjellbygd», har hett Svastom.⁹²

Gausdal herred ble etablert med formannskapslovene i 1837. Seinere, i 1879, ble herredet delt i Østre Gausdal og Vestre Gausdal, men i 1962 ble de slått sammen igjen til

⁸⁶ Gjerdåker 2002: 159, 173-174.

⁸⁷ Gjerdåker 2002: 111-112.

⁸⁸ Einar Hovdhaugen, *Vårt møte med døden*, Oslo 1981: 55.

⁸⁹ Ivar Kleiven, *Østre og Vestre Gausdal : gamal bondekultur i Gudbrandsdalen*, Oslo 1926: 24, 35; Amund Helland, *Norges land og folk : topografisk-statistisk beskrevet : topografisk-statistisk beskrivelse over Kristians amt : Første del : Den almindelige del*, bd. 5, Kristiania 1913: 58.

⁹⁰ Nils Ødegaard, *Kristians amt 1814-1914 : en kort oversigt*, Kristiania 1918: 44, 46.

⁹¹ Marthe Ekerhaugen, «Vi lage itte gausdøl» : en studie av forhold som kan påvirke språkvalg hos ungdom i Gausdal, Oslo: Univeristetet i Oslo 2016: 69; Det norske akademis ordbok (NAOB), *Gausdøl, u.å.*, <https://naob.no/ordbok/kausdøl> [lest/sitert 24. oktober 2020].

⁹² Kleiven 1926: 1, 35.

Gausdal kommune.⁹³ I tillegg til å grense til Østre Gausdal grensa Vestre Gausdal i 1906 også til herredene Faaberg, Søndre Fron, Nordre Fron, Nordre Aurdal, Vestre Slidre og Nordre Land.⁹⁴ Noe av det som kjennetegna Vestre Gausdal som kommune var at den var vidstrakt og skogrik med store fjellområder som strakk seg langt vestover. I 1907 var til sammen 10 460 mål dyrka jord i Vestre Gausdal og dyrkamarka ble utnytta slik: Eng 54,4 %, bygg 17 %, havre 7,4 %, poteter 5,6 %, blandkorn 5,3 %, grønnfôr 4,5 %, erter 2 %, turnips 1,4 % rug 1 %.⁹⁵

Da Amund Helland utga sin topografisk-statistisk beskrivelse av Kristians amt i 1913 var Vestre Gausdal et eget lensmannsdistrikt og et eget prestegjeld med to sokn – Nykirke hovedsokn og Svatsum sokn. Prestegjeldet lå under Søndre Gudbrandsdalen prosti sammen med prestegjeldene Nordre Fron, Søndre Fron, Ringeby, Øier og Østre Gausdal. De to gausdalsherredene utgjorde sammen Gausdal tinglag, og tinglaget var igjen en del av Søndre Gudbrandsdalen sorenskriveri sammen med tinglagene Søndre Fron, Ringeby, Øier og Faaberg.⁹⁶ Leseren oppfordres til å se vedlegg nr. 2 for kart over Gausdal og tilgrensende bygder.

2.2.2 Vestre Gausdal ca. 1875-1910

Ifølge historiker Arnfinn Engen i boka *Gausdal bygdehistorie : endring og oppbrot 1830 - 1914* var det tida rundt 1875 som markerte overgangen til ei ny tid for Gausdal. Stikkorda utvandring, omlegging, økt produktivitet og pengeøkonomi er viktige faktorer som brakte Gausdal inn i en ny æra.

2.2.2.1 Befolkning

I 1900 hadde Vestre Gausdal et samla flateinnhold på 966,48 kvadratkilometer og 2337 personer var bosatt i kommunen. Sett i sammenheng med 1904-matrikkelen var disse menneskene fordelt på 332 matrikulerte eiendommer. Antallet bebodde hus var imidlertid 461, noe som ga et snitt på 5 personer per hus. Til sammenligning hadde Østre Gausdal et flateinnhold på 223,29 kvadratkilometer og antallet innbyggere var 2696. Antallet matrikulerte bruk var her 297, mens antallet bebodde hus var 506, noe som betyr at det der bodde i snitt 5,3 personer i hvert hus.⁹⁷

Vi skal straks se nærmere på hvordan alderssammensetninga var innad i Vestre Gausdal, men før vi gjør det kan det være hensiktsmessig å få et overblikk over folketallet i de ulike folketellingene fra og med 1865.

Tilstedeværende og hjemmehørende i Vestre Gausdal ved folketellingene:

1865 3340 personer (Nykirke sokn og Svatsum sokn)⁹⁸

⁹³ Engen 1988: 79; Moren 1991: 131.

⁹⁴ Norges geografiske opmaaling, *Valgkreds-kart over det sydlige Norge : visende Herreds- og Valgkredsinddelingen med amtvis Fortegnelse over Herreder og Valgkredse*, Kristiania 1906.

⁹⁵ Ødegaard 1918: 47.

⁹⁶ Helland 1913: 3, 6, 13, 16-17.

⁹⁷ Digitalarkivet, SAH, Folketelling 1900 for 0523 Vestre Gausdal herred, 1900, s. 4, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/37087/4> [lest/sitert 7. september 2020]; Finans og Tolddepartementet 1904: 153-176; Det statistiske Centralbureau, *Folketællingen i Kongeriget Norge : 3 December 1900 : tredie Hefte : beboede Huse og Husholdninger*, Kristiania 1904: 8.

⁹⁸ Departementet for det Indre, *Resultaterne : af : folketællingen i Norge : 1 januar 1866*, Christiania 1869: 27.

1875	3009 personer ⁹⁹
1891	2391 personer ¹⁰⁰
1900	2321 personer ¹⁰¹
1910	2320 personer ¹⁰²

Her ser vi altså at folketallet sank i perioden 1865 til 1891. Deretter holdt det seg svært stabilt i perioden 1891 til 1910. I den forbindelse er nedgang både i mortaliteten og fertiliteten, kombinert med emigrasjon, viktige faktorer som vi skal komme tilbake til litt seinere. Først skal vi ta en kikk på interessante sider ved folketellinga 1891, 1900 og 1910.

Ved 1891-tellinga var 2391 personer tilstede i Vestre Gausdal. Prosentvis var aldersfordelinga slik: 34 % var i alderen 0-15 år, 22 % var mellom 15 og 30 år, 16 % var mellom 30 og 45 år, 13 % var mellom 45 og 60, 14 % 345 var 60 år eller eldre.¹⁰³ Med hensyn til livsstilling, var 6 % sjøleieende gardbrukere, mens 3 % (80 personer) levde av «Formuesindtægt, Føderaad, Pension o.l.».¹⁰⁴ Det fantes på dette tidspunktet 424 våningshus i bygda, hvor 96 % av befolkningen bodde. Til sammenligning fantes bare seks føderådshus i bygda, og i disse bodde 0,3 % av bygdas befolkning – det vil si ni personer.¹⁰⁵

Da 1900-folketellinga ble gjennomført befant det seg 2321 mennesker i bygda. Aldersmessig fordelte de seg slik: 34 % var mellom 0 og 15 år, 23 % var mellom 15 og 30 år, 15 % var mellom 30 og 45 år, 15 % var mellom 45 og 60 år, mens 13 % var over 60 år.¹⁰⁶ De statistiske heftene som ble utgitt etter tellinga sier ikke noe om hvor mange som var sjøleieende gardbrukere, men vi får vite at 3 % levde av «Føderaad, Formuesindtægt o.l.».¹⁰⁷ Da folketellinga ble gjennomført var det 398 alminnelige våningshus i bygda, og i disse bodde 92 % av befolkningen. Til sammenligning fantes det 20 føderådshus, og i disse bodde 3 % av befolkningen. I tall vil det si 64 føderådsfolk.¹⁰⁸

Ved 1910-tellinga var 2320 mennesker tilstede i Vestre Gausdal. Med hensyn til alder var fordelinga slik: 34 % var i alderen 0-15 år, 8 % var mellom 15 og 20 år, 13 % var mellom 20 og 30 år, 21 % var mellom 30 og 50 år, 17 % var mellom 50 og 70 år, mens 7 % var over 70 år.¹⁰⁹ Sjøleieende gardbrukere utgjorde 8 % av befolkninga, mens føderådsfolk utgjorde 2 % (56 personer).¹¹⁰ Antallet våningshus var i 1910 kommet opp i 415, og 92 % av befolkningen var fordelt mellom disse husene. Antallet føderådshus er for

⁹⁹ Det statistiske Centralbureau, *Resultaterne : af : folketællingen i Norge : 1 januar 1876*, Kristiania 1881: 22.

¹⁰⁰ Det statistiske Centralbureau, *Folketællingen i Kongeriget Norge : 1 januar 1891 : Beboede Huse og Husholdninger samt Folkemængde fordelt efter Kjøen, Alder og ægteskabelig Stilling*, Kristiania 1895: 114-115.

¹⁰¹ Det statistiske Centralbureau 1903a: 10.

¹⁰² Det statistiske Centralbyraa, *Folketællingen i Norge : 1 december 1910 : første hefte : folkemængde i rikets forskjellige administrative inddelinger m. v.*, Kristiania 1912: 18.

¹⁰³ Det statistiske Centralbureau 1895.

¹⁰⁴ Det statistiske Centralbureau, *Folketællingen i Kongeriget Norge : 1 Januar 1891 : Folkemængde fordelt efter Livsstilling*, Kristiania 1896: 254-255.

¹⁰⁵ Det statistiske Centralbureau 1895: 12, 48.

¹⁰⁶ Det statistiske Centralbureau 1903a: 38-39.

¹⁰⁷ Det statistiske Centralbureau 1905: 202.

¹⁰⁸ Det statistiske Centralbureau 1904: 8, 32.

¹⁰⁹ Det Statistiske Centralbyraa, *Folketællingen i Norge : 1 December 1910 : femte Hefte : folkemængde fordelt efter Kjøen, Alder og ægteskabelig Stilling samt Fødesteder : fremmede Staters Undersaatter*, Kristiania 1914: 12-13.

¹¹⁰ Det statistiske Centralbyraa, *Folketællingen i Norge : 1 december 1910 : fjerde hefte : folkemængde fordelt efter livsstilling*, Kristiania 1913a: 178-179.

bygdene bare en del av 1910-statistikken på fogderinivå i heftet som omhandler bebodde hus og husholdninger.¹¹¹

For å oppsummere utviklinga 1891 til 1910, kan vi si at andelen mennesker i alderen 0 til 30 år gikk noe ned, mens andelen over 30 år beholdt seg stabil. Antallet våningshus var cirka det samme, mens antallet føderådshus aukte, sjøl om vi ikke har statistikk på dette på kommunenivå fra 1910-tellinga.

2.2.2.2 Utviklingstrekk

Etter 1865 akselererte utvandringa fra Gausdal, og i perioden 1866 til 1915 ble det registrert 4672 emigranter fra Østre og Vestre Gausdal tilsammen. I tiårsperioden 1866-1875 var antallet utvandrere fra Gausdal svært høyt sett i sammenheng med innbyggertallet: Hele 23,8 per tusen gausdøler (Østre og Vestre sett under ett) utvandra. Til sammenligning var det nasjonale gjennomsnittet 8,7 per tusen. Parallelt med utvandringa gikk det for seg ei mekanisering og rasjonalisering av jordbruket som førte til at mer ble produsert med mindre arbeidsinnsats. Samtidig var mange bygder i Gudbrandsdalen overbefolka på midten av 1800-tallet, noe som gjorde at levebrødet ble dårligere for mange, sjøl om produksjonen aukte.¹¹²

Utover andre halvdel av 1800-tallet kom stadig flere nyvinninger til Gausdal. Den «lomske» såmaskina, konstruert i Lom i Gudbrandsdalen, kom til bygda på 1860-tallet. Fra 1870- og 1880-åra kom i tillegg jernriva og malmplogen til Gausdal. På omtrent samme tid gjorde også treskemaskinene sitt inntog, og i 1870 var det kommet til ett damptreskeverk – eid av gardbrukere i Østre og Vestre i fellesskap. Noen år seinere, i 1896, var det mellom 15 og 20 slåmaskiner i Vestre. Østre hadde til sammenligning 54 slåmaskiner på samme tidspunkt. For de små bruka var det imidlertid ikke økonomi til å investere i alle nyvinningene, og blant annet ljàen fortsatte derfor å være et mye brukt redskap for mange i lang tid framover. Arnfinn Engen, forfatter av fjerde bind av Gausdal bygdehistorie, hevder maskinene i jordbruket nådde Gausdal *etter* at utvandringa hadde pågått ei god stund, og at maskinene derfor må ses på som ei erstatning for tapt arbeidskraft heller enn utløsende faktor for at folk forlot bygda.¹¹³

Samtidig som en stor andel gausdøler utvandra, investerte mange av dem som ble igjen i nyvinninger som bidrog til produksjonsauking. Fra 1865 til 1890 ble sådd areal (i mål) per mann nesten dobla. Samtidig steig også folktallet, eller avkastninga, i kornproduksjonen. Bedre grunnarbeid på jordene, bedre arbeid med jorda og bedre utstyr i kombinasjon med bedre gjødsling var viktige faktorer. Det var ikke bare i åkerbruket at produksjonen aukte – også fedrifta utvikla seg. Tallet på både hest, storfe og geit var nokså likt i 1875 og 1900. I samme periode gikk antallet sau noe tilbake, mens antallet svin aukte. Forskjellene mellom 1875 og 1900 var imidlertid ikke veldig store, noe som sannsynligvis hadde sammenheng med omlegging i feholdet på den måten at kvalitet ble vektlagt mer enn kvantitet.¹¹⁴

I 1878 ble Vestre Gausdals Meieri starta som et av de første i Gudbrandsdalen. Seinere, i 1883, ble Vestre Gausdal Landbrugsforening stifta. Målet med foreninga var å fremme bedre stell av husdyra. Rundt århundreskiftet dreiv landbruksforeningene i Østre og Vestre felles innkjøp av kunstgjødsel, noe som bidrog til større avkastning av den dyrka

¹¹¹ Det statistiske Centralbyraa, *Folketællingen i Norge : 1 december 1910 : tredje hefte : bebodde hus og husholdninger*, Kristiania 1913b: 8.

¹¹² Engen 1988: 164, 166.

¹¹³ Engen 1988: 133-138.

¹¹⁴ Engen 1988: 138-140.

marka. Mer og bedre fôr sammen med bedre mjølkestall aukte igjen utbyttet av husdyrholdet. Samtidig letta separatorene og meieriet arbeidet med mjølkestellet, og salgsjordbruket førte slik til mindre arbeid med produkta på garden.¹¹⁵

Kapittel 3: Føderådskontraktene

I dette kapitlet vil jeg både presentere og analysere innholdet i føderådskontraktene. For å gjøre framstillinga så oversiktlig som mulig, har jeg valgt å dele kapitlet inn i ni underkapitler: 3.1 hvem var føderådstakerne og føderådsyterne?, 3.2 føderådas verdi, 3.3 husvære og bruksrett til bygninger, 3.4 vareytelser, 3.5 brukende føderåd, 3.6 hest, 3.7 pleie i sjukdoms- og alderdomstilfelle, 3.8 begravelse og 3.9 føderådskontraktene når livet forandra seg. I alle underkapitlene presenterer jeg tidligere forskning om temaet vi tar for oss. Videre redegjør jeg for funna fra Vestre Gausdal, før jeg analyserer og sammenligner funna med det som er vårt teoretiske utgangspunkt, og som jeg kort vil gjenta før vi går vidare:

Både Hovdhaugen, Homlong og Strand Heiberg mener en kombinasjon av ytelser i naturalia og brukende jord var det mest vanlige. Hovdhaugen hevder i tillegg at denne ordninga ingen andre steder var så omfattende og innfløkt som i Gudbrandsdalen, og at «suvl og grjon» var maten for de gamle. Suvl er feit og dyr mat som kjøtt, fleisk, smør og ost. Helland-Hansen og Homlong sine funn indikerer dessuten at størrelsen på føderådsytelsene fulgte størrelsen på jordbruksenheten. Ifølge Homlong var føderådets størrelse også tilpassa antallet føderådstakere, kjønn og sivilstand.¹¹⁶

3.1 Hvem var føderådstakerne og føderådsyterne?

I dette første delkapitlet skal vi se på hvem føderådstakerne og hvem føderådsyterne var, samt hvilken relasjon som var mellom dem. I dette kapitlet er alle de 39 kontraktene inkludert. Det vil si at vi har ett tilfelle av såkalt brødkår (gnr./bnr. 15/1 Lien nordre), som innebar at føderådsyteren forplikta seg til å la stemora «være i brød med mig, det er gaa til mit bord og nyde sit ophold saa godt som jeg selv», så lenge stemora levde.¹¹⁷ Videre har vi 12 tilfeller av oppsett (reine vareføderåd) og 26 tilfeller av brukende føderåd. Dette funnet stemmer overens med resonnementene til både Hovdhaugen, Homlong og Strand Heiberg om at en kombinasjon av vareytelser og brukende jord (forstått som brukende føderåd) var det mest vanlige.

Før leseren går vidare vil jeg oppfordre til å se på vedlegg nr. 3 som gir oversikt over hvilke gards- og bruksnumre som er med i undersøkelsen, matrikkelskylda til gardene, samt hvem som var føderådsytere og føderådstakere. Vedlegg nr. 4 er kartutsnitt med markering av gardenes beliggenhet. Også dette er verdt å se på.

3.1.1 Føderådstakerne

3.1.1.1 Antall, kjønn og sivilstand

De 39 føderådskontraktene omfatta tilsammen 59 føderådstakere og av disse var 31 personer menn og 28 personer kvinner. Vi skal få oversikt over føderådstakernes sivilstand ved å se på tabellen under:

¹¹⁵ Engen 1988: 140-143.

¹¹⁶ Hovdhaugen 1984: 75; Homlong 1995: 158, 214; Heiberg 2004: IV; Helland-Hansen 1997b: 360.

¹¹⁷ Føderådskontrakt gnr./bnr. 15/1 Lien nordre.

Tabell 1) Føderådstakernes sivilstand	
Sivilstand	Antall (59)
Ektepar	19
Enkemenn	11
Enker	7
Ugifte kvinner	2
Ugifte menn	1

Føderådstakerne i kontraktene våre var i stor grad ektepar, men også enkemenn og enker var det en del av.

3.1.1.2 Alder

Basert på 56 kontrakter som oppga føderådstakernes alder, kom Helland-Hansen fram til en gjennomsnittsalder på 68 år.¹¹⁸ Uavhengig av kjønn, finner vi at gjennomsnittsalderen for føderådsfolka i denne undersøkelsen var 66 år ved tidspunktet for kontraktsinngåelse.

Dersom vi skiller mellom kjønna, kommer det fram at mennenes gjennomsnittsalder var 69 år, mens kvinnenenes gjennomsnittsalder var 63 år. Variasjonsbredden kan imidlertid kaste lys over aldersforskjellen mellom føderådstakerne: Den yngste kvinnelige føderådstakeren var 49 år og den eldste var 77 år. Til sammenligning var den yngste mannlige føderådstakeren 42 år, mens den eldste var 90 år.

Med utgangspunkt i folketellinga av 1900, fant Homlong at gjennomsnittsalderen for føderådsfolk i Etne var 70 år.¹¹⁹ Strand Heiberg fant for perioden 1891-1930 en gjennomsnittsalder på 66 år i sin undersøkelse fra Sogndal.¹²⁰ Altså var gjennomsnittsalderen i Sogndal og Vestre Gausdal den samme.

3.1.1.3 Relasjon til føderådsyter

Med 207 føderådskontrakter som kildegrunnlag viser Helland-Hansen at 61 % av føderådstakerne i perioden 1801-1960 var yterens foreldre. Videre at 29 % av føderådstakerne ikke var i slekt med yteren, mens 10 % var andre slektninger.¹²¹ I tillegg husker vi fra litteraturkapittelet (kapittel 1.5) at Homlong hevder føderådsordninga ikke utelukkende var knytta til eiendomsoverdragelser mellom foreldre og barn.

Vi skal se på tabellen under for å få et innblikk i hva som var tilfellet i Vestre Gausdal. Tallene i parentes bak prosenttallet i tabellen viser hvor mange kontrakter som ligger til grunn for utregning av prosent.

Tabell 2) Relasjonen mellom føderådsyter og føderådstaker	
Relasjon	Andel (39)
Ukjent	33,3 % (13)
Gifte foreldre	30,7 % (12)
Far (enkemann)	12,8 % (5)
Mor (enke)	7,6 % (3)

¹¹⁸ Helland-Hansen 1997b: 37.

¹¹⁹ Homlong 1995: 21.

¹²⁰ Heiberg 2004: 37.

¹²¹ Helland-Hansen 1997b: 100.

Svigerfar	5,1 % (2)
Stemor	2,5 % (1)
Stefar	2,5 % (1)
Svigerforeldre	2,5 % (1)
Farmor	2,5 % (1)

Som vi ser av tabellen over, var den nest mest frekvente gruppa med føderådstakere gifte foreldre, men også mødre og fedre som var blitt enker og enkemenn utgjorde en stor andel. Dersom vi utvider foreldrebegrepet til å omfatte gifte foreldre, mødre som var blitt enker, fedre som var blitt enkemenn, samt stemor og stefar, så utgjorde denne gruppa 56,1 % – ganske i tråd med Helland-Hansen (61 %).

Fra Etne forklarer Homlong at føderådstakerne i 9 av 10 tilfeller var tidligere brukere av garden de fikk føderåd fra. Hun fant også at 46 % av eiendomsoverdragelsene ved generasjonsskifte var mellom foreldre og barn, mens 10,2 % var mellom tidligere eiere og annen slekt.¹²² Sjøl om den prosentvise andelen foreldre som fikk føderåd var noe høyere i Vestre Gausdal enn i Etne, stemmer likevel Homlongs påstand om at føderådsordninga ikke utelukkende var knytta til overdragelser mellom foreldre og barn overens med våre funn. Strand Heiberg skiller kun mellom «ukjent slektskap» og «slektskap kjent» i sin undersøkelse. Med dette som utgangspunkt fant hun i tidsrommet 1851-1970 stor overvekt av de føderådskontraktene hvor partene var i slekt med hverandre.¹²³

Det må føyes til at det ikke er fullt så enkelt å bastant skulle si om den prosentvise fordelinga av føderådstakere som ikke var i slekt med yteren stemmer, da jeg ikke har prioritert å finne ut av slektskap eller relasjoner som ikke var åpenbare. Gruppa jeg har kalt «ukjent» og som utgjør 33,3 % i denne undersøkelsen, kan derfor inneholde føderådstakere med band til føderådsyteren som jeg ikke har klart å spore opp. Videre kan det diskuteres om «svigerfar» bør ses på som en del av «foreldre»-gruppa. Dersom vi ser svigerfar, svigerforeldre og farmor som ei gruppe bestående av andre slektninger, utgjør disse 10,1 %, noe som også stemmer nokså godt med både Helland-Hansens funn (10 %) og Homlongs funn (10,2 %).

3.1.2 Føderådsyterne

3.1.2.1 Antall og kjønn

Med hensyn til føderådsyterne var kun to av 44 personer kvinner. Årsaken til at antallet føderådsytere er høyere enn antallet kontrakter er at det i fem tilfeller var brødrepar som ytte føderåd, og i ett tilfelle var det tre brødre som ytte føderåd. Ett brødrepar er i denne undersøkelsen representert to ganger fordi de ytte føderåd til to ulike personer med ti års mellomrom.

3.1.2.2 Alder

I vårt tilfelle var gjennomsnittsalderen for føderådsyterne ved kontraktsinngåelsen 38 år. I sin undersøkelse fra Etne fant Homlong at gjennomsnittsalderen for føderådsyterne i perioden 1851-1900 var 30 år for sjøleiere.¹²⁴ Dermed var den en del høyere i Vestre Gausdal sammenligna med Etne. Forskjellen mellom føderådsyternes gjennomsnittsalder og føderådstakernes gjennomsnittsalder er i denne undersøkelsen 28 år. Tallet 28

¹²² Homlong 1995: 25, 103.

¹²³ Heiberg 2004: 35.

¹²⁴ Homlong 1995: 87.

korrelerer med den gjennomsnittlige giftemålsalderen som på landsbasis var 26-28 år for kvinner og 28-30 år for menn gjennom hele 1800-tallet.¹²⁵ Sagt på en annen måte kan det ha vært sammenheng mellom de unges giftemålsalder og generasjonsskifte på gardene. Gjennomsnittsalderen gir imidlertid ikke det fulle bildet, og vi skal derfor se at variasjonsbredden var svært stor: Den yngste føderådsyteren var 19 år, mens den nest yngste var 23 år. Den nest eldste var 59 år, mens den eldste var 80 år.

3.1.2.3 Føderådsyternes husholdning

Det var hos føderådsyteren at byrden i forbindelse med føderådet lå.¹²⁶ Av den grunn kan det være hensiktsmessig å se på hvor store husholdningene til føderådsyterne var. Dette for å prøve å få et visst inntrykk av hvor mange munner som skulle mettes. Før vi går videre skal vi prøve å danne oss et bilde av hva det ville si å ha én person i husholdninga. I åra 1911 til 1913 var det gjennomsnittlige kornforbruket per person 290 kilo.¹²⁷ Samtidig var den gjennomsnittlige kornavlinga av typen rug 2,34 hektoliter i Sør-Gudbrandsdalen i åra 1911-1915.¹²⁸ Omregna vil det si at rundt 1,7 mål i åkeren dekket årsforbruket av korn for én person.

Med husholdning mener jeg hvor mange personer som bodde på samme gards- og bruksnummer som føderådsyter. Ved utregning av gjennomsnittlig antall personer i husholdninga, er personene som fikk føderåd medregna. Brødrepåret som ytte føderåd til to ulike personer i to separate kontrakter er telt to ganger, ettersom husholdningene deres var forskjellige da kontraktene ble inngått i 1894 og 1904. I tre tilfeller bodde ikke føderådstakerne under samme gards- og bruksnummer som føderådsyter. Dette gjelder gnr./bnr. 28/1 Kjenlien (kontrakt datert 1894), 51/1 Saulset nordre (kontrakt datert 1905) og 87/8 Holelien. Disse er derfor ikke inkludert i utregninga av gjennomsnittlig antall personer i husholdet. Det er folketellingene 1891, 1900 og 1910 som ligger til grunn for utregninga. Den enkelte kontrakt ble sett i sammenheng med den folketellinga som ligger kontrakten nærmest framover i tid. I de tilfellene hvor føderådstakeren, eller føderådstakerne, hadde dødd mellom tidspunktet for tinglysing og neste folketelling, ble jeg nødt til å se mot nærmeste folketelling bakover i tid.

Det gjennomsnittlige antallet personer i føderådsyters husholdning var ni. Om vi ser bort fra at unger spiste mindre enn vokse, kan vi regne oss fram til at i overkant 15 mål jord måtte dyrkes for å dekke det årlige forbruket av kun korn for én husholdning.

3.2 Føderådas verdi

En interessant del av føderådskontraktene er deres verdi omregna i kroneverdi, og for flesteparten av kontraktene er det den femårige verdien som er oppgitt. Ifølge Helland-Hansen er denne femårige verdien imidlertid en nominell verdi fordi dens hensikt var å fastsette et grunnlag for stempelavgifta.¹²⁹ Stempelavgifta, i dag kjent som dokumentavgift, hadde sammenheng med at saker som skulle tinglyses måtte være skrevet på stempla papir.¹³⁰ Helland-Hansen mener derfor at den femårige verdien ofte har lite med virkeligheten å gjøre fordi den ble satt for lavt. Uavhengig av om verdien er

¹²⁵ Homlong 2003: 44.

¹²⁶ Helland-Hansen 1997a: 744.

¹²⁷ Arnold Ræstad, *Korndyrking og korntold*, Kristiania 1915: 15.

¹²⁸ Det statistiske centralbyrå, *Jordbruk og fædrift : 1911-1915*, Kristiania 1917: 16.

¹²⁹ Helland-Hansen 1997b: 404.

¹³⁰ Leif Fjeld, Andreas Baden, August Bergmann, Olav Hørthe, Arne Kobbe og Odd Storebø, *Dokumentavgift, Norges offentlige utredninger (NOU)*, Oslo 1975: 5.

nominell eller reell, mener jeg at den likevel bør inkluderes i det helhetlige bildet av føderådsinstitusjonen. Dette fordi jeg vil hevde å ha funnet en viss sammenheng mellom oppgitt femårig verdi og innholdet i kontraktene.

Denne sammenhengen ser vi dersom vi undersøker innholdet i de fem kontraktene med høyest femårig verdi, og sammenligner dette med innholdet i de fem kontraktene med lavest femårig verdi. I de fem kontraktene med høyest verdi var alle føderådstakerne yterens foreldre, sjøl om vi finner både ektepar, enker og enkemenn blant føderådstakerne. Alle bodde i eget føderådshus og hadde kontraktsfesta rett til ved. I tillegg hadde de rett til hesteskyss, pleie i sjukdoms- og alderdomstilfelle, samt begravelse. Alle disse fem kontraktene inneholdt dessuten bygg eller byggmjøl som ytelse, i tillegg til potet og slaktenaut. Kontraktene det her er snakk om knytter seg til gnr./bnr. 1/1 Kalstad søndre, 22/1 Dal, 39/1 Kraabøl nordre, 56/1 Bø nedre (Sør-Bø) og 66/1 Aulstad mellom.¹³¹

Til sammenligning hadde alle føderådsyterne i de fem kontraktene med lavest verdi ukjent relasjon til føderådsyteren. I en av disse fem kontraktene var det et ektepar, og de resterende fire var det to ugifte kvinner, en ugift mann og en enkemann. Tre av disse kontraktene hadde skriftfesta rett til ved, men ingen av dem hadde rett til hesteskyss. Ingen av kontraktene ga rett til pleie i sjukdoms- og alderdomstilfelle. Kun en kontrakt ga rett til begravelse, og dette var kontrakten med høyest verdi blant disse fem med lavest verdi. Bygg som ytelse var det dessuten kun en av disse fem som hadde. Det var også bare en kontrakt som hadde potet som ytelse. Slaktenaut som ytelse var det ingen av disse kontraktene som inneholdt. Lavest femårig verdi finner vi i kontraktene som stammer fra gnr./bnr. 4/1 Paalsrud, 4/3 Sørjordet, 28/1 Kjenlien (kontrakt datert 1910), 87/8 Holelien og 87/10 Flinkslaatt.¹³²

Med utgangspunkt i de foregående redegjørelsene kan vi derfor ikke si at den femårige verdien var helt lausreven fra virkeligheten, slik Helland-Hansen mener. Et annet argument styrker påstanden om at den femårige verdien ikke var helt lausreven fra virkeligheten er følgende: Dersom vi sorterer alle kontraktene i kronologisk rekkefølge ut fra matrikkelskyld, kan vi sette en strek midt i rekka og ende opp med et øvre sjikt og et nedre sjikt. Felles for alle kontraktene med høyest femårig verdi er at de tilhører det øvre sjiktet, og felles for alle kontraktene med lavest femårig verdi er at de tilhører det nedre sjiktet med hensyn til matrikkelskyld. Dette funnet er for øvrig også i tråd med Helland-Hansen og Homlong sine funn knytta til at størrelsen på føderådet har sammenheng med størrelsen på jordbruksenheten.

Av de 39 kontraktene i denne undersøkelsen er det tre kontrakter som ikke opplyser om føderådets verdi, og jeg utelot derfor disse da gjennomsnittlig verdi ble regna ut. Dette gjelder gnr./bnr. 28/1 Kjenlien (kontrakt datert 1894), 48/1 Teigum (kontrakt datert 1907) og 51/1 Saulset nordre (kontrakt datert 1910). Mens kontraktene fra Teigum og Saulset nordre er ganske gjennomsnittlige med hensyn til form og innhold, inneholder kontrakten fra Kjenlien svært få ytelser. Det er vanskelig å si hvorfor disse mangler opplysninger om femårig verdi, spesielt når de tre kontraktene ble tinglyst til ulike tider. Den gjennomsnittlige femårige verdien på de resterende 36 kontraktene var 1319 kroner per føderåd. Med hensyn til årlig verdi, var denne 264 kroner. I kapittel 1.2 ble

¹³¹ Føderådskontrakt gnr./bnr. 1/1 Kalstad søndre; Føderådskontrakt gnr./bnr. 22/1 Dal; Føderådskontrakt gnr./bnr. 39/1 Kraabøl nordre; Føderådskontrakt gnr./bnr. 56/1 Bø nedre (Sør-Bø); Føderådskontrakt gnr./bnr. 66/1 Aulstad mellom.

¹³² Føderådskontrakt gnr./bnr. 4/1 Paalsrud; Føderådskontrakt gnr./bnr. 4/3 Sørjordet; Føderådskontrakt gnr./bnr. 28/1 Kjenlien (kontrakt datert 1910); Føderådskontrakt gnr./bnr. 87/8 Holelien; Føderådskontrakt gnr./bnr. 87/10 Flinkslaatt.

landsgjennomsnittlig årlige verdi nevnt, og sjøl om tallet var henta fra en samtidig aviskilde er det grunn til å tro at den hadde en viss rot i virkeligheten. Sett i sammenheng med den landsgjennomsnittlige årlige verdien, som var 217 kroner, var gjennomsnittlig årlig verdi i Vestre Gausdal 47 kroner høyere. Til sammenligning fikk kvinnelige tjenere på landsbygda i 1900 i snitt utbetalt 100 kroner årlig for arbeidet de utførte.¹³³ Altså var den årlige verdien på føderådsytelsene i Vestre Gausdal rundt 2 ½ gang høyere enn tjenerlønningene for kvinner.

Spennet mellom laveste og høyeste femårige verdi var nokså stort: Laveste verdi hadde kontrakten fra gnr./bnr. 4/3 Sørjordet hvor føderådet ble verdsatt til 100 kr. Høyeste verdi hadde kontrakten fra 66/1 Aulstad mellem, hvor føderådet ble gitt en verdi på hele 3250 kr. Sett i sammenheng med matrikkelskylda, bør det nevnes at Sørjordet er bruket med lavest skyld (24 øre) i denne undersøkelsen, mens Aulstad mellem er garden med femte høyeste skyld (13 mark og 32 øre) i denne undersøkelsen. Dette stemmer igjen overens med Helland-Hansen og Homlong sin teori om sammenhengen mellom føderådets størrelse og jordbruksenhetens størrelse. Fordi spennet mellom laveste og høyeste verdi var såpass stort, kan det være hensiktsmessig å føye til at medianen tilknytt femårig verdi for de 36 kontraktene var 1038 kr. Altså har vi like mange kontrakter under denne verdien, som over.

Vi kan skille mellom de kontraktene av typen oppsett, med reine vareytelser i naturalia, på den ene sida, og kontraktene av typen brukende føderåd, som en kombinasjon av varer i naturalia og tilgangen til brukende åker og eng, på den andre sida. Om vi gjør dette finner vi at den gjennomsnittlige verdien på oppsettene var vesentlig lavere enn verdien på de brukende føderåda. Mens det i denne undersøkelsen er snakk om 12 tilfeller av oppsett, hvorav elleve av disse oppga femårig verdi, har vi 26 tilfeller av brukende føderåd, hvorav 24 av disse oppga femårig verdi. Den gjennomsnittlige femårige verdien på oppsettene var 884 kr. Til sammenligning var den femårige verdien på de brukende føderåda 1531 kr.

At forskjellen i verdi er slik og ikke motsatt, kan virke noe rart om vi tar i betraktning at Helland-Hansen hevder oppsettet var den tyngste avtaleformen for den som skulle yte føderåd. Å skulle levere varer i ulike kvanta var for yteren langt mer arbeidskrevende enn å skulle gi føderådsfolka bruksrett til blant annet jord.¹³⁴ Brødkårsavtalen i denne undersøkelsen ble gitt en femårig verdi på 900 kroner – ganske likt vareføderåda. Samtidig den høye verdien på de brukende føderåda kanskje være en indikasjon på at de brukende føderåda i Gudbrandsdalen var særlig omfattende, slik Hovdhaugen hevder. Om vi ser på femårig verdi ut fra sivilstand, finner vi at denne for enker var 1571 kroner, mens den for enkemenn var 1315 kroner. Enkenes snittverdi var altså høyere enn enkemennenes, men i den forbindelse må vi merke oss at verdien for enkeføderåda i stor grad blir trukket opp av føderådstakeren på gnr./bnr. 22/1 Dal, hvor mora til føderådsyteren hadde et føderåd verdt 3000 kroner. For ektepar var gjennomsnittlig femårig verdi 1368 kroner.

Vi skal sammenligne funna våre med Homlongs funn fra Etne. Homlong tar i sin undersøkelse utgangspunkt i femårig verdi i spesidaler, men oppgir samtidig at omregningene hennes er gjort etter nøkkelen 1 spesidaler = 4 kroner. For perioden 1851-1900 fant hun at gjennomsnittlig femårig verdi på føderåda tilhørende enker var 117 spesidaler, det vil si 468 kroner. For enkemenn var den 141 spesidaler, altså 564 kroner, mens for ektepar var femårig føderådsverdi i snitt 144 spesidaler - omregna vil det si 576

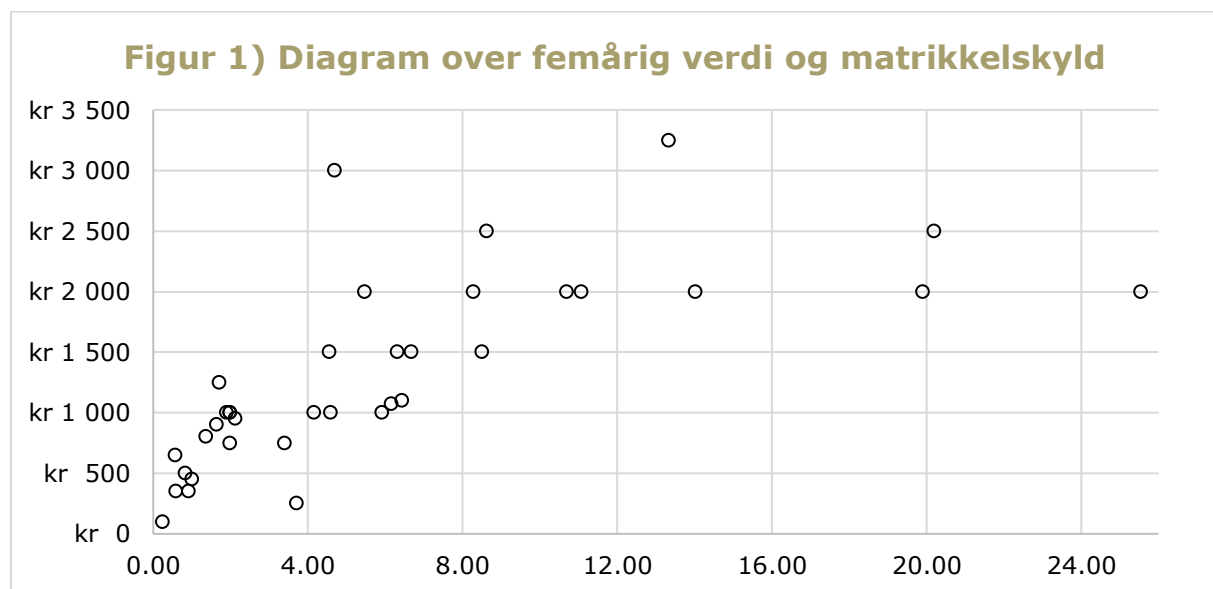
¹³³ Kost og losji kom i tillegg. Pål Thonstad Sandvik, *Nasjonens velstand : Norges økonomiske historie 1800-1940*, Bergen 2018: 135.

¹³⁴ Helland-Hansen 1997a: 478-479.

kroner.¹³⁵ Altså hadde ektepar de mest verdifulle føderåda, etterfulgt av enkemenn og til sist enker. Dette er annerledes fra våre funn hvor enkene i denne undersøkelsen var øverst i den femårige verdipyramiden, etterfulgt av ektepar og til slutt enkemenn.

Uten å skille mellom sivilstand, var gjennomsnittlig femårig verdi i Etne 536 kroner i perioden 1851-1900.¹³⁶ Om vi sammenligner den femårige verdien i Vestre Gausdal, som var på 1319 kroner, ser vi at føderåda i Vestre Gausdal var verdt omkring 2 ½ gang mer enn i Etne. I Etne var forholdet mellom avtaletypene 12,7 % oppsett (reine vareytelser) og 78,9 % brukende føderåd, eller *slepavilkår* som det kalles der.¹³⁷ Til sammenligning var forholdet mellom avtaletypene 30,7 % oppsett og 66,6 % brukende føderåd. Spørsmålet er om dette funnet knytta til en vesentlig høyere femårig verdi i Vestre Gausdal også peker i retning av det Hovdhaugen hevder – om at føderåda i Gudbrandsdalen var særlig omfattende? Vi tar med oss dette spørsmålet videre.

Avslutningsvis i dette kapitlet skal vi se på diagrammet under for å se om det var noen sammenheng mellom den femårige verdien på føderåda og matrikkelskylda til garden.

Av diagrammet ser vi at det ikke var slik at føderådets verdi og gardens matrikkelskyld nødvendigvis hang sammen. Vi har for eksempel sju føderådskontrakter som var verdsatt til 2000 kroner, og som vi ser varierte skylda til disse garde stort. Samtidig hadde alle kontraktene med verdi *under* 1500 kroner tilknytning til garder med matrikkelskyld under 4 mark. Altså kan vi si at vi ser en viss sammenheng mellom føderådas femårige verdi og gardenes matrikkelskyld – i en del tilfeller betydde lav matrikkelskyld lav verdi på føderåda, mens høy matrikkelskyld betydde høyere verdi på føderåda.

3.3 Føderådstakernes husvære og bruksrett til bygninger

3.3.1 Husvære

Helland-Hansen grupperer føderådstakernes husbekvemmeligheter i tre klasser: Sengested i bruksrom for hele husstanden, egne rom med mulighet for egen husholdning

¹³⁵ Homlong 1995: 182.

¹³⁶ Homlong 1995: 182.

¹³⁷ Homlong 1995: 148.

og til sist eget føderådshus.¹³⁸ Et moment vi skal ta med oss i det kommende er det Homlong mener om at føderådskontraktene alltid var basert på egne husholdninger, sjøl om de ulike husværeformene i kontraktene er en dårlig indikator på egne husholdninger.¹³⁹ I løpet av hele kapittel 3.3 skal vi likevel se om vi kan si noe om graden av egne husholdninger.

Av de 39 kontraktene er det kun tre kontrakter som ikke sier noe om føderådstakernes husvære. Altså sier 92 % av kontraktene noe om hvordan føderådstakerne skulle bo. Av de tre som ikke forteller noe om bosituasjon, sammenfaller den ene av disse med den ene av gardene hvor føderådstakeren ikke bodde under samme gards- og bruksnummer som føderådsyteren – det vil si gnr./bnr. 28/1 Kjenlien (kontrakt datert 1894). Den andre kontrakten som ikke sier noe om husvære, var tilknyttet gnr./bnr. 15/1 Lien nordre som ga føderådstakeren brødkår. Videre ble det fra gnr./bnr. 4/3 Sørjordet ikke skrevet noe om føderådstakerens husvære. De nevnte føderåda knyttet seg henholdsvis til en enkemann, ei enke og ei ugift kvinne.

Ei modifisert utgave av Helland-Hansens gruppering av husbekvemmeligheter er lagt til grunn for tabellen under. Tallene i parentes viser hvor mange kontrakter som ligger til grunn for utregninga av prosent.

Tabell 3) Føderådstakernes husvære				
Husvære	Andelen kontrakter med denne typen husvære (36)	Antallet ektepar (19)	Antallet enker og ugifte kvinner (9)	Antallet enkemann og ugifte menn (12)
Ett/tre værelse(r)	13,8 % (5)	0	2	3
Én til halvannen etasje	16,6 % (6)	5	0	1
Søndre/nordre del av hovedbygningen	27,7 % (10)	6	2	3
Ytre del av eldhusbygningen	2,7 % (1)	0	0	1
Én bygning	38,8 % (14)	8	3	3

Vi kan sette et tenkt skille mellom de føderådstakerne som fikk et værelse, en etasje eller en del av en bygning på den ene sida, og de som fikk egen bolig på den andre sida. Om vi gjør dette, ser vi at de førstnevnte kategoriene sammenlagt utgjorde 60,8 %. Dette kan ha sammenheng med at det først var i andre halvdel av 1800-tallet at det ble vanlig å bygge egne hus til føderådsfolka. Helland-Hansen påpeker at spørsmålet om separate føderådsbygninger ikke nødvendigvis hadde sammenheng med økonomisk evne, og at føderådsenden i hovedbygningen kunne være vel så staselig som det frittliggende føderådshuset. Samtidig hevder han at det i tidligere Oppland fylke, som Vestre Gausdal ligger i, var en særlig stor tetthet av føderådshus. Han forklarer dette med den høye graden

¹³⁸ Helland-Hansen 1997a: 538-539.

¹³⁹ Homlong 1995: 215.

av brukende føderåd.¹⁴⁰

Av tabellen over ser vi også at det var et skille mellom gifte på den ene sida og enslige, enker og enkemenn på den andre sida: Ingen ektepar fikk kun et værelse til benyttelse. For føderådstakerne som bodde i egen bygning ser sivilstatus ut til å ha spilt en mindre rolle. Det vi imidlertid bør merke oss er at av de 14 føderådskontraktene som ga føderådstakerne egen bygning til disposisjon, var det i 12 av 14 tilfeller en familiær relasjon mellom føderådsyter og -taker.

Homlong opererer med langt flere husvære-kategorier enn Helland-Hansen, men oppgir for perioden 1851-1900 at 11 % av føderådstakerne i Etne i tidligere Hordaland hadde tilgang til en del av et hus, og at 20 % bodde i eget hus.¹⁴¹ Altså var andelen føderådsfolk med tilgang til deler av et hus, eller et helt hus, større i Vestre Gausdal enn i Etne.

3.3.2 Bruksrett til andre bygninger og rom på garden

I tillegg til at føderådstakerne skulle ha et sted å bo, skulle majoriteten også ha bruksrettigheter i forbindelse med andre bygninger og rom på garden. Ifølge Helland-Hansen spilte det liten rolle for retten til uthusbygninger om føderådsfolket bodde i egen bygning, eller hadde husvære i våningshuset til sjølfolket.¹⁴² Hovdhaugen forklarer at det varierte hvorvidt føderådskontraktene eksplisitt oppga hvilke andre rom og bygninger føderådstakerne hadde rett til å bruke, eller om det stod mer generelt at de fikk lov til å bruke andre hus på garden.¹⁴³

Av de 39 kontraktene er det 30 kontrakter, det vil si 76,9 %, som sier noe om bruksrettigheter til andre rom og bygninger. For å få et godt oversiktsbilde har jeg i tabellen under lagd separate kategorier for de bygningene og rommene som en stor andel av føderådstakerne hadde rett til å bruke. Deretter har jeg samla rom som gjerne var innendørs i våningshuset i én kategori, rom som fantes i andre driftsbygninger i en annen kategori, og til sist lagd en kategori med generell bruksrett til bygninger og rom på garden.

Ved utregning av prosent la jeg antallet kontrakter med bruksrett til andre bygninger til grunn: 30 i tallet. Tallene i parentes viser hvor mange kontrakter som ga føderådstakerne denne bruksrettigheten. Når prosenten i alle kategorier sammenlagt blir mer enn 100 %, skyldes det at flere kontrakter ga bruksrettigheter til mer enn ett rom eller én bygning. Derfor er også antallet personer i kategorien «ektepar», «enker og ugifte kvinner» og «enkemenn og ugifte menn» sammenlagt større enn det totale antallet personer i hver kategori – fordi noen hadde bruksrett til flere bygninger og rom.

Vi skal se på tabellen under.

Tabell 4) Føderådstakernes bruksrett til andre bygninger og rom				
Rom/bygning	Andelen kontrakter med denne bruksretten (30)	Antallet ektepar (19)	Antallet enker og ugifte kvinner (9)	Antallet enkemenn og ugifte menn (12)
Stabbur	66,6 % (20)	10	5	5

¹⁴⁰ Helland-Hansen 1997a: 532, 541, 556.

¹⁴¹ Homlong 1995: 135.

¹⁴² Helland-Hansen 1997a: 541.

¹⁴³ Hovdhaugen 1984: 55-56.

Eldhus/bryggerhus	66,6 % (20)	12	2	7
Kjeller	40 % (12)	4	3	5
Uthus/skåle	16,6 % (5)	4	0	1
Ulike rom innendørs (kammers, værelse, kleskammers, bod/kott, storstue, loft, sal)	30 % (9)	5	0	4
Driftsbygninger og -rom (stalltrev, smie, mjølkebod, loftbygning, drengestue, brønn og rom på låven til korn/høy)	40 % (12)	6	1	5
Annet (ytre rom, ytre bekvemmeligheter, øvrige hus)	10 % (3)	0	2	1

Her ser vi at de bygningene som opptrer hyppigst i kontraktene, er stabbur og eldhus/bryggerhus. Dernest finner vi kjeller og uthus/skåle. Eilert Sundt hevder at det på større garder ofte fulgte med stabbur for de føderådsfolka som fikk eget føderådshus.¹⁴⁴ Helland-Hansen mener videre at bruksrett til stabbur tyder på at føderådsfolket og føderådsyteren hadde atskilte husholdninger.¹⁴⁵ Vi skal derfor se på sammenhengen mellom husvære og stabbur: Halvparten av de 20 føderådskontraktene som ga bruksrett til stabbur oppgir samtidig at føderådstakerne hadde rett til å bo i eget føderådshus, noe som må kunne sies å styrke Sundts påstand. Videre bodde 30 % av de som skulle ha stabbur i en del av hovedbygningen, mens 15 % holdt til i en etasje, og 5 % hadde bare et værelse.

I tillegg til stabbur finner vi bruksrett til eldhus eller bryggerhus. Sjøl om begge orda er å finne i føderådskontraktene, er dette to ulike betegnelser på det samme og derfor har jeg valgt å se disse som én type bruksbygning. Eldhuset var et hus, som oftest bestående av ett rom med ildsted. Huset ble brukt til gjøremål som klesvask, slakting, brygging og baking. Derfor var eldhuset et viktig hus på garden. Enkelte eldhus hadde to rom, og det andre rommet ble da som oftest brukt til oppbevaring av mjølk.¹⁴⁶ Blant føderådstakerne med rett til bruk av eldhus finner vi 12 ektepar, sju enkemenn og to enker. Det er i noen grad sammenfall mellom de som hadde rett til stabbur og de som hadde rett til eldhus. Av de 20 kontraktene med rett til stabbur er det seks kontrakter uten rett til eldhus (gnr./bnr. 15/3, 22/1, 34/1, 78/2, 80/1 og 87/10), og av de med rett til eldhus er det seks kontrakter uten rett til stabbur (gnr./bnr. 3/1, 10/2, 11/2, 28/1, 37/1 og 48/1).

En annen bruksrettighet som peker i retning av sjølstendige husholdninger for føderådstakerne, er tilgangen til kjeller.¹⁴⁷ I denne undersøkelsen ga 12 kontrakter rett til bruk av kjeller. Blant føderådstakerne med denne rettigheten finner vi fire ektepar, tre enker og fem enkemenn. Felles for alle kontraktene med rett til bruk av kjeller er at de i

¹⁴⁴ Eilert Sundt, *Bygde-Skikke* : fjerde Stykke (om Bygningsvæsenet paa Landet i Norge; med 96 Træsnit), *Folkevennen* : et Tidsskrift, 1861: 189.

¹⁴⁵ Helland-Hansen 1997a: 480.

¹⁴⁶ Imsen m.fl. 1999: 98; Hovdhaugen 1984: 56.

¹⁴⁷ Helland-Hansen 1997a: 480.

tillegg inneholder enten mjølk som ytelse eller fôring av minst ei ku som tjeneste. Av de kontraktene med rett til kjeller var det fem som ikke ga rett til stabbur (gnr./bnr. 3/1, 11/2, 21/1, 28/1 (nr. 2) og 51/1). Videre var det fem kontrakter som ga rett til kjeller, men ikke eldhus (gnr./bnr. 15/3, 21/1, 22/1, 51/1 og 78/2).

Om vi ser stabbur, eldhus og kjeller i sammenheng, finner vi at 28 av de totalt 39 kontraktene, det vil si 71,8 %, ga rett til bruk av minst en av delene – altså enten stabbur, eldhus eller kjeller. Ettersom dette er bygninger hvor mat ble henholdsvis produsert og lagra, kan dette være en indikasjon på at mange av føderådstakerne hadde separate husholdninger. Dette funnet er i så fall i tråd med det Helland-Hansen sier om Sør-Gudbrandsdalen generelt og Vestre Gausdal spesielt – at det her har vært vanlig at de gamle hadde eget matstell, sjøl der de bodde i hus med de unge.¹⁴⁸

Med hensyn til bruksrett til driftsbygninger og -rom ser vi at 40 % av kontraktene ga rett til disse. Felles for alle kontraktene som ga rett til denne typen bygninger og rom, er at de er av typen brukende føderåd; det vil si avtaletypen vi skal ta for oss i kapittel 3.5. Det vi kan merke oss angående kategorien «driftsbygninger og -rom» i tabellen over, er at andelen ektepar og ugifte menn/enkemenn med bruksrettigheter i denne kategorien var større enn andelen ugifte kvinner/enker. Skjevheten med hensyn til sivilstand gjelder for øvrig også for kategorien «ulike rom innendørs».

3.4 Vareytelser

Som vi husker fra tidligere, er 30 % av kontraktene av typen oppsett og 70 % er av typen brukende føderåd i denne undersøkelsen. I det kommende er begge disse avtaletypene representert, da begge avtaletypene inneholder vareytelser i naturalia.

Også i dette kapitlet skal vi ha med oss observasjonene til Hovdhaugen, Helland-Hansen og Homlong. Observasjonene deres knytter seg henholdsvis til det at føderådsordninga var særlig omfattende og innfløkt i Gudbrandsdalen, og at «suvl og grjon» var maten for de gamle. Videre at størrelsen på føderådsytelsene fulgte størrelsen på jordbruksenheten, og at føderådets størrelse var tilpassa antallet føderådstakere, kjønn og sivilstand.¹⁴⁹

Den mengden ytelsene i kontraktene er oppgitt i, forteller som oftest hvor mye føderådstakeren skulle ha årlig. I praksis var det imidlertid slik at ytelsene gjerne ble jevnt fordelt gjennom året, eller til ulike tider i løpet av året. Enkelte varer, som mjølk, ble ofte levert forløpende, mens korn og potet ble levert om høsten.¹⁵⁰

I gjennomgangen av kontraktene ble tidspunktet for levering, samt varierende mengde til ulike tider gjort underordna, sjøl om enkelte kontrakter inneholder spesifikke krav om ulike mengder til forskjellige tider. Som for eksempel kontrakten fra gnr./bnr. 1/1 Kalstad søndre der føderådstakerne skulle ha 12 liter mjølk daglig i månedene januar, februar, mars, august, september og oktober, 16 liter daglig i månedene april, mai, juni og juli, og 6 liter daglig i månedene november og desember. Det vil si totalt 4500 liter årlig.¹⁵¹ Når denne typen spesifikasjoner er utelatt fra gjennomgangen av vareytelsene, skyldes det at målet har vært å tegne et overordna bilde av ytelsene.

¹⁴⁸ Helland-Hansen 1997a: 687.

¹⁴⁹ Hovdhaugen 1984: 63; Helland-Hansen 1997b: 360; Homlong 1995: 158, 214.

¹⁵⁰ Helland-Hansen 1997a: 480.

¹⁵¹ Føderådskontrakt gnr./bnr. 1/1 Kalstad søndre.

3.4.1 Ved

Varmt hus, eller ved, var et så selvfølgelig føderådskrav at det knapt trengte en egen post i kontraktene, men i kyst- og fjordbygdene ble det ansett som nødvendig å skriftfeste ønsket om brensel. Ifølge Helland-Hansen var Telemark, Buskerud, nordlige deler av Hedmark og Gudbrandsdalen blant de områda som i minst grad inkluderte kravet om ved i føderådskontraktene. I kontraktene med ved som ytelsene ble kravet om «fornøden» eller «nødvendig» brukt for å si noe om mengde ved, men som oftest skulle føderådstakerne ha «fritt brensel». Det var svært sjelden at mengde ved som skulle ytes føderådstakerne ble oppgitt i kontrakten. Om dette ble gjort, var favn en av kvantumsbetegnelsene som ble brukt. Én småfavn med ved var et vedlad på 2x2x0,6 meter. Om kvaliteten på veden ble det ofte skrevet at denne skulle være tørr og god. Type vedslag ble sjeldent spesifisert i kontraktene. Mens noen føderådstakere kun trengte ved til oppvarming av ett værelse, skulle andre varme opp et helt hus. Betegnelsen «fritt brenne til all slags behov» betydde som oftest ved i forbindelse med brygging, baking, koking, matlaging og korntørking. I slike tilfeller kunne forbruket av ved bli merkbart sjølt på de største gardene.¹⁵²

Tabellen under viser hvordan kravet om ved var en del av kontraktene i Vestre Gausdal. Tallene i parentes viser hvilke tall som ligger til grunn for utregning av prosent.

Tabell 5) Ved som ytelse				
Ved eller ikke kontraktsfesta rett til ved	Andelen kontrakter (39)	Antallet ektepar (19)	Antallet ugifte kvinner og enker (9)	Antallet ugifte menn og enkemenn (12)
Kontrakter med ved som ytelse	87,2 % (34)	19	5	11
Kontrakter uten ved som ytelse	12,8 % (5)	0	4	1

En svært stor andel av føderådskontraktene fra Vestre Gausdal hadde ved som ytelse. Med utgangspunkt i vårt geografiske område, som ligger i Gudbrandsdalen, kan vi derfor si at Helland-Hansens påstand om at kontrakter fra Gudbrandsdalen sjeldent inneholder ved blir svekka framfor styrka.

I forbindelse med ved blir det i kontraktene fra Vestre Gausdal gjerne brukt nokså standardiserte formuleringer som lyder i retning av dette: «[...] den fornødne brendved. Tør og passende sønderhugget for deres brug».¹⁵³ Åtte kontrakter nevner kvantumet ved som skal leveres i favner, men for enkelte av disse står det samtidig at dersom mengden ved som skulle leveres ikke var nok, så hadde føderådsfolka rett til å ta ut mer ved i gardens skog og husbonden plikta da å frakte denne veden hjem.¹⁵⁴ I de kontraktene som oppgir favner, varierer antallet favner mellom tre, seks, åtte og 12. I tillegg varierer det fra kontrakt til kontrakt om veden alltid skulle bæres inn for føderådstakerne, eller om dette var et gode som var forbeholdt føderådstakerne ved sjukdom.

Blant kontraktene finner vi dessuten to som nevner vedslag: kontraktene fra

¹⁵² Helland-Hansen 1997a: 664, 666-667, 670; Knut Birkeland og Leif Bakke, *Mål og vekt : ordbok over måleenheter, med omregningsfaktorer og -tabeller*, Oslo 1968: 35.

¹⁵³ Føderådskontrakt gnr./bnr. 37/1 Svendsrud.

¹⁵⁴ Føderådskontrakt gnr./bnr. 98/1 Sønstegaard øvre.

gnr./bnr. 98/1 Sønstegaard øvre og 98/4 Sønstegaard nedre. Ved det øvre bruket skulle føderådstakerne ha 12 favner ved, og fire av disse skulle være bjørkeved.¹⁵⁵ Ved det nedre bruket skulle føderådstakeren ha åtte favner granved.¹⁵⁶ I tillegg varierer det om kontraktene sier noe om hva veden skulle brukes til, men i kontrakten fra gnr./bnr. 17/1 Melbø øvre skulle føderådstakerne ha ved til «all slags brug».¹⁵⁷ Til sammenligning skulle føderådsfolka på 24/2 Nygaardslie ha «[...] hjemkjørt og sønderhugget den nødvendige Brendved i tør Tilstand til Føderaadsfolkernes Behov i Skorsten og Ovne, samt til Bagning og Brygning m.m.»¹⁵⁸

Ettersom vi finner ved som ytelse i tett på 90 % av kontraktene, skal vi ikke gå nærmere inn på hvem som *fikk* ved. Det vi heller skal vie oppmerksomhet er hvem som *ikke* fikk ved. I ett tilfelle var det en ugift mann som bodde i eget hus. Blant de resterende personene som ikke fikk ved var ei ugift kvinne og tre enker. For to av disse var husvære unnlatt oppført i kontrakten, mens to hadde ett værelse og en av dem bodde i eget hus. Om vi husker tilbake til kapittel 3.3.1 hvor vi tok for oss husvære, så husker vi at fem kontrakter ga rett til ett til tre værelser for føderådstakerne. Blant disse fem var to enker og tre enkemenn. Alle tre enkemennene med ett værelse fikk ved som ytelse til tross for at de kun hadde dette ene værelset, mens de to enkene, som også hadde kun ett værelse, ikke fikk ved. Samtidig må det presiseres at fraværet av ved i kontraktene ikke nødvendigvis betyr at føderådstakerne ikke fikk ved.

Sammenligna med Etne fant Homlong at 88,3 % av kontraktene fra perioden 1851-1900 har ved som ytelse.¹⁵⁹ I Sogndal fant Strand Heiberg ved i 90,6 % av kontraktene i perioden 1891-1930.¹⁶⁰ Andelen kontrakter med ved som ytelse kan derfor sies å ha vært tilnærma den samme på de tre stedene. Fra kapittel 3.3, hvor vi tok for oss husvære og bruksrett til bygninger, husker vi dessuten at rett til bruk av stabbur, eldhus og kjeller kunne peke i retning av egne husholdninger for føderådfolket. Homlong mener i tillegg at levering av ved til bruk både ved oppvarming og matlaging må peke i retning av egne husholdninger.¹⁶¹

3.4.2 Korn, mjøl, poteter og erter

For landet sett under ett kom korn og mjøl inn i føderådskontraktene på henholdsvis 1640- og 1660-tallet. Helland-Hansen hevder at det i Sør-Gudbrandsdalen var vanlig at føderådstakerne fikk til to tønner korn hver, men at alt fra ei til sju tønner forekom. I de tilfellene føderådstakerne skulle ha langt mer korn enn det som var vanlig, så skyldtes det ofte at kornet ikke bare ble brukt til brød og graut, men også til brygging av øl. Videre hevder han at det i Sør-Gudbrandsdalen nesten alltid var «korn» som stod nevnt i føderådskontraktene – ikke det spesifikke kornslaget: Bygg kunne nevnes, noen få ganger rug, men hvete ble aldri nevnt.¹⁶²

Potet, eller bruk av potetåker ble, på nasjonalt plan, en del av ytelsene fra rundt 1790. Om poteter hevder Hovdhaugen at det i Gudbrandsdalen var mest vanlig med avtale

¹⁵⁵ Føderådskontrakt gnr./bnr. 98/1 Sønstegaard øvre.

¹⁵⁶ Føderådskontrakt gnr./bnr. 98/4 Sønstegaard nedre.

¹⁵⁷ Føderådskontrakt gnr./bnr. 17/1 Melbø øvre.

¹⁵⁸ Føderådskontrakt gnr./bnr. 24/2 Nygaardslie.

¹⁵⁹ Homlong 1995: 144.

¹⁶⁰ Heiberg 2004: 50.

¹⁶¹ Homlong 1995: 146.

¹⁶² Helland-Hansen 1997a: 476, 760-761.

om potetland, men at det rundt overgangen til 1900-tallet gikk over til faste kvanta.¹⁶³ I Gausdal ble bruken av potet vanlig fra rundt 1820. På Østlandet ble dyrking av erter vanlig i løpet av 1800-tallet, og erter ble fra da av en del av mange føderådskontrakter. Ut i andre halvdel av 1800-tallet hadde enkelte bønder i Gausdal så smått begynt å dyrke erter, men denne belgfrukten var da av liten betydning.¹⁶⁴

Vi skal se på tabellen under for å se hvordan ytelsene av korn, mjøl, poteter og erter var i Vestre Gausdal. I tabellen har jeg skilt mellom bygg og byggmjøl, samt rug og rugmjøl da det innimellom skilles mellom korn og mjøl i kontraktene. Tallene i parentes i viser hvilket tall som ligger til grunn for utregning av prosent og gjennomsnitt.

Tabell 6) Ytelser av korn, mjøl, poteter og erter			
Type vare	Prosentvis andel av kontraktene med vara	Gjennomsnittlig mengde av vara per kontrakt (39)	Gjennomsnittlig mengde av vara per person (59)
Bygg	74,4 %	389 kilo (29)	251 kilo (45)
Poteter	64,1 %	714 kilo (24)	489 kilo (35)
Rugmjøl	33,3 %	81 kilo (13)	55 kilo (19)
Rug	20,6 %	96 kilo (8)	64 kilo (12)
Blandkorn	15,4 %	153 kilo (6)	92 kilo (10)
Erter	10,3 %	68 kilo (4)	45 kilo (6)
Grynmjøl	7,7 %	140 kilo (3)	90 kilo (5)
Byggmjøl	5,1 %	325 kilo (2)	163 kilo (4)
Ertemjøl	5,1 %	38 kilo (2)	38 kilo (2)
Havre	5,1 %	55 kilo (2)	36 kilo (3)
Gryn	2,6 %	10 liter (1)	10 liter (1)
Halvgryn	2,6 %	50 kilo (1)	25 kilo (2)
Korn	2,6 %	300 kilo (1)	150 kilo (2)

*En av gardene med potet som ytelse oppga i føderådskontrakten at «6 mæler» skulle settes i potetåkeren. Det er vanskelig å vite hvor stor avling 6 mæler satt i åkeren ga, og garden er derfor ikke inkludert i utregninga av gjennomsnittstallet for mengde potet per kontrakt og per person.

Første post i flesteparten av kontraktene i denne undersøkelsen omhandler ofte ytelsene vi her tar for oss. En eller flere av disse ytelsene er dessuten noe nesten alle kontraktene inneholder, hvorav bygg og potet er det vi finner i flest kontrakter. Felles for spesielt ytelsene av korn og mjøl i føderådskontraktene i denne undersøkelsen er at det ofte eksplisitt står at varene skulle være av god kvalitet. Som for eksempel i kontrakten fra gnr./bnr. 24/2 Nygaardslie, hvor alt som skulle leveres av bygg, blandkorn og rug skulle være «af god og forsvarlig kvalitet».¹⁶⁵ I enkelte kontrakter finner vi også krav om at brukeren skulle «[...] besørge kornvarene tørket og malet og indbragt» på stabburet;¹⁶⁶ dette er imidlertid unntaket framfor regelen i kontraktene våre.

Blant kontraktene i denne undersøkelsen er det kun tre som ikke hadde ytelsene av hverken korn, mjøl, poteter eller erter. Det gjelder kontraktene som knytter seg til gnr./bnr. 4/3 Sørjordet, 28/1 Kjenlien (kontrakt datert 1894) og 80/1 Benkleven.

¹⁶³ Hovdhaugen 1984: 71.

¹⁶⁴ Helland-Hansen 1997a: 476, 760-761; Hovdhaugen 1984: 67; Engen 1988: 14, 30.

¹⁶⁵ Føderådskontrakt gnr./bnr. 24/2 Nygaardslie.

¹⁶⁶ Føderådskontrakt gnr./bnr. 39/1 Kraabøl nordre.

Når det kommer til kontraktene som *har* disse ytelsene, ser vi for det første at de ulike kornslagene nesten uten unntak blir nevnt. Av de kontraktene med korn som ytelse, er det kun én kontrakt som opererer med betegnelsen «korn». Deretter ser vi at bygg var den mest vanlige kornsorten, etterfulgt av rug og til sist havre. Dersom vi legger sammen prosentandelen som hadde bygg og byggmjøl, ser vi at andelen kontrakter som enten hadde én av disse eller begge deler, var hele 79,5 %. Det at vi finner kornsortene bygg og rug i den rekkefølgen, fra mest til nest mest, korrelerer med Helland-Hansens påstand, bortsett fra at havre faktisk finnes i denne undersøkelsen. Sjøl om det kun var to garder som hadde havre som ytelse, og sjøl om mengden var liten, finner vi spor av den.

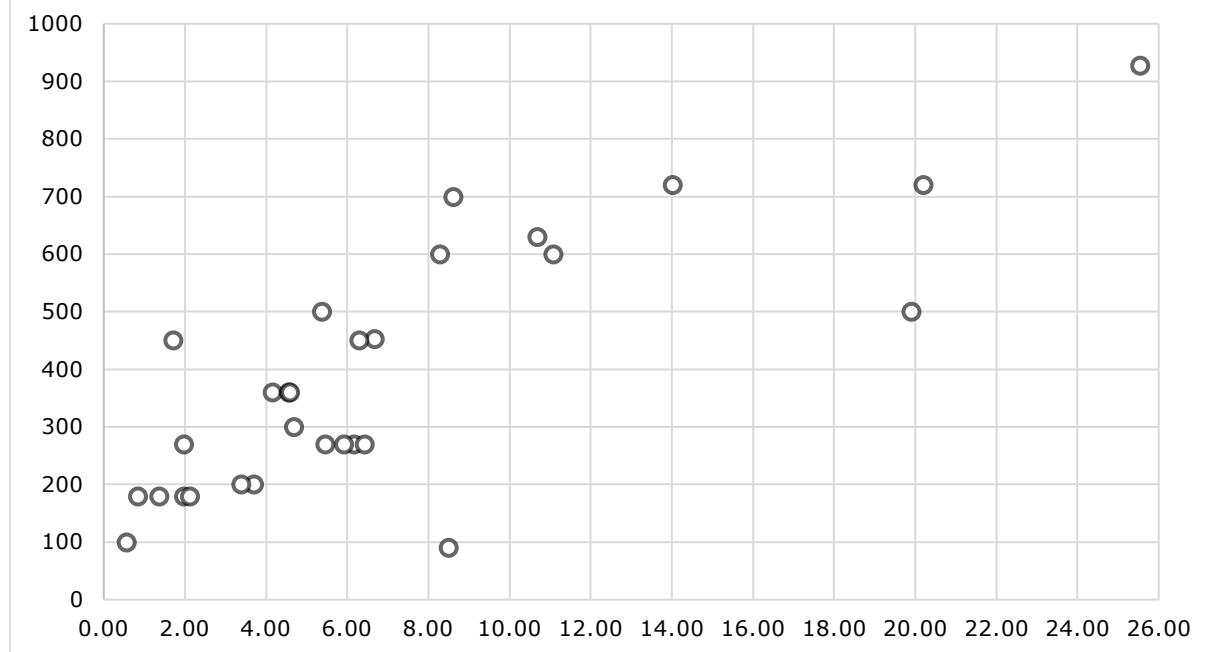
Den gjennomsnittlige mengden bygg er heller ikke så langt unna det landsgjennomsnittlige kornforbruket i perioden 1911 til 1913, som var på 290 kilo.¹⁶⁷ En ting er gjennomsnittsmengden per kontrakt og per person i tabellen, en annen ting er variasjonsbredden. Om vi igjen ser på mengde bygg, varierte denne fra 90 kilo per person (gnr./bnr. 51/1 Saulset nordre – kontrakt datert 1905) til 720 kilo per person (gnr./bnr. 39/1 Kraabøl nedre og 67/1 Aulstad nedre). Omregna til tønner, er 90 kilo ei tønne, mens 720 kilo er åtte tønner. Variasjonsbredden stemmer med andre ord overens med Helland-Hansens påstand om at 1-8 tønner forekom. Sett i lys av det gjennomsnittlige kornforbruket som ble nevnt innledningsvis i avsnittet (290 kilo), samt Helland-Hansens påstand om at noen brukte korn til å brygge øl, kan det ut fra variasjonsbredden tenkes at enkelte føderådsfolk i Vestre Gausdal også brukte bygg til annet enn bare brød, graut og eventuelt dyrefôr.

Bygg er en ytelse som en svært stor andel av kontraktene inneholder, og derfor skal vi også se på gjennomsnittlig mengde ut fra kjønn og sivilstand. Gjennomsnittlig årlig ytelse av bygg for ektepar var 381 kilo – det vil si 190,5 kilo til hver av ektefellene, for enker (ingen ugifte kvinner hadde bygg som ytelse) var den 320 kilo i året. Mest fikk ugifte menn og enkemenn, som i gjennomsnitt fikk 405 kilo bygg i året.

En annen sammenheng vi skal undersøke er sammenhengen mellom mengde bygg og gardenes matrikkelskyld:

¹⁶⁷ Ræstad 1915: 15.

Figur 2) Diagram over bygg i kilo årlig og matrikkelskyld

Som vi ser av diagrammet over, hang mengde bygg per kontrakt langt på veg sammen med matrikkelskylda for garden kontrakten knytta seg til. Den vertikale akse viser antall kilo bygg i året, mens den horisontale akse viser matrikkelskyld. I takt med at matrikkelskylda aukte, så aukte ofte antallet kilo bygg i året.

Hovdhaugen hevder rug har spilt en liten rolle over store deler av Østlandet, og at denne kornsorten ofte ble dyrka i mindre kvanta her.¹⁶⁸ Som vi så av tabell nr. 6, var kvantumet rug i Vestre Gausdal lite, både per kontrakt og per person. Med hensyn til variasjonsbredden for rug, er denne mindre enn den vi fant for bygg. Laveste kvantum rugmjøl var det de to føderådsfolka på gnr./bnr. 24/2 Nygaardslie som skulle ha: 18 kilo i året. Til sammenligning var det hele åtte kontrakter som skulle ha 100 kilo hver (gnr./bnr. 10/1, 18/1, 48/1, 51/1, 66/1, 73/1, 79/1 og 98/1). Blant disse åtte kontraktene bodde føderådstakerne i fire tilfeller aleine, mens de i fire andre tilfeller var ektepar. Til tross for små kvantum, har det i Vestre Gausdal vært tradisjon for å bake blant annet flatbrød og lefse – sistnevnte mest brukt i forbindelse med jul og påske. I tillegg fantes også tunnbrød og ertebrød, og i alle de nevnte typene bakst var rugmjøl en viktig ingrediens ettersom denne kornsorten, til forskjell fra bygg, inneholder gluten.¹⁶⁹ Av den grunn bør ikke rugens betydning avskrives, til tross for små kvantum.

I tillegg til bygg og rug ser vi at enkelte også skulle ha ytelsler av blandkorn, erter, gryn, gryn, gryn og halvgryn. Mens blandkorn som oftest var ei blanding av bygg og havre, var gryn, malte bygggryn. Ertermjøl var mjøl av tørka erter, gryn var

¹⁶⁸ Hovdhaugen 1984: 67.

¹⁶⁹ Ingjerd Modal og Høvåg Bygdekvinneforbund, *Bondekvinna og vår gamle lefse- og flatbrødtradisjon : innlegg fra 75 bygde- og bondekvinneforbund*, Kristiansand 1993: 12, 81-82.

kornkjerner uten skall og halvgryn var delte byggryn.¹⁷⁰ Med andre ord er det primært bygg behandla på forskjellige måter vi finner i føderådskontraktene, sammen med litt erter og ertermjøl, samt så vidt litt havre. I stedetfor å gå nærmere inn på alle disse ulike varene, skal vi sammenligne hovedtrekkene hittil med funna fra Etne og Sogndal.

I kontraktene fra Etne fant Homlong at havre var den mest brukte kornsorten. Sjøl om havre i Etne var det Homlong kaller primærkornslaget, og mengden bygg og rug var små og sjeldne, ble disse to ofte nevnt først i kontraktene. Homlong tolker dette som at bygg og rug ble ansett som de gjeveste kornsortene.¹⁷¹ Vi skal ikke dvele alt for lenge ved hvorfor bygg og rug i Etne kanskje ble ansett som mer gjevt enn havre, men det kan være interessant å ta en titt på de gjennomsnittlige markedsprisene på korn i perioden 1901-1910; mens gjennomsnittsprisen for rug var 91 kroner og for bygg 101 kroner, var den 136 kroner for havre.¹⁷² Sett i lys av prisene på nasjonalt nivå, ville det kanskje vært naturlig å tenke at havren stod over de to andre kornsortene, men ifølge Homlong var dette altså ikke tilfellet i Etne. Sammenligna med Strand Heibergs funn fra Sogndal, var bygg den mest brukte kornsorten der. Uavhengig av kornsort var gjennomsnittlig ytelse av korn per person i perioden 1891-1930 på 266 kilo i Sogndal.¹⁷³ En mengde svært lik gjennomsnittlig ytelse av bygg per person i året i Vestre Gausdal. Oppsummert kan vi derfor si at Vestre Gausdal ligna mest på Sogndal, da bygg var primærkornslaget på begge disse stedene.

En annen viktig del av kostholdet var potet. Vi ser at den gjennomsnittlige mengden potet i året per person i denne undersøkelsen var tett på 500 kilo. Variasjonsbredden var imidlertid stor, og minst potet fikk den ugifte kvinna på gnr./bnr. 4/3 Sørjordet – kun 120 kilo årlig.¹⁷⁴ Mest var det enkemannen på gnr./bnr. 18/1 Skaar som fikk – hele 900 kilo i året.¹⁷⁵ Hva én mann aleine skulle med så mye potet når rundt 220 kilo potet var nok til å dekke det årlige forbruket for én person, er vanskelig å si. Amund Helland hevder imidlertid at folk tidlig på 1800-tallet lærte seg kunsten å produsere brennevin av poteter. Med utgangspunkt i at gjennomsnittlig mengde dyrka potet per person i Sør-Gudbrandsdalen rundt århundreskiftet var litt i overkant av 300 kilo, altså ikke veldig mye over et gjennomsnittlig årsforbruk, er det kanskje ikke grunn til å tro at brennevin basert på potet var noe gudbrandsdølene sør i dalen produserte. Det betyr dog ikke at brennevinsproduksjon var noe de *ikke* dreiv med.¹⁷⁶ Dette til tross for at brennevinsbrenning i praksis ble forbudt i 1848.¹⁷⁷

Avisa Hedemarkens Amtstidende hadde i 1897 et innlegg på trykk der det ble hevda at sjøl de beste bønder kasta både korn og poteter i brennevinspanna, og at det av den grunn: «[E]ndnu den Dag idag høstes der Forbandelse over saa mange Bondeslægter i vort Land [...]. Oppover i Solør, i Gudbrandsdalen, Østerdalen og i mange andre af Norges

¹⁷⁰ Imsen m.fl. 1999: 52; Henriette Schønberg Erken og W. Christie, *Våre næringsmidler*, 2. utg., Oslo 1926: 34; Olav Moen, *Erter*, Oslo 1943: 78; Tormod A. Føreland og Landslaget for husstellærerinner, *Husmorboka*, Oslo 1949: 348.

¹⁷¹ Homlong 1995: 151.

¹⁷² Det statistiske centralbyrå, *Markedspriser paa korn og poteter : 1836-1914*, Kristiania 1915: 18.

¹⁷³ Heiberg 2004: 44, 48.

¹⁷⁴ Føderådskontrakt gnr./bnr. 4/3 Sørjordet.

¹⁷⁵ Føderådskontrakt gnr./bnr. 18/1 Skaar.

¹⁷⁶ Helland 1913: 526.

¹⁷⁷ Otto Mejlænder, *Almindelig Norsk Lovsamling : For Tidsrummet 1660-1870 : i Udtog og med Henviisninger*, Christiania 1872: 606-611.

Dale [...].»¹⁷⁸ Det er umulig å si om enkemannen på Skaar brant brennevin av potetene han fikk. Mengden potet, samt påstandene om brennevinsbrenning i Gudbrandsdalen, kan imidlertid kanskje peke i retning av at ikke alle de 900 kiloene var ment som middagsmat.

Om vi skal se på gjennomsnittlig ytelse av potet ut fra sivilstatus og kjønn, så var fordelinga slik: Ektepar fikk i snitt 828 kilo potet, noe som ga 413 kilo til hver av ektefellene. Med «hver av ektefellene» menes gjennomsnittlig mengde per person der føderådstakerne levde i ekteskap. Enker og ugifte kvinner fikk til sammenligning 498 kilo i snitt årlig, mens enkemenn i gjennomsnitt fikk 589 kilo potet årlig.

I sin undersøkelse fra Etne oppgir ikke Homlong mengde potet, men sier at det å levere potet til kårfolket var mindre vanlig enn kornytelser, sjøl i siste halvdel av 1800-tallet da poteten hadde fått fast plass i kostholdet.¹⁷⁹ I Sogndal fant Strand Heiberg at gjennomsnittlig mengde potet per person var 380 kilo i året.¹⁸⁰ Altså var gjennomsnittlig mengde per person høyere i Vestre Gausdal enn i Sogndal.

3.4.3 Mjølkk, ost, smør og egg

I dette underkapittelet skal vi se nærmere på ytelsene av mjølkk, ost, smør og egg. Hovdhaugen forklarer at så lenge føderådsfolka hadde egne dyr, var det sjeldent at mjølkk fantes som ytelse. Han hevder videre at levering av mjølkk ikke ble vanlig i Gudbrandsdalen før på 1900-tallet, og at kvantumet da varierte fra fem til åtte liter daglig.¹⁸¹ Med hensyn til ost og smør, er også disse ytelsene som kom inn i føderådskontraktene på 1900-tallet, ifølge Hovdhaugen. Levering av egg hørte i de indre østlandsbygdene sjeldenhetene til.¹⁸²

Vi skal se på tabellen under for å få et inntrykk av det gjennomsnittlige kvantumet for disse ytelsene. Tallene i parentes viser hvor mange kontrakter og personer som ligger til grunn for utregning av prosent og gjennomsnitt.

Tabell 7) Ytelser av mjølkk, ost, smør og egg			
Type vare	Prosentvis andel av kontraktene med vara	Gjennomsnittlig mengde av vara per kontrakt (39)	Gjennomsnittlig mengde av vara per person (59)
Mjølkk	33,3 %	1560,9 liter (13)	1127,3 liter (18)
Ost	25,6 %	17,5 kilo (10)	12,5 kilo (14)
Smør	10,2 %	18 kilo (4)	14,4 kilo (5)
Egg	2,6 %	40 stykk (1)	40 stykk (1)

I denne undersøkelsen er det altså 13 kontrakter med mjølkk som ytelse. Ost finner vi i ti kontrakter, smør finner vi i fire og egg finner vi i én kontrakt. Av de 13 gardene som ga føderådstakerne sine mjølkk i liter, var hele ni av disse gardene med bruksnummer 1. Unntakene var gnr./bnr. 37/5 Svendsrudstuen, 68/2 Ulven, 87/8 Holelien og 87/10 Flinkslaatt. Ytelsene her var på henholdsvis 912 liter, 1825 liter, 100 liter og 300 liter. Vi ser at den gjennomsnittlige mengden mjølkk per person lå på 1127 liter årlig. Om vi deler den gjennomsnittlige årlige mengden på antall dager i et år, får vi et gjennomsnitt på tre

¹⁷⁸ Frøken [O]dland og Pastor Due, Frøken [O]dlands Foredrag i Kongsvinger, 8de Juni 1897, optaget af Pastor Due, *Hedemarkens Amtstidende* 11.06.1897: 1.

¹⁷⁹ Homlong 1995: 152.

¹⁸⁰ Heiberg 2004: 48.

¹⁸¹ Hovdhaugen 1984: 83.

¹⁸² Hovdhaugen 1984.

liter daglig per person. Med utgangspunkt i Hovdhaugens påstand om at fem til åtte liter var det vanlige, lå Vestre Gausdal noe under normalen. Variasjonsbredden var imidlertid nokså stor. Mens enkemannen på plassen Holelien (gnr./bnr. 87/8) skulle ha så lite som 100 liter i året, skulle enkemannen på garden Kalstadrud (gnr./bnr. 3/1) ha hele 2800 liter årlig.¹⁸³

Om vi ser på gjennomsnittlig levering av mjølk ut fra kjønn og sivilstand, finner vi følgende: Ektepar fikk i snitt 1885 liter i året, noe som ga hver enkelt ektefelle 942 liter i snitt. Enker og ugifte kvinner fikk i gjennomsnitt 1352 liter i året, mens enkemann fikk 1363 liter i snitt per år.

Det at kun 13 av kontraktene i denne undersøkelsen inneholder mjølk som ytelse, betyr ikke at de resterende føderådstakerne ikke hadde tilgang til mjølk. Vi skal ikke gå nærmere inn på brukende føderåd og husdyr før i neste kapittel, men likevel kan det her være verdt å opplyse om følgende: Dersom vi ser under ett de gardene som hadde mjølk som ytelse, og de som hadde minst ei ku som skulle føres av gardbrukeren, ender vi opp med kun to tilfeller som ikke ytte føderådstakerne sine verken mjølk eller føring av ku. Dette gjaldt ei ugift kvinne på gnr./bnr. 4/3 Sørjordet og ei enke på 98/4 Sønstegaard nedre.¹⁸⁴ Begge med ukjent relasjon til føderådsyter.

Når det kommer til ost, ser vi at denne ytelsen finnes i ti av føderådskontraktene. Blant de kontraktene med ost som ytelse finner vi mange ulike typer ost: Både rød geitost, hvit geitost, søtost, gammelost, geitemysost, fetost og hvitost. Den gjennomsnittlige mengden ost per person, uavhengig av type, var 12,5 kilo årlig, men variasjonsbredden var stor også her. Minst ost skulle enka på gnr./bnr. 98/4 Sønstegaard nedre ha – hun fikk kun 3 kilo i året.¹⁸⁵ Mest var det enkemannen på gnr./bnr. 51/1 Saulset nordre som skulle ha; årlig skulle han ha åtte kilo fetost og 20 kilo hvitost levert.¹⁸⁶ Det vil si totalt 28 kilo.

Smør som ytelse hører sjeldenhetene til i denne undersøkelsen – kun fire kontrakter har dette. Gjennomsnittlig årlig mengde per person var heller ikke mye, men å benytte gjennomsnitt i forbindelse med smør gir ikke et særlig godt bilde. Dette fordi mengden smør varierte slik: Enkemannen på gnr./bnr. 5/1 Brennum og enkemannen på gnr./bnr. 87/8 fikk hver 6 kilo i året. Dette til forskjell fra enkemannen på gnr./bnr. 51/1 (kontrakt datert 1910) som fikk 20 kilo smør i året og ektefolka på gnr./bnr. 66/1 Aulstad mellom som skulle ha hele 40 kilo årlig. Variasjonsbredden var med andre ord stor.

Egg finner vi som bare i kontrakten fra gnr./bnr. 48/1 Teigum – garden som kona til Nikolai på omslagsbildet kom fra. Her var føderådstakeren enkemann. På samme måte som med mjølka, betyr ikke fraværet av hverken ost smør eller egg i de andre føderådskontraktene at føderådstakerne uten disse ytelsene ikke hadde tilgang til dem. Vi skal gå nærmere inn på dette i kapittel 3.5.

Om vi ser mjølk, ost, smør og egg i sammenheng, var det i hovedsak ikke sammenfall mellom kontraktene som hadde disse ytelsene. Av de kontraktene som ytte mjølk i liter, var det kun fire garder som i tillegg ytte ost. Det er vanskelig å si hva som er årsaken til dette, men det finnes et interessant trekk vi bør merke oss i forbindelse med de fire føderådskontraktene som hadde både mjølk og ost: Tre av fire kontrakter hadde enkemann som føderådstakere. Disse enkemannene bodde på gnr./bnr. 3/1 Kalstadrud, 5/1 Brennum og 51/1 Saulset nordre, og de var henholdsvis svigerfar, stefar og far til

¹⁸³ Føderådskontrakt gnr./bnr. 87/8 Holelien.]; Føderådskontrakt gnr./bnr. 3/1 Kalstadrud.

¹⁸⁴ Føderådskontrakt gnr./bnr. 4/3 Sørjordet; Føderådskontrakt gnr./bnr. 98/4 Sønstegaard nedre.

¹⁸⁵ Føderådskontrakt gnr./bnr. 98/4 Sønstegaard nedre.

¹⁸⁶ Føderådskontrakt gnr./bnr. 51/1 Sulset nordre (1910).

føderådsyter. I den siste kontrakten som hadde både mjølk og ost, var det føderådstakerne mor og far til føderådsyter. Dette var på gnr./bnr. 66/1 Aulstad mellem.¹⁸⁷

Vi skal sammenligne funna våre med undersøkelsene fra Etne og Sogndal. Homlong og Strand Heiberg oppgir ikke gjennomsnittlig mengde mjølk. I sin undersøkelse fra Etne fant Homlong at fôring av dyr var nesten enerådende. Kjøtt, smør og mjølk i kilo og liter fantes i kun fire kontrakter i hele hennes undersøkelsesperiode (1716-1901).¹⁸⁸ Fra Sogndal fant Strand Heiberg mjølk i 11 % av kontraktene i perioden 1891-1930, men hun oppgir ikke gjennomsnittlig mengde mjølk. Videre fant hun gammelost i 4,6 % av kontraktene i samme periode. I tillegg gjorde hun funn av smør i 20 % kontraktene, og hun oppgir samtidig at gjennomsnittsmengden per kontrakt var 25 kilo. Egg fant hun i én kontrakt.¹⁸⁹ Oppsummert var det flere garder som hadde mjølk og ost som ytelse i Vestre Gausdal enn i Sogndal, mens smør som ytelse var mer vanlig i Sogndal. Egg som ytelse var like uvanlig begge steder.

3.4.4 Slakt og fleusk

I det kommende skal vi se nærmere på ytelsene av slakt og fleusk. Helland-Hansen hevder kjøtt og fleusk ble fast post i mange føderådskontrakter fra rundt 1740.¹⁹⁰ Ifølge Hovdhaugen var slakt som ytelse noe som særlig tilhørte ytelsene i de indre østlandsbygdene, og at det her var nautslaktet som dominerte. Sau og gris var mindre vanlig. Hovdhaugen mener også at levering av hele slakt var unntaket, og at det mest vanlige var levering etter vekt. Det kunne også forekomme levering av halve nautslakt. Ofte stod det i kontraktene at dyret skulle være av god kvalitet og ha en viss alder. I tillegg til slakt var fleusk vanlig som føderådsytelse. Levering av hele eller halve svin er kjent fra både Østlandet, Trøndelag og Sogn, men ofte var det snakk om salta fleusk eller spekeflesk.¹⁹¹

Vi skal se på tabellen under for å få et inntrykk av ytelsene av slakt og fleusk. For alle kategoriene unntatt «flesk» og «naut- eller fårekjøtt» er det snakk om stykk, ikke kilo. Tallene i parentes i tabellen forteller hvor mange kontrakter og personer som ligger til grunn for utregning av prosent og gjennomsnitt.

Tabell 8) Ytelser av slakt og fleusk			
Type vare	Prosentvis andel av kontraktene med vare	Gjennomsnittlig mengde av vara per kontrakt (39)	Gjennomsnittlig mengde av vara per person (59)
Flesk	64,1 %	24 kilo (25)	15 kilo (40)
Naut	56,4 %	0,9 stykk (22)	0,6 stykk (34)
Spedkalv	12,8 %	2 stykk (5)	1,1 stykk (9)
Gris	12,8 %	0,7 stykk (5)	0,43 stykk (8)
Naut-/fårekjøtt i kilo	10,3 %	19,5 kilo (4)	11,1 kilo (7)
Sau	7,7 %	1,3 stykk (3)	0,8 stykk (5)

¹⁸⁷ Føderådskontrakt gnr./bnr. 3/1 Kalstadrud; Føderådskontrakt gnr./bnr. 5/1 Brennum (1910); Føderådskontrakt gnr./bnr. 66/1 Aulstad mellem.

¹⁸⁸ Homlong 1995: 159.

¹⁸⁹ Heiberg 2004: 48-49.

¹⁹⁰ Helland-Hansen 1997a: 476.

¹⁹¹ Hovdhaugen 1984: 63-65.

Ut fra tabellen ser vi at flesk er den typen slakt som finnes i flest føderådskontrakter i denne undersøkelsen. I de aller fleste føderådskontraktene fra Vestre Gausdal står det at flesket skulle være fra saltkaret. Et saltkar var en trebutt fylt med salt og kjøtt som stod på stabburet.¹⁹² Gjennomsnittlig mengde per person var 15 kilo, men variasjonsbredden var stor. Minst flesk fikk svigerforeldrene til føderådsyteren på gnr./bnr 21/4 Kirkerudlien; de fikk ikke mer enn 6 kilo flesk i året.¹⁹³ Mest skulle foreldrene til føderådsyteren på gnr./bnr. 98/1 Sønstegaard øvre ha – hele 50 kilo årlig.¹⁹⁴ Sett ut fra kjønn og sivilstand, fikk ektepar i snitt 21 kilo flesk årlig. Det vil si at hver enkelt ektefelle fikk i overkant av 10 kilo årlig. Enker fikk i gjennomsnitt 25 kilo i året, mens enkemenn fikk 29 kilo.

Når det kommer til slaktenaut skulle dyret som regel være enten halvannet år gammelt eller minst åtte kvart i størrelse, ifølge kontraktene vi har med å gjøre. I kontraktene fra Vestre Gausdal blir ordet «følging» som oftest brukt om den nevnte typen slaktenaut.¹⁹⁵ Betegnelsen «åtte kvart» har sammenheng med det som kalles stolpemål. Stolpemål ble brukt til beregning av levendevakta hos storfe og hest ved å måle brystomfanget på dyret, og åtte kvart tilsvarer 125,5 cm.¹⁹⁶ Slaktenautene i Vestre Gausdal skulle altså i de aller fleste tilfellene ha et brystomfang på minimum 125,5 cm. Kun i ett tilfelle skulle nautet være 2 ½ år gammelt og veie minst 100 kilo.¹⁹⁷ Blant kontraktene med nautslakt som ytelse, er ytelsen oppgitt i kilo i kun tre kontrakter. I tillegg er det i stor grad sammenfall mellom kontraktene med flesk som ytelse og kontraktene med slaktenaut som ytelse.

En del føderådskontrakter inneholder også spedkalv som ytelse. Spedkalv er en kalv som er 2 til 3 uker gammel.¹⁹⁸ Skal vi tro forfatterne av boka *Jordbrukerens Matstel* er kjøtt av spedkalv både slaskete, blåhvitt, usunt, lite appetittlig og lite nærende.¹⁹⁹ Likevel ser det ikke ut til at spedkalv ble brukt som et slags fattigmannsslakt: I kontrakten fra gnr./bnr 1/1 Kalstad søndre skulle foreldrene som tok imot føderåd ha hele tre spedkalver. Kalstad søndre er garden med tredje høyest matrikkelskyld i denne undersøkelsen, og føderådstakerne her skulle i tillegg til de tre spedkalvene ha både et slaktenaut, to sauer og 36 kilo flesk. På gnr./bnr. 66/1 Aulstad mellom og 68/2 Ulven skulle ekteparene på hver av de to gardene ha to spedkalver. På Aulstad mellom fikk føderådstakerne i tillegg ett slaktenaut og en halv gris. På Ulven fikk de, ved sida av de to spedkalvene, ett slaktenaut, 20 kilo flesk og én sau. Altså ser det ikke ut til at spedkalv ble brukt hverken som fattigmannsslakt eller erstatning for annet slakt.

Gris og sau var det et fåtall av føderådstakerne som skulle ha. I kun to tilfeller skulle føderådstakerne ha en hel gris. Dette var ekteparet på gnr./bnr. 34/1 Fosset søndre og enkemannen på gnr./bnr. 39/1 Kraabøl nedre, som i begge tilfellene var foreldrene til føderådsyterne. Disse to gardene er de to gardene med henholdsvis høyest og nest høyest matrikkelskyld i denne undersøkelsen. Utover de to kontraktene med en hel gris som ytelse, fant jeg i tre kontrakter at føderådstakerne skulle ha en halv gris. Dette var

¹⁹² Johanne Hov og Øyer bondekvinneag, *Gamle skikker og oppskrifter fra Øyer*, Øyer 1995: 41.

¹⁹³ Føderådskontrakt gnr./bnr. 21/4 Kirkerudlien.

¹⁹⁴ Føderådskontrakt gnr./bnr. 98/1 Sønstegaard øvre.

¹⁹⁵ Føderådskontrakt gnr./bnr. 17/2 Melbø øvre.

¹⁹⁶ Den norske veterinærforening, *Den norske veterinærforenings håndbok : 1 : faglig del*, Oslo 1952: 460.

¹⁹⁷ Føderådskontrakt gnr./bnr. 98/1 Sønstegaard øvre.

¹⁹⁸ Erken m.fl. 1926: 138.

¹⁹⁹ Alma Nilssen og Morten F. Nilssen, *Jordbrukerens Matstel*, Kristiania 1906: 30.

enkemannen på gnr./bnr. 48/1 Teigum, Gina og Nikolai på gnr./bnr. 56/1 Bø nedre (Sør-Bø) og ekteparet på gnr./bnr. 66/1 Aulstad mellom. Også her var føderådstakerne foreldrene til føderådsyterne. Sau som slakt fant jeg i kun tre kontrakter, og disse kontraktene knytta seg til ekteparet på gnr./bnr. 1/1 Kalstad søndre som skulle ha to sauer, enka på gnr./bnr. 51/1 Saulset nordre (kontrakt datert 1905) som skulle ha én sau og ekteparet på gnr./bnr. 68/2 Ulven som skulle ha én sau. I den forbindelse var det kun på Kalstad søndre at føderådstakerne var foreldrene til føderådsyteren.

Av alle de 38 kontraktene med vareytelser i naturalia, er det ni kontrakter som ikke inneholder hverken slaktenaut, flekk, spedkalv, sau, gris eller kjøtt i kilo som ytelse. Vi skal se på tabellen under for å se hvilke garder disse kontraktene knytta seg til.

Tabell 9) Garder og føderådstakere uten flekk og slakt som ytelse				
Gnr./bnr	Bruksnavn	Matrikkelskyld i mark og øre	Femårig verdi på føderådet	Føderådstakerne og deres relasjon til yter
4/1	Paalsrud	3,70	250	Ugift mann, ukjent
4/3	Sørjordet	0,24	100	Ugift kvinne, ukjent
28/1	Kjenlien	0,91	650	Enkemann, svigerfar
28/1	Kjenlien	0,91	Ukjent	Ektepar, ukjent
87/8	Holelien	0,99	450	Enkemann, ukjent
87/10	Flinkslaatt	0,58	350	Ugift kvinne, ukjent
98/4	Sønstegaard nedre	6,43	1100	Enke, ukjent

Ut fra tabellen ser vi for det første at de gardene som knytter seg til kontrakter uten flekk og slakt som ytelse hadde nokså lav matrikkelskyld. Videre ser vi at den femårige verdien på føderådet også var forholdsvis lav – unntaket er gnr./bnr. 98/4 Sønstegaard nedre som både hadde ei litt høyere matrikkelskyld, og en femårig verdi på føderådet som lå tett opp mot gjennomsnittsverdien. Med hensyn til relasjonen mellom føderådsyter og føderådstaker, ser vi at det som går igjen er «ukjent relasjon» – altså var de to partene mest sannsynlig ikke i nær familie med hverandre. Det ser med andre ord ut til at det kan være en sammenheng mellom størrelsen på garden, føderådstakerens sivilstand og deres relasjon til føderådsyter, samt det at flekk og slakt ikke finnes som ytelse i kontraktene.

Strand Heiberg nevner kun flekk, ikke annet slakt, som ytelse i sin undersøkelse. For perioden 1891 til 1930 fant hun flekk i 20 % av føderådskontraktene.²⁰⁰ Dette er et vesentlig lavere tall enn for Vestre Gausdal. Til gjengjeld var gjennomsnittlig mengde flekk per person noe høyere i Sogndal, da det her var 18 kilo per hode, mens det i Vestre Gausdal var 15 kilo per individ. Som vi husker fant Homlong kjøtt, smør og mjølk i kilo og liter i kun fire kontrakter i perioden 1716-1901.²⁰¹ Mengdene kan derfor ikke sammenlignes, men det blir likevel tydelig at det her er snakk om nokså store regionale forskjeller, iallfall med hensyn til hva som ble ansett som viktig å kontraktsfeste.

²⁰⁰ Heiberg 2004: 18, 48.

²⁰¹ Homlong 1995: 159.

3.4.5 Fisk

I det kommende skal vi ta for oss ytelsene av fisk. Fisk og sild har tradisjonelt vært en langt viktigere del av kosten for folk langs kysten, enn for folk i de indre østlandsbygdene.²⁰² Samtidig ble tørrfisk og spekesild frakta lange veier fra kysten til innlandsbygdene, og derfor var fisk vanlig føderådsvare også her. Hovdhaugen hevder at den fisken som dominerte både i Innlandet, på Sørlandet og i Trøndelag var tørrfisk. Det finnes ulike typer tørrfisk – ufs (storsei), rødfiering, nordlandssei og bare sei. Til Gudbrandsdalen ble tørrfisk, som sannsynligvis ble frakta via Romsdalsmarkedet på Veblungsnes, oftest brukt som lutefisk. 1 kilo tørrfisk ga cirka 5 kilo lutefisk. Ellers var levering av fjellfisk og fisk fra innsjøer vanlig i Innlandet, ifølge Hovdhaugen.²⁰³

Fra det som tidligere var Fåberg kommune, men som i dag er en del av Lillehammer kommune, har etnolog Magne Rugsveen undersøkt graden av ferskvannsfisk i føderådskontrakter. Med utgangspunkt i kontrakter fra perioden 1746 til 1942 fant Rugsveen innlandsfisk i 44,6 % av kontraktene.²⁰⁴ Den vanligste fiskesorten var lågåsild. Lågåsilda er en liten laksefisk som hver høst går oppover Gudbrandsdalslågen for å gyte, og i Fåberg har denne fisken helt sia middelalderen hatt stor betydning for matforsyninga i bygda.²⁰⁵ Forfatter av bind 2. av Gausdal bygdehistorie, Randi Andersen, hevder lågåsildfisket også må ha hatt noe å si for gausdølene i middelalderen.²⁰⁶

Vi skal se på tabellen under for å få et innrykk av ytelsene av fisk i føderådskontraktene. Tallene i parentes viser tallet som ligger til grunn for utregning av prosent og gjennomsnitt.

Tabell 10) Fisk som ytelse			
Type vare	Prosentvis andel av kontraktene med vara	Gjennomsnittlig mengde av vara per kontrakt (39)	Gjennomsnittlig mengde av vara per person (59)
Tørrfisk	46,2 %	4,6 kilo (18)	3,2 kilo (26)
Ferskvannsfisk	2,6 %	6 kilo (1)	3 kilo (2)

Tørrfisk finner vi i tett på halvparten av våre føderådskontrakter, og der type tørrfisk er spesifisert er det utelukkende ufs (storsei) som står nevnt. Med utgangspunkt i at 1 kilo tørrfisk gir rundt 5 kilo lutefisk ser vi at gjennomsnittlig mengde lutefisk per person var omkring 16 kilo. Når det kommer til variasjonsbredden i forbindelse med tørrfisk finner vi et visst sprik. I ti kontrakter skulle føderådstakerne ha 6 kilo tørrfisk, i sju kontrakter skulle føderådsfolket ha 3 kilo og i én kontrakt var ytelsen 2 kilo.

Med utgangspunkt i kjønn og sivilstand var gjennomsnittlig mengde tørrfisk for

²⁰² Helland-Hansen 1997a: 683.

²⁰³ Hovdhaugen 1984: 80-81; Odd Bang-Hansen (red.), *Det nye kjøkkenbibliotek : Fisk og skalldyr*, Oslo 1971: 199.

²⁰⁴ Magne Rugsveen, *Innlandsfisket i kostholdet på 1700- og 1800-tallet : Hva kan føderådskontraktene fortelle om folks matvaner?*, i Tore Fossum og Magne Rugsveen (red.), *Årbok nr. 13 : 1990-1992 : Norsk skogbruksmuseum : skogbruk, jakt og fiske*, Elverum 1992.

²⁰⁵ Magne Rugsveen, *Lågåsildfisket i Fåberg : Endring i form og bruk 1850-1980*, Elverum 1985: 23, 24, 222.

²⁰⁶ Randi Andersen, *Gausdal bygdehistorie : mellomalderen 1000-1530*, bd. 2, Gausdal 1989.

ektepar tett på 5 kilo i året, noe som ga hver av ektefellene i overkant av 2 kilo årlig. I lutefisk ble dette om lag 10 kilo i året. Til sammenligning fikk både enker og enkemenn i snitt 4,5 kilo tørrfisk hver i året. Omgjort til lutefisk vil det si 22,5 kilo årlig.

Når det kommer til ferskvannsfisk gjorde jeg kun ett funn av fjellørret som ytelse i perioden. Det var foreldrene til føderådsyteren på gnr./bnr. 10/1 Sønsteli som årlig hadde krav på 6 kilo fjellørret, forutsatt at sønnen, altså føderådsyteren, sjøl dreiv fiske i Dokka fiskevann. Det er et forholdsvis interessant funn at ikke flere gardar hadde innlandsfisk som ytelse. Særlig med tanke på den store graden av innlandsfisk Rugsveen fant da han undersøkte føderådskontrakter fra Fåberg. Om lågåsilda hadde betydning for gausdølene i middelalderen, slik Andersen hevder, ser det ikke ut til at hverken lågåsilda eller annen innlandsfisk spilte særlig stor rolle ved overgangen til 1900-tallet. Hvert fall ikke som føderådnytelse.

I sin undersøkelse fra Etne nevner ikke Homlong fisk som ytelse, men hun viser at 3,9 % av føderådstakerne i perioden hadde bruksrett til laksekjer.²⁰⁷ Laksekjer var en fangstinnretning i elva for fiske av laks.²⁰⁸ Fra Sogndal forteller Strand Heiberg at hun ikke i noen av de totalt 378 kontraktene hun undersøkte fant leveranser av fisk.²⁰⁹ Altså ser det ut til at det også i forbindelse med fisk har vært nokså store regionale forskjeller – sjøl om det eneste vi kan si noe om er forskjeller med hensyn til hva som ble inkludert i føderådskontrakta og ikke.

3.4.6 Salt

Med hensyn til salt, mener Helland-Hansen at denne vara ble noenlunde fast post i mange føderådskontrakter fra rundt 1700.²¹⁰ Hovdhaugen forklarer at salt var noe som folk i Innlandet måtte skaffes utenifra. Det var ei tung vare og frakta til innlandsbygdene var lang, men med det store kjøttforbruket mange hadde her, gikk det med en god del salt til konservering. Vanlig føderådnytelse av salt i de indre østlandsbygdene kunne svinge fra 12-18 kilo til over 50.²¹¹

Vi skal se på tabellen under. Tallene i parentes viser tallet som ligger til grunn for utregning av prosent og gjennomsnitt.

Tabell 11) Salt som ytelse			
Type vare	Prosentvis andel av kontraktene med vara	Gjennomsnittlig mengde av vara per kontrakt (39)	Gjennomsnittlig mengde av vara per person (59)
Salt	43,6 %	38 liter (17)	26 liter (25)

Salt og tørrfisk er i kontraktene fra Vestre Gausdal som oftest oppført i samme post, og *egentlig* finner vi finner salt i like mange kontrakter som vi finner tørrfisk. Det at tallet på kontrakter som hadde salt i tabellen er 17 istedenfor 18, skyldes at svigerforeldrene til føderådsyteren på gnr./bnr. 21/4 Kirkerudlien hadde rett på «nødvendig mengde salt».²¹²

²⁰⁷ Homlong 1995: 169.

²⁰⁸ Jan Strøm, *Norsk fiskeri- og fangsthåndbok : saltvannsfiskeriene : ferskvannsfiskeriene : ishavsfangsten : hvalfangsten : 1*, bd. 1, Kristiania 1949: 662.

²⁰⁹ Heiberg 2004: 49.

²¹⁰ Helland-Hansen 1997a: 476.

²¹¹ Hovdhaugen 1984.

²¹² Føderådskontrakt gnr./bnr. 21/4 Kirkerudlien.

Ettersom det er umulig å vite hva som var nødvendig mengde, ble denne kontrakten utelatt fra utregning av prosent og gjennomsnitt.

Vi ser at gjennomsnittlig saltmengde per person var 26 liter, men variasjonsbredden var stor. Minst salt finner vi i kontrakten fra gnr./bnr. 62/3 Baardsløstuen og 67/1 Aulstad nedre der foreldrene på førstnevnte gard fikk 1,6 liter salt i året, mens enkemannen som hadde ukjent relasjon til føderådsyter på sistnevnte gard fikk 0,4 liter. Mest salt fikk føderådstakerne på gnr./bnr. 34/1 Fosset søndre og 39/1 Kraabøl nedre. På Fosset søndre var føderådstakerne ektepar og yterens foreldre. På Kraabøl nedre var føderådstakeren enkemann og yterens far. I kontraktene fra begge disse gardene er det oppført 100 liter saltårlig. Fosset søndre og Kraabøl nedre er de to gardene med høyest matrikkelskyld i denne undersøkelsen.

Ut fra kjønn og sivilstand finner vi at gjennomsnittlig saltytelse i året var 40 liter for ektepar, noe som ga hver enkelt ektefelle 20 liter i året. For enker var gjennomsnittlig ytelse 29,7 liter i året, mens enkemann i snitt fikk 41 liter i året.

I tillegg må det nevnes at det i stor grad er sammenfall mellom de kontraktene som hadde tørrfisk som ytelse og de som hadde salt som ytelse. Det som kjennetegna relasjonen mellom partene i de 15 kontraktene som hadde begge deler, var at føderådstakerne ofte var foreldrene til føderådsyter. Elleve av disse var enten mor, far eller foreldre i par, mens én var svigerfar. De resterende tre hadde ikke en nær familiær relasjon til føderådsyteren.

I sin undersøkelse fra Etne fant Homlong salt i to føderådskontrakter fra midten av 1800-tallet, og dette er derfor en ytelse hun ikke vier mye oppmerksomhet. Det eneste hun hevder er at fraværet av nødvendige forbruksvarer, som blant annet salt, må være en indikasjon på at føderådsfolka i Etne ikke var sjølberga.²¹³ Strand Heiberg nevner salt på den måten at hun forklarer at hun ikke i noen av sine 378 kontrakter fant salt som ytelse.²¹⁴

Homlong mener altså at fraværet av salt i føderådskontraktene fra Etne må være en indikasjon på at føderådsfolka der ikke var sjølberga. Samtidig så vi innledningsvis her i kapittel 3.4.6 at Hovdhaugen meinte det i innlandsbygdene gikk med en del salt til konservering, grunna det store kjøttforbruket folk hadde her. At kjøttforbruket var stort, iallfall sammenligna med Etne og Sogndal, så vi i kapittel 3.4.4. Mens Homlong fant kjøtt, smør og mjølk i kilo og liter i kun fire kontrakter i perioden 1716-1901, fant Strand Heiberg flekk i 20 % av sine kontrakter i perioden 1891-1930.²¹⁵ I Vestre Gausdal var andelen kontrakter med flekk i kilo som ytelse imidlertid hele 64,1 %, mens andelen med slaktenaut var 56,4 %.

Vi kan i tillegg se tilbake på kapittel 3.3.2 hvor vi tok for oss bruksrettigheter til andre bygninger og rom. Da husker vi at den store andelen kontrakter med rett til bruk av stabbur, eldhus og kjeller pekte i retning av egne husholdninger for føderådsfolka. Summen av en rekke momenter styrker nå Helland-Hansens påstand om at føderådsfolka i Gudbrandsdalen generelt og i Vestre Gausdal spesielt, som oftest hadde eget matstell.²¹⁶ Momentene gjelder andelen kontrakter med salt som ytelse og Hovdhaugens påstand om bruk av salt til konservering i innlandsbygdene. I tillegg til andelen kontrakter med flekk og slakt som ytelse, samt bruksrett til stabbur, eldhus og kjeller.

²¹³ Homlong 1995: 148.

²¹⁴ Heiberg 2004: 49.

²¹⁵ Homlong 1995: 159; Heiberg 2004: 48.

²¹⁶ Helland-Hansen 1997b.

3.4.7 Sjeldne ytelser

I tre av de 38 kontraktene vi har tatt for oss, finnes det varer som ikke passer inn i noen av kategoriene vi har vært igjennom. Derfor er det grunn til å kort si noe om disse varene her i et eget kapittel.

I kontrakten gnr./bnr. 39/1 Kraabøl nedre er 6 kg ister oppført.²¹⁷ Einar Hovdhaugen forklarer at levering av ister er kjent fra en del garder i Gudbrandsdalen. Isteret er fettsamlinga over magen på grisen, og dette fettete kunne enten smeltes til smult eller rulles sammen til ei pølse, som i Gudbrandsdalen ble kalt *bluku* og som ble brukt til å smøre gryter, panner og vaffeljern med.²¹⁸

Blant de mest særegne kontraktene i vår undersøkelse er føderådskontrakten fra gnr./bnr. 80/1 Benkleven. Kontrakten er datert 17. november 1904 og sier at føderådsfolket skal ha 5 kilo kaffe, 3 kilo raffinade, 2 ruller tobakk og 6 liter parafin årlig.²¹⁹ Ifølge Helland-Hansen ble sukker vanlig føderådtsyttelse allerede fra 1770-tallet, mens kaffe ble vanlig post fra rundt 1825.²²⁰ Med hensyn til parafin er dette ei vare Hovdhaugen mener ble vanlig i føderådskontrakter fra 1860- og 70-åra, mens tobakk i enkelte kontrakter dukka opp på 1800-tallet. Både tobakk, brennevin og øl var imidlertid et sjeldent syn i den typen tinglyste dokumenter vi her har med å gjøre.²²¹ Til sist er det i føderådskontrakten fra gnr./bnr. 18/1 Skaar, datert 21. november 1902, oppført 15 meter godt «lærred».²²² Dette har jeg ikke klart å finne ut hva ble brukt til.

3.5 Brukende føderåd

Leseren gjøres oppmerksom på at vi nå beveger oss bort fra vareytelser og over til de kontraktene som er av typen brukende føderåd. Sjøl om disse kontraktene var inkludert i forrige kapittel fordi de inneholder vareytelser, er kontraktene av typen oppsett ikke inkludert her i kapittel 3.5, ettersom de ikke inneholder brukende føderåd. Brukende føderåd er ei gammel form for føderåd som i ulike former holdt seg i mange bygder fram mot overgangen til 1900-tallet.²²³ Hovdhaugen knytter betegnelsen brukende føderåd primært til åker og eng. Samtidig sier han at der føderådstakerne hadde brukende føderåd, hadde de for det første dyr som føderådsyteren fôra for dem. For det andre hadde også ofte dyr de fôra sjøl, som da hadde rett til hamning sammen med brukerens dyr.²²⁴ I Etne blir begrepet *slepavilkår* brukt om brukende føderåd, og sjøl om også Homlong knytter begrepet til brukende jord forklarer hun at betegnelsen har sammenheng med verbet «å slepa», som betyr å arbeide hardt eller slite.²²⁵ Strand Heiberg forklarer at *styrekår* er navnet på brukende føderåd i Sogndal.²²⁶

Som Hovdhaugen sier er det brukende føderådet en innvikla og uoversiktlig del av

²¹⁷ Digitalarkivet, SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0024: Pantebok nr. I 24, 1901-1904, s. 177, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/10140/177> [lest/sitert 20.9.2020].

²¹⁸ Hovdhaugen 1984: 65-66.

²¹⁹ Digitalarkivet, SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0025: Pantebok nr. I 25, 1904-1907, s. 96-97, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/10141/50> [lest/sitert 20.9.2020].

²²⁰ Helland-Hansen 1997a: 476.

²²¹ Hovdhaugen 1984.

²²² Føderådskontrakt gnr./bnr. 18/1 Skaar.

²²³ Hovdhaugen 1984: 75.

²²⁴ Hovdhaugen 1984: 60, 75.

²²⁵ Homlong 1995: 162.

²²⁶ Heiberg 2004: 66.

institusjonen. Dette fordi det finnes i alle mulige variasjoner og nyanser. Det skifter fra gard til gard og fra landsdel til landsdel.²²⁷ Jeg vil argumentere for at ikke bare åker og eng kan ses på som brukende føderåd, men at føderådsytelser som ikke var vareytelser som mjølk i liter, korn, flekk og ost i kilo må kunne ses på som brukende føderåd. Dette fordi det motsatte av vareytelser var råvarer, ytelses eller bruksrettigheter. I andre rekke var dette deler av føderåda som det, om enn i vid forstand, knytta seg arbeid til dersom råvara skulle hentes ut, bearbeides og konserveres. Eller hvis ytelsen eller bruksretten på en eller annen måte skulle tas i bruk. Med dette som utgangspunkt skal vi i kapittel 3.5 se nærmere på dyr som skulle føres og stelles av føderådsyteren for føderådstakeren, samt føderådstakernes eventuelle rett til å ha egne dyr både i fjøset og i hamninga. Vi skal også se på ytelses av høy og halm, samt rett til å hente ut lauvkjerver til dyra. Til sist skal vi se på graden av bruksrett knytta til jord, hage, kålhage, bærbusker, epletrær og skog. I sistnevnte del inngår også gjødsel som ytelse.

I forrige kapittel var det 38 føderådskontrakter som danna grunnlaget for bildet vi skisserte opp. Nå som vi skal ta for oss kontraktene med en kombinasjon av vareytelser og brukende føderåd består empirien av 26 kontrakter. I dette kapitlet skal vi ha observasjonene til Hovdhaugen, Helland-Hansen og Homlong in mente. Observasjonene deres som henholdsvis går ut på at føderådsordninga var særlig omfattende og innfløkt i Gudbrandsdalen, at størrelsen på føderådsytelsene fulgte størrelsen på jordbruksenheten, og at føderådets størrelse var tilpassa antallet føderådstakere, kjønn og sivilstand.²²⁸

3.5.1 «Fødes, røgtes og stelles»

Om føring av dyr mener Helland-Hansen at dette ble vanlig i mange føderådskontrakter fra midten av 1600-tallet.²²⁹ Føring av dyr er ifølge Hovdhaugen blant de eldste og største føderådsytelsene, og en tradisjon som lenge ble holdt i hevd – også etter at vareytelsene ble en del av føderådskontraktene. Der føderådsyteren stelte føderådsdyra stod disse sammen med hans egne dyr. I Gudbrandsdalen lå tallet på føringskyr mellom 1 og 6 kyr, med tyngde på 3-4. Tallet på føring av sau varierte og alt fra 1-16 forekom. Føring av geit var på landsbasis mindre vanlig, men forekom gjerne på Vestlandet og i fjellbygdene. I mange kontrakter ble betegnelsen «småkreature» brukt og dette kunne være både sau og geit.²³⁰ To «småkreature» finner vi i kontrakten fra gnr./bnr. 24/2 Nygaardslie, og dette er derfor ført opp som en egen kategori i tabellen under.

Tallene i parentes viser antallet som ligger til grunn for utregning av prosent og gjennomsnitt.

Tabell 12) Dyr som skulle føres og stelles av føderådsyter for føderådstaker			
Type husdyr	Prosentvis andel av kontraktene med denne typen husdyr	Gjennomsnittlig antall husdyr per kontrakt (39)	Gjennomsnittlig antall husdyr per person (59)
Ku	58,9 %	2,1 (23)	1,2 (38)
Sau	51,3 %	2,3 (20)	1,5 (30)

²²⁷ Hovdhaugen 1984: 79.

²²⁸ Hovdhaugen 1984: 63; Helland-Hansen 1997b: 360; Homlong 1995: 158, 214.

²²⁹ Helland-Hansen 1997a: 477.

²³⁰ Hovdhaugen 1984: 55, 58-61.

Geit	10,3 %	1,75 (4)	1 (7)
«Småkreature»	2,6 %	2 (1)	1 (2)

I Vestre Gausdal er standardformuleringen når det kommer til fôring av dyr følgende: «Fødes, røgtes og stelles vinter og sommer hjemme og i sæteren, samt havn til disse kreature vaar og høst ihop med brukerens».²³¹ Deretter står det hvilke dyr det er snakk om og hvor mange.

Av tabellen over ser vi at ku var det dyret flest føderådstakere fikk fôra og stelt av yteren. Det gjennomsnittlige antallet kyr per kontrakt var to, mens det per person var nærmere ei ku. Vi skal også se på variasjonsbredden: Åtte kontrakter ytte føderådstakeren ei ku, mens to kontrakter ytte fire kyr. De to kontraktene som ga rett til fire kyr knytta seg til gnr./bnr. 34/1 Fosset søndre – garden med høyest matrikkelskyld i denne undersøkelsen, samt gnr./bnr. 56/1 Bø nedre (Sør-Bø), garden til Gina og Nikolai, som hadde ei skyld på 8 mark og 64 øre. Som vi husker fra kapittel 3.4.3 var gjennomsnittlig mengde mjølk per person, for de som fikk mjølk levert, 1127 liter i året. I 1900 ga ei ku i Søndre Gudbrandsdalen 1225 liter mjølk i snitt årlig.²³² Dermed er det grunn til å tro at mengden mjølk for de som fikk mjølka levert i liter, og de som hadde ei ku som ble fôra og stelt var ganske lik. Mjølk ser dessuten ut til å ha vært en viktig ytelse, da kun to av 38 kontrakter ikke inneholder hverken mjølk eller fôring av ku som ytelse. Dette kan også bety at sjøl om andelen kontrakter med ytelse av ost og smør var liten, kan dette ha vært noe føderådsfolket produserte sjøl av mjølka de hadde til rådighet.

Det er vanskelig å si hva som avgjorde om ytelsen ble enten mjølk i liter eller fôring av ku. Om vi skal ta for oss de gardene som hadde fôring av ku, finner vi denne ytelsen i tilknytning til garder med varierende matrikkelskyld og med svært forskjellig verdi på føderådet. Vi finner også at begge kjønn var representert og at føderådstakerne hadde ulik sivilstand.

Sammenligna med Etne, fant Homlong fôring av kyr i 82 % av kontraktene fra Etne i perioden 1851-1900, noe som er et høyere tall enn for Vestre Gausdal.²³³ I Sogndal fant Strand Heiberg fôring av ku i 55 % av kontraktene i perioden 1891-1930, og antallet kyr per føderådstaker var 1,7 – altså tett på to kyr. Altså var fôring av kyr mer vanlig i Etne enn i Vestre Gausdal. Samtidig var fôring av kyr mindre vanlig i Sogndal enn i Vestre Gausdal, sjøl om antallet kyr per person var høyere i Sogndal enn i Vestre Gausdal.

Fôring av sau var hakket mindre vanlig enn ku, men andelen var likevel betydelig. I forbindelse med fôring av sau står det i enkelte kontrakter at «I tilfælde det skulde falde noget lam av sauene skal disse følge mødrene til om høsten».²³⁴ Da det ikke er mulig å vite om det «falt» noe lam av sauene, tar vi her bare for oss sau. Vi ser at snittet per kontrakt var litt over to sauer, men variasjonsbredden forteller at alt fra én til seks sauer forekom: Fôring av én sau fikk svigerforeldrene til yteren på gnr./bnr. 21/4 Kirkerudlien, mens enkemann og far til føderådsyteren på gnr./bnr. 39/1 Kraabøl nedre skulle ha hele seks sauer. Et interessant trekk ved de kontraktene som hadde fôring av sau som ytelse er at i 19 av 20 tilfeller var føderådsyter og føderådstaker i nær familie. Mer presist var føderådstakerne i 17 kontrakter mor og/eller far til føderådsyter, mens i to tilfeller var de yterens svigerforeldre.

²³¹ Føderådskontrakt gnr./bnr. 34/1 Fosset søndre.

²³² Det statistiske centralbureau, *Norges Jordbrug og Fædrift : 1896-1900*, Kristiania 1903b.

²³³ Homlong 1995.

²³⁴ Føderådskontrakt gnr./bnr. 34/1 Fosset søndre.

I Etne fant Homlong sau i 74,3 % av kontraktene i tidsrommet 1851-1900.²³⁵ Fra Sogndal fant Strand Heiberg fôring av sau i 63 % av kontraktene i perioden 1891-1930, og gjennomsnittlig antall sau per person var her 5,6.²³⁶ Dermed var andelen kontrakter med sau høyere i både Etne og Sogndal enn i Vestre Gausdal. Antallet sau per person var dessuten nesten fire ganger høyere i Sogndal enn i Vestre Gausdal.

I tråd med det Hovdhaugen sier var fôring av geit mindre vanlig. Vi finner geit i 10,3 % av kontraktene vi har med å gjøre. I tre av fire kontrakter med fôring av geit var føderådstakerne foreldrene til føderådsyter. Til sammenligning fant Homlong geit i 7,8 % av sine kontrakter fra Etne.²³⁷ For perioden 1891-1930 fant Strand Heiberg fôring av geit i 2,3 % av kontraktene og hver kontrakt inneholdt da fôring av ei geit.²³⁸

3.5.2 Fjøs plass og hamnerett, høy og lauvkjerver

Hovdhaugen mener fjøsrom hjemme og på setra var sjølsagt. Der føderådstakerne i tillegg til dyr som skulle fôres og stelles, også hadde egne husdyr som de stelte sjøl kunne de gjerne ha et eget lite fjøs. Føderådstakernes egne dyr hadde i tillegg ofte rett til hamning hjemme og på setra sammen med brukerens dyr. Avdråtten av disse dyra ble som regel tillaga sammen med avdråtten av fôringsdyra.²³⁹

Som Hovdhaugen poengterer har ikke levering av høy egentlig noe med brukende føderåd å gjøre, men fordi det var ment som fôr til dyra, tar vi det likevel med i dette kapitlet. Ytelser av høy var ikke vanlig, men i enkelte dalfører på Østlandet forekom det som oftest i små kvanta. Rett til lauving, eller «at bryde [...] løvkjerver» som det står i kontrakten fra gnr./bnr. 20/4 Berg nordre i Vestre Gausdal, er kjent fra en del kontrakter fra Gudbrandsdalen. Dette innebar at lauvtre på innmark og i hamnehager ble skata – det vil si hugd av greinene på. Når ny lauvkrone hadde vokst ut kunne treet høstes på nytt.²⁴⁰ Lauvkjervene ble brukt som fôr til dyra fordi lauv er på høgde med kløverrikt høy når det kommer til proteininnhold.²⁴¹

At hamnerett og fjøs plass, høy og lauvkjerver her blir behandla sammen skyldes sammenhengen mellom dem. Hamnerett og fjøs plass betyr at føderådstakeren hadde dyr, som igjen trengte fôr. Når det er sagt må vi spole tilbake til «hamnerett og fjøs plass». Med utgangspunkt i kontraktene er det ikke alltid så lett å si hvordan praksisen var i forbindelse fjøs- og hamnerett for føderådstakernes egne dyr. Mens noen kontrakter, som kontrakten fra gnr./bnr. 21/1 Kirkerud, sier at føderådstakerne hadde hamnerett, sier kontrakten fra gnr./bnr. 10/1 Sønsteli at føderådstakerne hadde rett fjøs plass. I tillegg har vi kontrakter som den fra gnr./bnr. 37/1 Svendsrud, som sier at føderådstakerne hadde hamnerett og fjøs plass.²⁴² Kanskje kan vi si at fjøs plass fordra hamnerett og vice versa – av den grunn er disse to bruksrettighetene slått sammen til én tabell. Dermed kan vi konsentrere oss om hvilke dyr føderådstakerne hadde rett til å holde og hvor mange.

I tabellen under viser tallene i parentes hvor mange kontrakter og personer som ligger til grunn for utregning av prosent og gjennomsnitt.

²³⁵ Homlong 1995: 153.

²³⁶ Heiberg 2004: 54, 56.

²³⁷ Homlong 1995: 153.

²³⁸ Heiberg 2004: 54, 56.

²³⁹ Hovdhaugen 1984: 60.

²⁴⁰ Hovdhaugen 1984: 56, 60, 78, 79.

²⁴¹ Knut Breirem, *Fôring av sauer og geiter*, bd. 25, *Grøndahl & Sønns landbruksskrifter*, Oslo 1941: 23.

²⁴² Føderådskontrakt gnr./bnr. 21/1 Kirkerud; Føderådskontrakt gnr./bnr. 10/1 Sønsteli; Føderådskontrakt gnr./bnr. 37/1 Svendsrud.

Tabell 13) Fjøs plass og hamnerett for føderådstakernes husdyr

Type husdyr	Prosentvis andel av kontraktene med rett til å holde denne typen husdyr	Gjennomsnittlig antall husdyr per kontrakt (39)	Gjennomsnittlig antall husdyr per person (59)
Gris	35,9 %	1 (14)	0,6 (23)
Ku/kalv	20,5 %	1,3 (8)	0,75 (14)
Husdyr	15,4 %	* (6)	* (11)
Høns	10,3 %	* (4)	* (7)
Geit	2,6 %	8 (1)	4 (2)
Hest	2,6 %	1 (1)	0,5 (2)

* Gjennomsnittlig antall husdyr per kontrakt og per person når det kommer til kategorien «husdyr» og «høns» er ikke oppgitt fordi antall ikke er spesifisert i kontraktene.

Av alle føderådskontraktene inneholder 20 av dem, altså 51,2%, rettigheter knytta til å ha fjøs plass og/eller hamning for egne husdyr. Vi ser at gris var den typen husdyr som flest hadde rett til å holde, samtidig var ikke antallet dyr hverken per kontrakt eller per person særlig høyt. Blant de kontraktene som ga rett til grisehold var det i alle kontraktene snakk om én gris. Med hensyn til relasjonen mellom partene i de kontraktene med rett til å holde gris, var åtte av kontraktene mellom foreldre og barn, én kontrakt var mellom svigerfar og svigersønn, mens i fem tilfeller var relasjonen ukjent.

Retten til å holde ku og/eller kalv var en del av åtte kontrakter i denne undersøkelsen. Fire kontrakter ga føderådstakerne rett til å holde ei ku, og fire andre kontrakter ga rett til å holde to kyr. Felles for alle som hadde rett til å holde ku sjøl, var at de i tillegg hadde alt fra ei ku til fire kyr som skulle føres av føderådsyteren. På tre gardar endte føderådsfolket derfor opp med totalt fem kyr til sammen. Dette var gnr./bnr. 34/1 Fosset søndre og 39/1 Kraabøl nedre, samt Gina og Nikolai på 56/1 Bø nedre (Sør-Bø). På Fosset søndre var føderådstakerne yterens foreldre og på Kraabøl nedre var føderådstakeren yterens far. Gina og Nikolai var som kjent foreldrene til yteren, Hans. Ingen av disse tre kontraktene hadde mjølk i liter eller smør og ost i kilo som ytelse. Unntaket var Gina og Nikolai på Bø nedre (Sør-Bø) som skulle ha 18 kilo hvitost og 4 kilo rød geitost årlig.²⁴³ Mens Fosset søndre er garden med høyest skyld i denne undersøkelsen, er Kraabøl nedre garden med nest høyest skyld. Bø nedre (Sør-Bø) er garden med åttende høyest skyld i denne undersøkelsen.

Kategorien «husdyr» rommer de kontraktene der hverken type husdyr eller antall er spesifisert. Av den grunn er gjennomsnitt markert med stjerne. Dette gjelder kontraktene fra gnr./bnr. 24/2 Nygaardslie, 37/1 Svendsrud, 56/1 Bø nedre (Sør-Bø), 62/3 Baardslistuen, 78/2 Bøle nedre og 79/1 Jonslien. Når det kommer til høns er det kun kontrakten fra gnr./bnr. 34/1 Fosset søndre som oppgir at føderådstakerne hadde rett til å ha 4-5 høns. De resterende tre kontraktene opererer med «en del høns», «hønsehus» og «noen høns». Derfor er gjennomsnitt også markert med stjerne. Geit og hest finnes kun i én av kontraktene, og det er i kontrakten fra gnr./bnr. 37/1 Svendsrud.

Om Etne sier Homlong at enkelte kontrakter inneholder beiterett, og at det i den sammenheng gjerne ble oppgitt hvor mange dyr som skulle ha beite.²⁴⁴ Utover dette

²⁴³ Føderådskontrakt gnr./bnr. 56/1 Bø nedre (Sør-Bø).

²⁴⁴ Homlong 1995: 166.

presenterer hun ikke hvilke dyr eller hvor mange det var snakk om. For Sogndal oppgir Strand Heiberg at andelen kontrakter i perioden 1891-1930 med rett til å holde gris var 1,9 %. Med andre ord var det langt flere føderådsfolk i Vestre Gausdal som hadde rett til å holde gris. Andelen med rett til hønsehold og geitehold var begge på 7,7% i Sogndal.²⁴⁵ Forskjellen med hensyn til høns var derfor minimal, mens flere føderådstakere i Sogndal hadde rett til å ha geit sammenligna med Vestre Gausdal.

Vi skal se på ytelsene av høy, halm og lauvkjerr. Tallene i parentes viser hvor mange kontrakter som ligger til grunn for utregning av prosent og gjennomsnitt.

Tabell 14) Ytelser av høy og retten til å ta ut lauvkjerver		
Ytelse/rettighet	Prosentvis andel av kontraktene med denne ytelsen/rettigheten (39)	Gjennomsnittlig mengde/antall per kontrakt
Høy/halm	12,8 %	983 kilo (5)
Lauvkjerver*	10,3 %	260 stykk (4)

* I tillegg til de fire kontraktene som ga rett til å bryte lauv, har vi en femte kontrakt, fra gnr./bnr. 37/1 Svendsrud, som ga føderådstakerne rett til å hente ut lauvkjerver til dyra sine uten at antall ble oppgitt.

Ut fra tabellen ser vi at ytelsene av høy og halm, samt rett til å ta ut lauvkjerver ikke ser ut til å ha vært veldig vanlig i Vestre Gausdal. I forbindelse med høy og halm gir ikke gjennomsnittsmengden et særlig godt bilde på hvor mye som skulle leveres, fordi variasjonsbredden var nokså stor. Minst høy finner vi i kontrakten fra gnr./bnr. 18/1 Skaar der føderådstakeren var far og enkemann. Han fikk 216 kilo høy i året.²⁴⁶ Til sammenligning fikk enka med ukjent relasjon til føderådsyteren på gnr./bnr. 98/4 Sønstegaard nedre 2340 kilo høy og 720 kilo halm i året. Dette til tross for at det i hennes kontrakt kun står at hun hadde rett til å holde en gris og noen høns.²⁴⁷ Her er det «vanlige bildet» altså snudd på den måten at en enkemann fikk minst, mens ei enke fikk mest.

Med tanke på gjennomsnittlig mengde høy og halm i tabellen over er det vanskelig å si hvor mye ei ku trengte. Dette fordi fôrbehovet var avhengig av størrelsen på dyret og sammensetninga av ulike typer fôr. I boka *Husdyrlære* fra 1897 er det imidlertid oppgitt et eksempel på hvordan ei gjennomsnittlig ku à 250 kilo skulle vinterfôres. Som vinterfôr skulle ei ku daglig ha 3,9 kilo høy, 4 kilo halm, 0,8 kilo hå (etterslått, gresset som gror opp etter slått),²⁴⁸ 1,4 kilo agner (høyblad i småaksene hos gress og en del kurvplanter)²⁴⁹ og 1 kilo mjøl. Sistnevnte skulle gis to ganger daglig.²⁵⁰ Om vi deler den gjennomsnittlige mengden høy og halm i tabellen på antall dager i vinterhalvåret gir det et snitt på 5,3 kilo fôr daglig. Det vil si 2,6 kilo mindre høy og halm enn det som er oppgitt i *Husdyrlære*. Samtidig kan det være at litt for lite høy ble kompensert for med for eksempel lauvkjerver.

Om vi husker tilbake til kapittel 3.3.2 hvor vi så på føderådstakernes bruksrett til andre bygninger og rom på garden, var «rom på låven til avling» en del av den ene

²⁴⁵ Heiberg 2004: 64.

²⁴⁶ Føderådskontrakt gnr./bnr. 18/1 Skaar.

²⁴⁷ Føderådskontrakt gnr./bnr. 98/4 Sønstegaard nedre.

²⁴⁸ Steinar Schjøtt, *Dansk-norsk ordbog*, 2. utg., Oslo 1926: 156.

²⁴⁹ Trygve Aalheim, Sem Sæland, Werner Werenskiold, Andreas Hofgaard Winsnes og Arthur Holmesland, *Aschehougs konversasjonsleksikon : B. 1 : A - Babylonsk rett*, Oslo 1939: 151.

²⁵⁰ Bernt Holtsmark, *Husdyrlære*, Kristiania 1897: 300.

kategorien i tabellen. Tre av gardene med rett til rom på låven til avlinga si hadde samtidig rett på ytelse av høy eller rett til å hente ut lauvkjerver. Mer presist gjaldt dette gnr./bnr. 24/2 Nygaardslie, 37/1 Svendsrud og 78/2 Bøle nedre.²⁵¹

Homlong nevner hverken høy, halm eller lauvkjerver som ytelse i sin undersøkelse. Strand Heiberg fant imidlertid både høy og lauvkjerver i føderådskontraktene fra Sogndal. I perioden 1891-1930 fant hun høy og lauvkjerver som ytelse i tilsammen fire av 128 kontrakter.²⁵² Altså ser disse ytelsene ut til å ha vært like vanlige, eller uvanlige, både i Sogndal og i Vestre Gausdal.

3.5.3 Jord, hage, kålhage, bærbusker, epletrær og skog

Helland-Hansen sier andelen kontrakter med rett til bruk av jord sank i løpet av 1800-tallet. Han mener nedgangen skyldtes at færre og færre dyrka lin og hamp til hjemmehusflid, samt at bedre redskaper gjorde blant annet dyrking av korn og poteter enklere. Samtidig fantes det fortsatt føderådsfolk som fikk tildelt jord rundt århundreskiftet, og jorda kunne gjerne være utpekt i jordstykker istedenfor mål. Jordstykkene som ble tildelt føderådsfolka kunne få navn etter institusjonen, som for eksempel «Føråsåkern» (Fåberg) eller «Kåråkeren» (Indre Sogn). Eller de kunne ha alminnelig beskrivende navn som «Rundlykkja» (Dovre). Om ikke navnet på åkeren ble oppgitt kunne det bli forklart hvor den befant seg. På 1700-tallet kom kravet om gjødsling av jorda inn i kontraktene. Det varierte om mengden gjødsel var oppgitt, eller om det kun stod at jorda skulle gjødsles forsvarlig. Sannsynligvis unnlot mange å inkludere gjødsel i kontrakten, fordi gjødsel til jorda var sjølsagt.²⁵³

Rett til hage, deriblant også kjøkkenhage, frukttrær og bærbusker nevnes av Helland-Hansen, samtidig som han mener retten til jord var det primære. Hovdhaugen forklarer at det gamle ordet for kjøkkenhage i Gudbrandsdalen var «kålhage». Her ble det dyrka blant annet gulrot, kålrot, nepe, grasløk, løk og kål. Om skogteiger hevder han at disse på samme måte som jordstykkene som oftest ble nøyaktig beskrevet i kontraktene. Ettersom skogteigene falt tilbake til garden når føderådsfolket døde, var det som regel i føderådsyterens interesse at skogen føderådsfolka hadde rett til å bruke ikke ble hugd ut, men benytta på en fornuftig måte.²⁵⁴

Felles for de bruksrettighetene vi tar for oss er at de, ifølge Hovdhaugen, slett ikke alltid ble inkludert i føderådskontraktene.²⁵⁵ Grunnen til det kan være at skikk og bruk ga greie nok retningslinjer.²⁵⁶ Dette kan være noe å ha i bakhodet når vi nå skal se på tabellen under. Tallene i parentes forteller hvilket antall som ligger til grunn for utregning av prosent.

²⁵¹ Føderådskontrakt gnr./bnr. 24/2 Nygaardslie; Føderådskontrakt gnr./bnr. 37/1 Svendsrud; Føderådskontrakt gnr./bnr. 78/2 Bøle nedre.

²⁵² Heiberg 2004: 49.

²⁵³ Helland-Hansen 1997a: 492, 498, 501, 747-748; Hovdhaugen 1984: 94.

²⁵⁴ Helland-Hansen 1997a: 502, 509-510; Hovdhaugen 1984: 92.

²⁵⁵ Helland-Hansen 1997a: 501.

²⁵⁶ Hovdhaugen 1984: 94.

Tabell 15) Bruksrett til jord, hage, kålhage, bærbusker epletrær og skog

Type bruksrett	Andelen kontrakter (39)	Antallet ektepar (19)	Antallet ugifte kvinner og enker (9)	Antallet ugifte menn og enkemenn (12)
Hage	38,5 % (15)	9	2	4
Gjødsel (ytelse)	38,5 % (15)	9	2	4
Jord	28,2 % (11)	8	2	2
Kålhage	23 % (9)	8	0	1
Skog	7,7 % (3)	3	0	0
Bærbusker	5,1 % (2)	2	0	0
Epletrær	2,6 % (1)	0	0	1

Dersom vi ser på andelen kontrakter som inneholdt én eller flere av kategoriene i tabellen, ender vi opp med 29 av 39 kontrakter – det vil si 74,4 %. Av tabellen ser vi også at majoriteten av føderådstakerne med bruksrettighetene var ektepar, dernest finner vi ugifte menn og enkemenn. Ugifte kvinner og enker hadde i minst grad bruksrett i forbindelse med kategoriene vi tar for oss.

Når prosentandelen med gjødsel som ytelse er høyere enn andelen med rett til jord, skyldes det at tre kontrakter inneholdt gjødsel som ytelse uten at føderådstakerne, iallfall på papiret, hadde rett til jord. Dette gjelder kontraktene fra gnr./bnr. 28/1 Kjenlien (kontrakt datert 1894), 37/5 Svendsrudstuen og 62/3 Baardslistuen.²⁵⁷ Kun gjødsel som ytelse kan peke i den retning Helland-Hansen og Hovdhaugen argumenterer for. Nemlig at enkelte bruksrettigheter ikke ble med i føderådskontrakten, fordi skikk og bruk var gode nok retningslinjer.

Vi ser at bruksrett til hage er den kategorien vi finner i flest kontrakter. Hvilken del av hagen og hvor stor del av hagen føderådstakerne hadde rett til å bruke varierte. I kontrakten fra gnr./bnr. 1/1 Kalstad søndre står at føderådstakerne hadde rett til «Et stykke af haven efter nærmere overenskomst med føderaadsfolkene».²⁵⁸ Til sammenligning står det i føderådskontrakten til Gina og Nikolai fra gnr./bnr. 56/1 Bø nedre (Sør-Bø) at føderådsfolka hadde «Ret til at anlægge til have 10 – ti – ar sønden- og nedenfor føderaadsbygningen».²⁵⁹ Felles for 13 av de 15 kontraktene med rett til hage var at føderådstakerne var yterens foreldre. I tillegg var 14 av 15 kontrakter knytta til garder med bruksnummer 1. Om vi ser på matrikkelskyld, finner vi dessuten at av de ti gardene med høyest skyld (skyld fra 8 mark og 50 øre og oppover), var det kun to av dem som ikke ga føderådstakerne sine rett til hage. Dette kan være tilfeldige faktorer som sammen ser ut til å danne et bilde, men det kan også ha sammenheng med det Hovdhaugen sier om at det på store garder på Østlandet ikke var uvanlig at føderådsfolka hadde sin egen

²⁵⁷ Føderådskontrakt gnr./bnr. 28/1 Kjenlien (1894); Føderådskontrakt gnr./bnr. 37/5 Svendsrudstuen; Føderådskontrakt gnr./bnr. 62/3 Baardslistuen.

²⁵⁸ Føderådskontrakt gnr./bnr. 1/1 Kalstad søndre.

²⁵⁹ Føderådskontrakt gnr./bnr. 56/1 Bø nedre (Sør-Bø).

hage, og at det da var et skille mellom denne og kålhagen.²⁶⁰

Bruksrett knytta til jord finnes i tett på 30 % av kontraktene. Det varierer hvordan jorda som kunne benyttes ble beskrevet. I kontrakten fra gnr./bnr. 39/1 Kraabøl nedre kunne føderådstakeren benytte seg av «Haugegjorde».²⁶¹ Til sammenligning hadde føderådstakeren på gnr./bnr. 78/2 Bøle nedre rett til «1 Maal Ager».²⁶² Et interessant trekk ved denne kategorien er at av de elleve kontraktene med jord som bruksrett, er det kun én av dem som er blant de ti gardene med høyest matrikkelskyld i denne undersøkelsen. Det vil med andre ord si at ti av elleve kontrakter hadde tilknytning til garder med matrikkelskyld *under* 8 mark og 50 øre. Kontrakter med brukende jord knytta seg altså i stor grad til garder med middels høy og lav matrikkelskyld. Årsaken til det kan kanskje være at det var mer krevende å yte føderådsfolket ferdigproduserte varer, enn å gi dem en jordlapp. Særlig på små bruk der antallet tjenestefolk var færre enn på de større gardene. Med hensyn til relasjonen mellom partene i kontraktene med jord, er det snau overvekt av parter som var i nær familie sammenligna med parter der relasjonen var ukjent.

Når det kommer til kålhage, eller kjøkkenhage, er det nesten utelukkende betegnelsen «kålhave» eller «kålseng» som blir benytta i kontraktene fra Vestre Gausdal. Kun i én kontrakt ble «kjøkkenhage» brukt. Som vi ser av tabellen over, var det i stor grad ektepar som hadde rett til å bruke kålhagen, og i seks av åtte tilfeller var partene i nær familie med hverandre – det vil si foreldre eller svigerforeldre. Hvis vi ser på sammenfall mellom kålhage og andre bruksrettigheter, finner vi at fire av kontraktene som ga rett til hage også ga rett til kålhage. To av kontraktene som ga rett til jord ga i tillegg rett til kålhage.

Retten til skog, epletrær og bærbusker finner vi i et fåtall av kontraktene. De tre kontraktene med bruksrett til skog hadde tilknytning til gnr./bnr. 21/1 Kirkerud, 21/4 Kirkerudlien og 24/2 Nygaardslie. Det var med andre ord snakk om tre nabogarder, og de tre kontraktene ga henholdsvis rett til ett skogstykke, en del av skogen og en teig.²⁶³ Føderådsfolka ved de tre nevnte gardene hadde i tillegg krav på ved som ytelse.

Med hensyn til epletrær og bærbusker finner vi dette i tre forskjellige kontrakter. Føderådstakeren, og svigerfar til yteren, på gnr./bnr. 3/1 Kalstadrud hadde rett til å benytte seg av to epletrær. Føderådstakerne og yterens foreldre på 66/1 Aulstad mellom kunne plukke bær fra fire rekker med bærbusker i hagen, mens føderådstakerne på 79/1 Sønstebø, som også var føderådsyterens foreldre, hadde rett til å benytte seg av bærbuskene.²⁶⁴

I perioden 1851-1900 fant Homlong rett til åker i 70,2 % av kontraktene fra Etne. Retten til hage fant hun i 20,9 % av kontraktene og rett til skog fant hun i 8,1 % av kontraktene. Videre fant hun at ektepar langt oftere enn enslige fikk jord å drive, men at dette endra seg mot 1800-tallet. På 1800-tallet fikk enker og enkemenn like ofte som ektepar jord å dyrke.²⁶⁵ For perioden 1891-1930 fant Strand Heiberg retten til åker, skog og hage i henholdsvis 47,7 %, 13,3 % og 7,8 % av kontraktene. Om frukthager fant hun

²⁶⁰ Hovdhaugen 1984.

²⁶¹ Føderådskontrakt gnr./bnr. 39/1 Kraabøl nedre.

²⁶² Føderådskontrakt gnr./bnr. 78/2 Bøle nedre.

²⁶³ Føderådskontrakt gnr./bnr. 21/1 Kirkerud; Føderådskontrakt gnr./bnr. 21/4 Kirkerudlien; Føderådskontrakt gnr./bnr. 24/2 Nygaardslie.

²⁶⁴ Føderådskontrakt gnr./bnr. 66/1 Aulstad mellom; Føderådskontrakt gnr./bnr. 79/1 Jonslien.

²⁶⁵ Homlong 1995: 164, 168.

at et lite antall føderådsfolk hadde dette, men at kontraktene ikke sa noe om hvor store disse hagene var. Kontraktene sier heller ingenting om dyrking av grønnsaker, men Strand Heiberg antar at hovedproduktet fra åkrene var potet.²⁶⁶

Vestre Gausdal skiller seg derfor både fra Etne og Sogndal på den måten at retten til hage var hakket mer vanlig enn retten til jord. Andelen kontrakter med bruksrett til jord var imidlertid langt mindre i Vestre Gausdal enn i både Etne og Sogndal. Samtidig fant vi rett til både kålhage, epletrær og bærbusker i Vestre Gausdal, mens dette ifølge Homlong og Strand Heiberg ikke var vanlig i områda de undersøkte.

Tabellen under viser hvilke garder og føderådstakere som *ikke* hadde rett til noe av det vi har tatt for oss her i kapittel 3.5.3.

Tabell 16) Garder og føderådstakere uten bruksrett til jord, hage, kålhage, bærbusker, epletrær og skog				
Gnr./bnr.	Bruksnavn	Matrikkelskyld i mark og øre	Femårig verdi på føderådet	Føderådstakerne og deres relasjon til yter
4/1	Paalsrud	3,70	250	Ugift mann, ukjent
4/3	Sørjordet	0,24	100	Ugift kvinne, ukjent
5/1	Brennum	6,16	1075	Enkemann, stefar
15/3	Lien søndre	4,55	1500	Enke, mor
18/1	Skaar	6,30	1500	Enkemann, far
51/1 (1905)	Saulset nordre	8,50	1500	Enkemann, ukjent
68/2	Ulven	1,70	1250	Ektepar, ukjent
87/8	Holelien	0,99	450	Enkemann, ukjent
87/10	Flinkslaatt	0,58	350	Ugift kvinne, ukjent

Blant de ti kontraktene som *ikke* ga bruksrett til noen av kategoriene i dette kapittelet, ser vi at matrikkelskylda i mange av tilfellene var lav. Tabellen inneholder dessuten ingen garder med særlig høy matrikkelskyld. Variasjonsbredden med hensyn til føderådas verdi var imidlertid stor, og den femårige verdien gir derfor ikke et entydig bilde. Videre var ni av ti føderådstakere enten ugift, enker eller enkemann. Det at vi har kun ett ektepar i tabellen over, viser at sivilstand må ha hatt betydning for om kontraktsfesta rett til jord og hage var noe føderådstakerne fikk eller ikke.

3.6 Hest

For å gjøre leseren oppmerksom på det, beveger vi oss nå bort fra det brukende føderådet, og over til deler av føderåda vi finner i kontraktene uavhengig av avtaletype. Helland-Hansen sier hesteskys til kirka og ellers når det var ønskelig eller nødvendig var en del av mange kontrakter, men at det ikke var noen selvfølge. Retten til å benytte seg av hest forekom oftest i bygder der det var vanlig at både kvinner og menn, gamle som unge, var vant til å ferdes på hesteryggen. Dette gjaldt særlig områder som enten mangla veg eller hadde dårlig veg. Samtidig var retten til hesteskys også et spørsmål om gardens hestehold og husstandens størrelse, ettersom det var begrensa hvor mange som fikk plass

²⁶⁶ Heiberg 2004: 66-67.

i én kjøredning. Helland-Hansen hevder videre at føderådsfolka i rike jordbruksbygder ofte kunne holde egen hest, men at dette i landsmålestokk var et unntak.²⁶⁷ Som vi husker fra kapittel 3.5.2 hvor vi tok for oss fjøsplass og hamnerett, høy og lauvkjerper, fant vi rett til stallrom for én hest i én kontrakt i denne undersøkelsen; det var kontrakten fra gnr./bnr. 37/1 Svendsrud.

Hovdhaugen mener bruk av hest var minst vanlig på Vestlandet og i Nordland, men poengterer samtidig at det de fleste steder må ha vært vanlig å sørge for at de gamle kom seg dit de skulle, sjøl om retten til hest ikke var en del av føderådskontrakten. Der føderådsfolka hadde brukende føderåd kunne de trenge hest i forbindelse med jorda de skulle drive, og betegnelsen «fornødent bruk» ble da ofte brukt. Til sist bør det nevnes at hesteskyss ikke bare var en nødvendighet, men at hesten også var et statussymbol.²⁶⁸

Tabellen under gir et inntrykk av hvordan rett til bruk av hest arta seg for føderådsfolk i Vestre Gausdal. Tallene i parentes viser antallet kontrakter som ligger til grunn for utregning av prosent.

Tabell 17) Kontrakter med rettigheter knytta til hest					
Kontrakter med og uten rettigheter knytta til bruk av hest	Andelen kontrakter (39)	Antallet ektepar (19)	Antallet ugifte kvinner og enker (9)	Antallet ugifte menn og enkemenn (12)	Gjennomsnittlig femårig verdi på føderådet
Reiser, kirke, fornødent bruk	33,3 % (13)	8	1	4	1614 kroner
Reiser, kirke, fornødent bruk, samt fôring og stell av gjesters hester	25,6 % (10)	5	1	4	
Skyss til kirka	5,1 % (2)	0	2	0	
Kun stell av gjesters hester	2,6 % (1)	1	0	0	
Ikke kontraktsfesta rett til hest	33,3 % (13)	4	5	4	697 kroner

Om vi ser alle kategoriene samla, ser vi at 66,6 % av kontraktene sier noe om rettigheter i forbindelse med hest. Formuleringene rundt bruk av hest er forholdsvis standardiserte, og for de to øverste kategoriene i tabellen går de fleste i retning av: «Frit hest med passende redskap til føderaadsfolkenes nødvendige brug og reiser».²⁶⁹ I de kontraktene som i tillegg sier at hestene til besøkende også skulle få fôr og stell er formuleringene ofte slik: «[...] røgt og pleie til de heste som tilfældige gjæster maatte medbringe».²⁷⁰ Som vi ser ga to kontakter rett til skyss til kirka. I disse er ikke hesteskyss spesifisert, men de er likevel inkludert her. Den ene av disse kontraktene er brødkårskontrakten fra gnr./bnr.

²⁶⁷ Helland-Hansen 1997a: 649.

²⁶⁸ Hovdhaugen 1984: 91-92.

²⁶⁹ Føderådskontrakt gnr./bnr. 10/2 Sønsteli.

²⁷⁰ Føderådskontrakt gnr./bnr. 56/1 Bø nedre (Sør-Bø).

15/1 Lien nordre. Den andre stammer fra gnr./bnr. 98/4 Sønstegaard nedre. I begge disse kontraktene var føderådstakerne enker. I den siste kategorien er det kun snakk om stell av hester som gjester medbrakte. Føderådstakerne i denne kontrakten var et ektepar med ukjent relasjon til føderådsyter.

Alle kategoriene med en eller annen form for rettighet knytta til hest finner vi som nevnt i 66,6 % av kontraktene. Sett ut fra sivilstatus og kjønn finner vi at ektepar var den gruppa føderådstakere som i størst grad hadde rett til bruk av hest. Dernest finner vi enkemenn og til sist enker. Ingen ugifte, hverken kvinner eller menn, i denne undersøkelsen hadde rett til bruk av hest. For den øverste kategorien i tabellen var relasjonen mellom partene i fire av 13 tilfeller ukjent. I den andre kategorien var føderådsyter og føderådstaker i ni av ti tilfeller i nær familie. Oppsummert kan vi si at det var ektepar som oftest fikk bruksrett i forbindelse med hest, og disse ekteparene var gjerne yterens foreldre. Etter ektepar kom ugifte menn og enkemenn. Kvinner fikk sjeldent rett til bruk av hest. I de to øverste kategoriene i tabellen, hvor vi finner én kvinne i hver kategori, var begge disse enker og mor til føderådsyter.

Angående den gjennomsnittlige femårige verdien ser vi at denne var vesentlig høyere for de kontraktene som inneholdt rett til bruk hest, sammenligna med de som ikke inneholdt rett til bruk av hest. Rett til bruk av hest var sannsynligvis ikke rettigheten aleine som gjorde føderådet mer verdifullt, men det er grunn til å tro at denne bruksretten trakk verdien opp.

Vi skal også se nærmere på de kontraktene som *ikke* ga rett til bruk av hest. For å tydeliggjøre at det ikke trekkes en såkalt *ex silentio*-slutning, må følgende presiseres: Manglende kontraktsfesta rett til bruk av hest var ikke nødvendigvis synonymt med at føderådstakerne ikke fikk låne hest eller ikke fikk hesteskyss dit de skulle. Når det er sagt skal vi hoppe tilbake til bruksrettighetene vi tok for oss i kapittel 3.5.3. Da finner vi nemlig at sju av de ti kontraktene som ikke ga rett til noen av kategoriene i dette delkapittelet, altså hage, jord, gjødsel, kålseng, epletrær, bærbusker og skog, heller ikke ga rett til bruk av hest. Tre kontrakter ga rett til jord, men ikke til bruk av hest. Disse kontraktene knytta seg til gnr./bnr. 11/2 Ulsrudrydningen, 20/4 Berg nordre og 21/1 Kirkerud. I førstnevnte kontrakt hadde føderådstakerne ukjent relasjon til yteren. På Berg nordre var føderådstakeren farmor til yteren, mens føderådstakerne på Kirkerud var svigerforeldrene til yteren.

Videre ga én kontrakt rett til bruk av hage, men ikke til hest. Dette gjelder kontrakten fra gnr./bnr 21/4 Kirkerudlien der føderådstakerne var svigerforeldrene til yteren. Kontrakten fra gnr./bnr. 28/1 Kjenlien (kontrakt datert 1894) sier at føderådstakeren, som var enkemann og svigerfar til yter, skulle ha 10 lass gjødsel årlig, men heller ikke han hadde rett til bruk av hest. Til sist ga kontrakten fra gnr./bnr. 80/1 Benkleven rett til bruk av kålhage, men ikke til hest. Her var føderådstakerne yterens foreldre.

I sin undersøkelse fra Etne behandler Homlong svært kort bruksrett i forbindelse med hest. Hun sier at bruk av hest sjeldent forekom før 1800, men at bruksrettigheten aukte utover 1800-tallet. I perioden 1851-1900 fant hun bruk av hest til skyss i 40,5 % av kontraktene.²⁷¹ Fra Sogndal fant Strand Heiberg i perioden 1891-1930 rett til lån av hest i 44,5 % av kontraktene. Samtidig forklarer hun at hest nesten alltid ble nevnt i forbindelse med redskap, og at få kontrakter nevnte bruk av hest til skyss.²⁷² Om vi sammenligner Homlong og Strand Heiberg sine funn med Vestre Gausdal, ser vi at bruk

²⁷¹ Homlong 1995: 145.

²⁷² Heiberg 2004: 70, 72.

av hest for det første var mer vanlig i vårt undersøkelsesområde. For det andre ser bruk av hest i forbindelse med reise ut til å ha vært mer vanlig i Vestre Gausdal enn i Sogndal. Denne forskjellen kan skyldes ulikheter i topografien, og det kan tenkes at mye av persontransporten på Vestlandet foregikk med båt framfor med hest.

3.7 Pleie i sjuksdoms- og alderdomstilfelle

Alminnelig velferd for de gamle kom inn i kontraktene på slutten av 1600- og begynnelsen av 1700-tallet. Uavhengig av om avtaletypen var pass og pleie i sjuksdoms- og alderdomstilfelle blant de mest krevende ytelsene for føderådsyteren, eller kanskje særlig for kona til føderådsyteren.²⁷³ Som Hovdhaugen påpeker var føderådsinstitusjonen en institusjon som ikke bare ga økonomisk trygd i alderdommen, men også omfatta tilsyn og pleie. Folk i slekta hadde ansvaret for hverandre.²⁷⁴

Tabellen under viser hvor mange kontrakter som ga føderådstakerne sine rett til pleie i sjuksdoms- og alderdomstilfelle, og hvor mange som *ikke* gjorde det.

Tabell 18) Pleie i sjuksdoms- og alderdomstilfelle					
Kontrakter med og uten rett til pleie	Andelen kontrakt er (39)	Antallet ektepar (19)	Antallet ugifte kvinner og enker (9)	Antallet ugifte menn og enkemenn (12)	Gjennomsnittlig femårig verdi på føderådet
Kontrakter <i>med</i> rett til pleie	69,2 % (27)	14	5	9	1557 kroner
Kontrakter <i>uten</i> rett til pleie	30,8 % (12)	5	4	3	777 kroner

Når det kommer til pleie i sjuksdoms- og alderdomstilfelle er standardformuleringene i kontraktene fra Vestre Gausdal omtrent slik: «God og anstendig opvartning i alderdommen og paa sygeleiet».²⁷⁵ Det finnes imidlertid unntak, og en kontrakt som er verdt å trekke fram er kontrakten fra gnr./bnr. 15/3 Lien søndre. Der skulle enka og mor til føderådsyteren ha «forsvarlig røgt og pleie til alle tider».²⁷⁶ Denne føderådskontrakten stikker seg også ut på den måten at den er den eneste blant de 39 som i tillegg spesifikt sier at føderådstakeren skulle ha «fornøden lægehjelp og medicin».²⁷⁷ Hovdhaugen mener de færreste fikk legehjelp før i tida – mange bodde langt unna en lege, og det kosta i tillegg penger å få legehjelp.²⁷⁸

Av tabellen ser vi at andelen kontrakter som ga føderådstakerne sine pleie i sjuksdoms- og alderdomstilfelle er større enn andelen som ikke gjorde det. Vi ser også at ektepar og enkemenn er på toppen blant de ulike gruppene føderådstakere som fikk pleie når de ble syke og gamle. Ingen ugifte, hverken kvinner eller menn, hadde kontraktsfesta rett til pleie. Som vi ser ga 27 kontrakter rett til pleie. Av disse 27 var 20 av dem kontrakter mellom foreldre og barn. I tillegg ser vi at den femårige verdien på de kontraktene som ga rett til pleie var nesten nøyaktig dobbelt så høy som verdien på de kontraktene som ikke

²⁷³ Helland-Hansen 1997a: 477-478, 655.

²⁷⁴ Hovdhaugen 1984: 115.

²⁷⁵ Føderådskontrakt gnr./bnr. 3/1 Kalstadrud.

²⁷⁶ Føderådskontrakt gnr./bnr. 15/3 Lien søndre.

²⁷⁷ Føderådskontrakt gnr./bnr. 15/3 Lien søndre.

²⁷⁸ Hovdhaugen 1984: 96.

ga rett til pleie. Dette har sannsynligvis ikke utelukkende sammenheng spørsmålet om pleie eller ikke, men tjenestene som pleie innebar trakk antageligvis verdien på føderådet opp.

Blant de kontraktene som *ikke* inneholder pleie som ytelse, ser vi at det var nokså jevnt fordelt om føderådstakerne tilhørte gruppa ektepar, ugifte kvinner og enker, eller ugifte menn og enkemenn. Igjen må det presiseres at manglende kontraktsfesta rett til pleie ikke nødvendigvis var synonymt med at føderådstakerne ble overlatt til seg sjøl når helse svikta. Videre ser vi at 12 kontrakter ikke ga rett til pleie. I sju av disse kontraktene var relasjonen ukjent mellom partene. Oppsummert kan vi derfor si at gifte foreldre var de som oftest fikk pleie i alderdom- og sjukdomstilfelle kontraktsfesta.

Sammenligna med Etne fant Homlong rett til pleie/røkt i 47,3 % av kontraktene i perioden 1851-1900.²⁷⁹ For perioden 1891-1930 fant Strand Heiberg «pleie» i 61,7 % av kontraktene fra Sogndal. I Vestre Gausdal var, som vi veit, andelen som fikk kontraktsfesta pleie ved sjukdom og alderdom tett på 70 %. Sjøl om vi ikke veit noe om andelen føderådsfolk som faktisk fikk pleie ved sjukdom og alderdom, kan vi si at det ut fra kildematerialet var mer vanlig å kontraktsfeste denne rettigheten i Vestre Gausdal enn det var i Etne og Sogndal.

3.8 Begravelse

Helland-Hansen sier overraskende lite om begravelse, og behandler temaet nokså overfladisk og sporadisk i sitt verk. Det viktigste han forklarer er at begravelsen ofte måtte finansieres ved hjelp av øremerkede lausøregjenstander, en kontantsum eller etter gammel tradisjon av krøtter. Dette til forskjell fra sjølve underholdet av de gamle, som hvilte på garden.²⁸⁰ Som vi husker fra bakgrunnskapittelet sier Hovdhaugen at begravelse ofte var en del av føderådskontraktene, og at gravølet i mange bygder varte i både to og tre dager.²⁸¹ Gravølet var ikke først og fremst en sørgefest, men en minne- og æresfest for den som hadde gått bort. Videre var gravølet noe som angikk både slekta og bygda. Begravelsen og gravølet gikk for seg i tradisjonelle former og kasta glans over den døde, ætta og garden. Det var derfor vanlig at det var gardbrukeren, altså føderådsyteren, som kosta føderådstakerens begravelse. Hovdhaugen mener også at en av de mest brukte formuleringene i forbindelse med begravelse er «sømmelig begravelse».²⁸²

Vi skal se på tabellen under for å få oversikt over hvor mange føderådsfolk som skulle få en sømmelig begravelse i Vestre Gausdal.

Tabell 19) Begravelse					
Kontrakter med og uten rett til begravelse	Andelen kontrakter (39)	Antallet ektepar (19)	Antallet ugifte kvinner og enker (9)	Antallet ugifte menn og enkemenn (12)	Gjennomsnittlig femårig verdi på føderådet
Kontrakter <i>med</i> rett til begravelse	79,5 % (31)	16	5	10	1495 kroner
Kontrakter <i>uten</i> rett til begravelse	20,5 % (8)	2	4	2	585 kroner

²⁷⁹ Homlong 1995: 146.

²⁸⁰ Helland-Hansen 1997b: 136.

²⁸¹ Hovdhaugen 1981: 55.

²⁸² Hovdhaugen 1984: 97.

Som vi husker fra kapittel 1.5 hvor vi tok for oss litteratur som har hatt betydning for undersøkelsen, hevda gausdølen Per Bø at de langdryge gravølene var blant årsakene til økonomisk tilbakegang i bygda i 1870-åra. At en verdig avslutning på livet har vært viktig for gausdølene ser vi dessuten av tabellen over. Nærmere 80 % av kontraktene inneholdt rett til begravelse. I kontraktene vi har med å gjøre, er det i stor grad formuleringa «[...] etter døden en sømmelig begravelse» som blir brukt.²⁸³ Nikolai fra Sør-Bø, som pryder omslaget av oppgava, var blant dem som skulle ha en sømmelig begravelse. I tillegg finner vi andre og noe mer spesielle formuleringer, som den i kontrakten fra gnr./bnr. 3/1 Kalstadrud der føderådsterens svigerfar etter døden skulle ha en «[...] kristssømmelig og anstændig begravelse».²⁸⁴ I tillegg har vi et tilfelle der det blir tydelig at det var forskjell på små og store bønder. I kontrakten fra gnr./bnr. 39/1 Kraabøl nedre, som er garden med nest høyest matrikkelskyld i denne undersøkelsen, forplikta sønnen seg til å gi faren «[...] etter døden en efter føderaadsmandens stand passende, sømmelig begravelse».²⁸⁵

Av tabellen over ser vi at andelen kontrakter som ga føderådsterne rett til en sømmelig begravelse var større enn andelen som ikke gjorde det. Samtidig må det sies at fraværet av rett til begravelse i føderådskontrakten ikke trenger å ha vært synonymt med at føderådsteren *ikke* fikk en sømmelig begravelse. Blant de som fikk kontraktsfesta retten til begravelse finner vi først og fremst ektepar. Dernest enkemenn og til sist enker. Ingen ugifte i denne undersøkelsen, hverken kvinner eller menn, fikk en sømmelig begravelse, iallfall ikke på papiret.

Med tanke på den femårige verdien på føderåda, var denne i overkant av to og en halv gang så høy i de tilfellene føderådsterne fikk begravelse sammenligna med de tilfellene hvor begravelse ikke var en del av føderådsavtalen. På samme måte som i forbindelse med pleie i forrige kapittel, er det ikke grunn til å tro at den store forskjellen i femårig verdi mellom kontraktene med og uten rett til begravelse skyldes begravelse aleine. Samtidig hadde begravelsen sannsynligvis en verdi som trakk den totale verdien på føderådet opp.

De kontraktene som ga rett til en sømmelig begravelse er i stor grad de samme kontraktene som sa at føderådsterne skulle få pleie i sjukdoms- og alderdomstilfelle. Kun i tre kontrakter fikk føderådsterne begravelse uten at de fikk pleie ved sjukdom og alderdom. Disse kontraktene tilhørte gnr./bnr. Nygaardslie hvor føderådsterne hadde ukjent relasjon til yter, samt 80/1 Benkleven og 98/1 Sønstegaard øvre hvor føderådsterne i begge tilfellene var yterens foreldre.

Tabellen under viser hvilke åtte kontrakter som *ikke* inneholder rett til begravelse.

Tabell 20) Kontrakter og føderådsterne uten rett til begravelse				
Gnr./bnr	Bruksnavn	Matrikkelskyld i mark og øre	Femårig verdi på føderådet	Føderådsterne og deres relasjon til yter
4/1	Paalsrud	3,70	250	Ugift mann, ukjent
4/3	Sørjordet	0,24	100	Ugift kvinne, ukjent
20/4	Berg nordre	5,91	1000	Enke, farmor

²⁸³ Føderådskontrakt gnr./bnr. 56/1 Bø nedre (Sør-Bø).

²⁸⁴ Føderådskontrakt gnr./bnr. 3/1 Kalstadrud.

²⁸⁵ Føderådskontrakt gnr./bnr. 39/1 Kraabøl nedre.

28/1 (1894)	Kjenlien	0,91	Ikke oppgitt	Enkemann, svigerfar
28/1 (1910)	Kjenlien	0,91	350	Ektepar, ukjent
37/5	Svendsrud	11,07	950	Ektepar, ukjent
87/10	Flinkslaatt	0,58	350	Ugift kvinne, ukjent
98/4	Sønstegaard nedre	6,43	1100	Enke, ukjent

Som tabellen viser varierte matrikkelskylda til de gardene som ikke ga føderådstakerne sine kontraktsfesta rett til begravelse. Felles for mange av disse gardene, sett bort fra Svendsrud, var likevel at de hadde forholdsvis lav skyld. Sagt på en annen måte, befant de seg ikke i toppsjiktet hva matrikkelskyld angår. Videre ser vi at den femårige verdien på føderåda også varierte, men at mange av kontraktene hadde svært lav femårig verdi. Til sist ser vi at føderådstakerne i fire av åtte tilfeller var ugifte kvinner eller enker. Felles for tre av disse kvinnene var at de hadde ukjent relasjon til føderådsyter.

Temaet begravelse er et tema som ikke er særlig enkelt å sammenligne med Etne og Sogndal. Hverken Homlong eller Strand Heiberg sier noe om begravelse. Begge har transkribert hver sin føderådskontrakt som er en del av vedleggene i oppgavene, men heller ikke her står begravelse, gravferd eller jordeferd nevnt.

Derfor skal vi heller oppsummere temaet ved å trekke noen resonnementer om begravelse i Vestre Gausdal. Hovdhaugen mener altså at begravelsen og gravølet kasta glans over den døde, ætta og garden. Funna i kontraktene har vist at ektepar, samt enkemann og ugifte menn, oftest fikk begravelse. Andelen kvinner var lavest i kategorien som fikk begravelse, og høyest i kategorien som ikke fikk begravelse. Ut fra dette kan vi kanskje si at funna våre peker i retning av at ætta og patriarkatet stod sterkt i bygda – uten at dette var unikt for Vestre Gausdal.

3.9 Føderådskontraktene når livet forandrer seg

Livet kunne forandre seg da som nå, og dette er noe det ble tatt høyde for i en del føderådskontrakter. I mange kontrakter er redegjørelsene i forbindelse med endring omstendelige og varierte. Ifølge Hovdhaugen var det lenge vanlig at føderådet ble redusert med det halve når den ene av føderådstakerne døde, men denne reduksjonen ble etter hvert omgjort til en tredjedel. Ved salg av garden til fremmede står det i enkelte kontrakter at føderådet skulle forhøyes.²⁸⁶

Tabellen under viser hvilke særbestemmelser som gjaldt, hvor mange kontrakter som hadde de ulike særbestemmelsene og hvilke gardar kontraktene stamma fra.

Tabell 21) Endring av føderådet når livet forandrer seg		
Endring, situasjon	Andelen kontrakter (39)	Gardene og deres matrikkelskyld, samt føderådstakernes sivilstand og deres relasjon til føderådsyter
A) Reduksjon av føderådet ved den første føderådstakerens død	10,3 % (4)	Gnr./bnr. 10/1 Sønsteli (4,15): Ektepar, foreldre Gnr./bnr. 11/2 Ulsrudrydningen (0,83): Ektepar, foreldre Gnr./bnr. 21/1 Kirkerudlien (0,56): Ektepar, ukjent Gnr./bnr. 56/1 Bø nedre (Sør-Bø) (8,61): Ektepar, foreldre

²⁸⁶ Hovdhaugen 1984: 13, 106.

B) Deler av føderådet tilfalt barna etter foreldrenes død	10,3 % (4)	Gnr./bnr. 66/1 Aulstad mellom (13,32): Ektepar, foreldre Gnr./bnr. 73/1 Snertingdalen (10,68): Enke, mor Gnr./bnr. 87/8 Holelien (0,99): Enkemann, ukjent Gnr./bnr. 98/1 Sønstegaard øvre (8,28): Ektepar, foreldre
C) Omgjøring av føderådet til pengeutbetaling	7,7 % (3)	Gnr./bnr. 22/1 Dal (4,68): Enke, mor Gnr./bnr. 48/1 Teigum (5,37): Enkemann, far Gnr./bnr. 51/1 Saulset nordre (1905) (8,50): Enke, ukjent
D) Rett til å beholde deler av eller hele føderådet ved fraflytting	5,1 % (2)	Gnr./bnr. 10/2 Sønsteli (3,39): Ektepar og enkemann, ukjent Gnr./bnr. 39/1 Kraabøl nordre (20,19): Enkemann, far
E) Forhøyelse ved salg av garden til fremmede	2,6 % (1)	Gnr./bnr. 3/1 Kalstadrud (6,67): Enkemann, far
F) Avhjemling av føderådet ved salg av garden til fremmede	2,6 % (1)	Gnr./bnr. 15/1 Lien nordre (1,63): Enke, stemor
G) Ugifte barn fikk rett til "å gå i brød" ved føderådstakerens død	2,6 % (1)	Gnr./bnr. 15/3 Lien søndre (4,55): Enke, mor
H) Føderådet tilfalt barna hvis foreldrene døde før barna var fylt 22, og ugifte søsken hadde beboelsesrett på garden.	2,6 % (1)	Gnr./bnr. 37/1: Svendsrud (11,07): Ektepar, foreldre
I) Omgjøring av føderådet til "å gå i brød" når føderådstakeren måtte ønske	2,6 % (1)	Gnr./bnr. 51/1 Saulset nordre (1910) (8,50): Enkemann, far

Av kontraktene fra Vestre Gausdal inneholder 43,6 % av dem, det vil si 17 av 39, omstendelige redegjørelser i forbindelse med endring av føderådet. Altså er 56,4 % uten noen form for særbestemmelser. Ingen av de 17 redegjørelsene tilknyttet endringer av føderådet er i nærheten av like, så nyansene er mange. Sjøl om jeg har prøvd å kategorisere de ulike endringene, var det snakk om såpass mange endringer med såpass mange nyanser, at tabellen også ble nødt til å være noe detaljert. Det vi skal merke oss før vi går inn i de ulike kategoriene er at en stor andel av disse 17 kontraktene var mellom foreldre og barn.

Vi kan begynne med kategori A som omhandler reduksjon av føderådet ved den første føderådstakerens død. Dette er den kategorien flest kontrakter faller innunder når det er snakk om endring av føderådet. Hvor mye føderådet skulle reduseres med var imidlertid forskjellig ved alle gardene. På Sønsteli ble føderådet redusert med ei tønne bygg, ei ku, seks kilo flekk og én tønne poteter, mens ved Ulsrudrydningen ble et halvt mål jord ført tilbake til gardbrukeren. På garden Kirkerudlien falt jordstykket tilbake til garden, samtidig som ytelsene av slakt ble halvert og føringa av geiter falt bort. På Bø nedre (Sør-Bø) ble føderådet, som vi veit, redusert med ei ku, to sauer, 200 kilo bygg og halve slaktesvinet. Felles for reduksjonen av alle disse føderåda er at hverken halvparten eller en tredjedel var fast mal for reduksjonen. For eksempel skulle den lengstlevende føderådstakeren på Sønsteli få seks kilo mindre flekk i året da han eller hun ble igjen aleine. Ettersom den opprinnelige ytelsen var 24 kilo var det her snakk om en fjerdedel i reduksjon. Ved Sør-Bø skulle Nikolai og Gina ha 700 kilo bygg årlig så lenge begge var i live. Da Gina døde ble ytelsene av bygg redusert med 200 kilo – det vil si i underkant av en tredjedel.

Nest mest vanlig, etter reduksjon ved den ene føderådstakerens død, var overføring av deler av føderådet til barna når foreldrene døde (kategori. B), samt omgjøring av føderådet til pengeutbetaling (kategori C). På gnr./bnr. 22/1 Dal kunne enka og mor til

yteren når som helst be om å få utbetalt penger istedenfor å motta ytelser i naturalia. På gnr./bnr. 48/1 Teigum og gnr./bnr. 51/1 Saulset nordre kunne føderådstakerne få utbetalt kontanter dersom de i kortere eller lenger tid bodde et annet sted enn på garden. På Teigum var den årlige summen da 350 kroner, mens på Saulset nordre skulle en eventuell årlig sum bestemmes av to ubeslektede menns skjønn.

I Etne fant Homlong at 22,3 % av kontraktene i perioden 1851-1900 inneholdt krav om reduksjon av føderådet når den ene av føderådstakerne døde. Sjøl om prosentandelen er forskjellig, er det likhet mellom Etne og Vestre Gausdal med tanke på hva som var den mest vanlige særbestemmelsen. I 10,1 % av kontraktene fant Homlong krav om auking av føderådet ved brukerskifte. Den prosentvise andelen kontrakter fra Etne som var helt frie for klausuler i tidsrommet 1851-1900 var 57,1 %.²⁸⁷ Sistnevnte prosenttall er svært likt prosenttallet fra Vestre Gausdal på 56,4 %.

I Sogndal fant Strand Heiberg at 16,4 % av kontraktene i perioden 1891-1930 innebar reduksjon av føderådet når den ene føderådstakeren døde. Videre fant hun at 7 % av kontraktene i samme periode hadde krav om auking av føderådet ved salg av garden. Overføring av føderådet til egne barn fant hun i 6,3 % av kontraktene i perioden 1891-1930.²⁸⁸ Andelen kontrakter med rett til overføring til egne barn var større i Vestre Gausdal uavhengig av om vi ser kategori B, G og H under ett, eller om vi kun sammenligner andelen kontrakter fra Sogndal med kategori B.

Oppsummert kan vi derfor si at andelen kontrakter uten særbestemmelser var omtrent den samme i Vestre Gausdal og i Etne. Auking av føderåda ved salg var mer vanlig i Etne og Sogndal enn i Vestre Gausdal. Samtidig var det hakket mer vanlig å overføre føderådet til egne barn, i en eller annen form, i Vestre Gausdal enn i Sogndal.

4. Avslutning

4.1 Oppsummering og konklusjon

Føderådsinstitusjonen var en viktig del av det gamle bondesamfunnet. Dette fordi føderådsordninga, som den eldste formen for pensjonsordning, hører helt og fullt til strukturen i bondesamfunnet.²⁸⁹ Til tross for dette er det blitt gjort lite forskning på temaet sammenligna med for eksempel hamskiftet eller emigrasjonen til Amerika.

I denne undersøkelsen har jeg analysert 39 føderådskontrakter fra Vestre Gausdal i perioden 1890-1910. Det at antallet kontrakter ikke er høyere, kan i forbindelse med de ulike ytelsene ha ført til at enkelttilfeller har gitt store utslag med hensyn til utregning av gjennomsnitt. Dette er derfor noe leseren må ta i betraktning.

Som nevnt i kapittelet om avgrensning har jeg ikke sett på hvor stor andel av befolkninga i Vestre Gausdal som mottok føderåd. Det eneste jeg redegjorde for var at de 59 føderådsfolka i denne undersøkelsen, kun utgjorde 18 % av alle over 60 år i folketellinga fra 1900. Derfor gir denne undersøkelsen oss for det første bare et lite bilde av en del av samfunnet – og da den delen av samfunnet som ikke var dårligst stilt. For det undersøkelsen oss bare en flik av den virkeligheten disse 59 føderådsfolka levde i (jf. avsnittet om det kontraktene *ikke* sier noe om i kapittel 1.6.1).

Allerede i introduksjonskapittelet fikk vi innblikk i føderådsordninga nasjonalt, regionalt og lokalt. Fra Hovdhaugen tok vi med oss en tese om at kombinasjonen av ytelser i naturalia og brukende jord hadde vært det vanlige. Dette sammen med observasjonen

²⁸⁷ Homlong 1995: 173, 175, 177.

²⁸⁸ Heiberg 2004: 75, 77.

²⁸⁹ Hovdhaugen 1984: 7, 21.

om at denne ordninga ingen andre steder var så omfattende og innfløkt som i Gudbrandsdalen. Hovdhaugen meinte i tillegg at «suvl og grjon» var maten for de gamle. Fra Helland-Hansens verk tok vi med oss en tese om at størrelsen på føderådsytelsene fulgte størrelsen på jordbruksenheten.

Homlongs undersøkelse fra Etne inneholdt tre viktige resonnementer som vi hadde med oss gjennom hele oppgava: 1) at føderådsordninga ikke utelukkende var knytta til eiendomsoverdragelse mellom foreldre og barn; 2) at en kombinasjon av vareytelser og brukende jord var det mest vanlige; og 3) at ytelsenes størrelse var avhengig av størrelsen på jordbruksenheten og tilpassa antall føderådstakeres kjønn og sivilstand. På samme måte som Homlong og Helland-Hansen var også Strand Heibergs observasjon at kombinasjonen vareytelser og bruksrettigheter var det mest vanlige. Vi husker i tillegg at gausdølen Per Bø meinte at den altfor kostbare føderådsordninga, samt de langdryge gravøla, var blant årsakene til økonomisk tilbakegang i bygda på 1870-tallet.

Den overordna problemstillinga var: *Hvilke bestemmelser ble gjort mellom partene i føderådskontraktene fra Vestre Gausdal i perioden 1890-1910?* Interessante underspørsmål i den forbindelse var: *Hvilken avtaletype var den mest vanlige i Vestre Gausdal? På hvilken måte påvirka eiendommenes matrikkelverdi størrelsen på føderådsytelsene? Hvordan varierte ytelsenes størrelse med føderådstakernes kjønn, sivilstand og relasjon til føderådsyter?* I tillegg til å undersøke denne problemstillinga har jeg også sammenligna funna fra Vestre Gausdal med tidligere forskning.

4.1.1 Oppsummering

4.1.1.1 Avtaletype, føderådstakernes sivilstand og relasjonen mellom partene

Innledningsvis i kapittel 3.1 slo vi fast at 30 % av kontraktene vi hadde med å gjøre var av typen oppsett, mens 70 % var av typen brukende føderåd. Vi konkluderte derfor med at Vestre Gausdal passa inn i resonnementene til Hovdhaugen, Homlong og Strand Heiberg om at en kombinasjon av vareytelser og brukende jord var det mest vanlige.

I kapittel 3.1.1 og 3.1.2 så vi nærmere på hvem føderådstakerne og føderådsyterne var. Vi kom da fram til at gjennomsnittsalderen til de som fikk føderåd var 66 år. Variasjonsbredden var imidlertid stor. Den yngste kvinnelige føderådstakeren var 49 år, mens den eldste var 77 år. Til sammenligning var den yngste mannlige føderådstakeren 42 år, mens eldste var 90 år. Gjennomsnittsalderen på 66 år i Vestre Gausdal var noe høyere enn i Etne, men identisk med gjennomsnittsalderen i Sogndal. En stor andel av føderådstakerne var ektepar, og uavhengig av sivilstand, var litt over halvparten av føderådstakerne yterens foreldre. Dermed konkluderte vi med at Homlongs observasjon, om at føderådsordninga ikke utelukkende var knytta til overdragelse mellom foreldre og barn, stemte også for Vestre Gausdal.

4.1.1.2 Matrikkelverdiens påvirkning på føderådsytelsene

Tesen om at føderådets størrelse fulgte jordbruksenhetens størrelse hadde vi med oss gjennom hele undersøkelsen. Allerede i kapittelet hvor vi tok for oss den femårige verdien så vi tendenser til at dette også var tilfellet i Vestre Gausdal. For det første stamma de fem kontraktene med den høyeste femårige verdien fra jordbruksenheter i øvre del av matrikkelskyldsjiktet. Det samme gjaldt andre vegen – de fem kontraktene med den laveste femårige verdien knytta seg til garder i nedre del av matrikkelskyldsjiktet. Variasjonsbredden i forbindelse med den femårige verdien styrka tesen ytterligere. Gnr./bnr. 4/3 Sørjordet, bruket med lavest matrikkelskyld i denne undersøkelsen, hadde den laveste femårige verdien på føderådet. Til sammenligning hadde gnr./bnr 66/1 Aulstad mellom, bruket med femte høyest skyld i denne undersøkelsen, den høyeste femårige

verdien på føderådet. Av figur 1) si vi imidlertid at det ikke var slik at størrelsen på jordbruksenheten og verdien på føderådet *alltid* hadde sammenheng. Tendensen var likevel at lav matrikkelskyld ofte hang sammen med lav femårig verdi på føderådet, mens høy matrikkelskyld hang sammen med høy femårig verdi på føderådet.

I forbindelse med bygg som ytelse viste figur 2) at det i stor grad var sammenheng mellom antall kilo bygg per kontrakt og matrikkelskylda til garden. Ytelsene av slaktegris, salt og føring av kyr var størst der matrikkelskylda til gardene var høy. Rett til bruk av hage var i tillegg hovedsakelig forbeholdt føderådstakere som bodde på garder i øvre del av matrikkelskyldsiktet. Det motsatte gjaldt ved rett til bruk av jord. Det var primært føderådstakere som bodde på garder i nedre del av matrikkelskyldsiktet som hadde denne rettigheten.

Rettighetene i forbindelse med «hest», «pleie» og «begravelse» hadde alle ett fellestrekk. Fellesnevneren var at den gjennomsnittlige femårige verdien på disse føderåda var langt høyere enn verdien på føderåda uten de rettighetene. Sannsynligvis var det ikke disse rettighetene aleine som gjorde at den femårige verdien ble høy, men det er grunn til å tro at de var sterke bidragsyttere. Kontraktene uten rett til begravelse stamma dessuten ofte fra garder med lav matrikkelskyld.

Ut fra disse funna kan vi si at eiendommenes matrikkelverdi påvirkte størrelsen på føderådsytelsene. Måten dette skjedde på var at lav matrikkelskyld ofte ga lav femårig verdi på føderådet fordi ytelsene var små og få. Det motsatte gjaldt der matrikkelskylda var høy. Der var den femårige verdien på føderåda ofte høyere fordi ytelsene var flere og større. Denne konklusjonen styrker Helland-Hansen og Homlong sine teser, om at føderådas størrelse fulgte jordbruksenhetens størrelse.

4.1.1.3 Variasjonen i ytelsenes størrelse sett ut fra føderådstakernes kjønn, sivilstand og relasjon til føderådsyter

En annen viktig tese som vi hadde med oss gjennom hele oppgava var Homlongs tese om at størrelsen på ytelsene var tilpassa kjønn og sivilstand. Femårig verdi sett ut fra kjønn og sivilstand viste at enkene hadde føderåda med høyest gjennomsnittlig verdi i denne undersøkelsen – etterfulgt av enkemenn og til sist ektepar. Som vi har sett gjennom resten av oppgava, var det sjeldent at enkene kom best ut og dette funnet må derfor ses på som et avvik. Et avvik som skyldes at gjennomsnittsverdien i stor grad ble trukket opp av ett veldig kostbart føderåd (jf. antagelsen om at enkelttilfeller kan ha gitt store utslag på utregning av gjennomsnitt).

Deretter nådde vi kapittelet hvor vi tok for oss føderådstakernes husvære og bruksrett til andre bygninger og rom på garden. Her var det for det første et skille mellom ektepar på den ene sida og enslige, enker og enkemenn på den andre sida. Ingen ektepar fikk kun et værelse til benyttelse. Den husværekategorien som aleine romma den største andelen føderådstakere var «én bygning». For tilgangen til egen bolig så sivilstand ut til å ha spilt en mindre rolle, og relasjonen mellom partene en større rolle. Her så vi at det i 12 av 14 tilfeller var en familiær relasjon mellom partene der føderådstakerne hadde rett til egen bygning.

Etter å ha vært gjennom husvære gikk vi videre til kapittelet hvor vi tok for oss vareytelser. Den første ytelsen vi undersøkte nærmere var ved. Ved som ytelse fant vi i 82,2 % av kontraktene, noe som forøvrig svekka Helland-Hansens påstand om at kontrakter fra Gudbrandsdalen sjeldent inkluderte krav om ved. En svært stor andel av kontraktene inneholdt altså ved, og de som ikke fikk ved var en ugift mann, ei ugift kvinne og tre enker.

Dernest undersøkte vi ytelse av korn, mjøl, poteter og erter. Bygg og potet fant vi i flest kontrakter. Nærmere iakttagelse viste at det var hver av ektefellene som fikk minst bygg, etterfulgt av enker som fikk nest mest og til sist enkemenn som fikk mest. Med «hver av ektefellene» menes, som tidligere nevnt, gjennomsnittlig mengde per person der føderådstakerne levde i ekteskap. Potet fant vi i 64,1 % av kontraktene og gjennomsnittlig mengde var 489 kilo i året. Med utgangspunkt i sivilstatus og kjønn fikk den enkelte ektefelle minst potet per år. Enker og ugifte kvinner fikk nest mest og enkemenn fikk mest potet årlig. Undersøkelse av mjølk i liter som ytelse viste at hver av ektefellene minst per år, mens enker og enkemenn fikk tilnærma samme mengde mjølk per år. Fire kontrakter hadde både mjølk og ost som ytelse og i tre av fire tilfeller var føderådstakerne enkemenn i nær familie med yteren. Også med hensyn til flekk som ytelse fikk hver av ektefellene minst flekk årlig, mens enker fikk nest mest og enkemenn mest. Det samme gjaldt i forbindelse med salt som ytelse.

I kapitlet hvor vi undersøkte kontraktene av typen brukende føderåd, utvida vi området for hva brukende føderåd omfatta. Undersøkelse av retten til blant annet hage og jord hadde det til felles at ektepar dominerte som føderådstakere. En stor del av partene i kontraktene som ga rett til jord var dessuten yternes foreldre. Et annet interessant trekk fant vi når vi så nærmere på kontraktene som *ikke* ga rett til hverken hage, jord eller kålhage var føderådstakerne i ni av ti tilfeller enten ugift, enker eller enkemenn.

Ektepar som var foreldrene til føderådsyter var den gruppa føderådstakere som i størst grad hadde rett til bruk av hest, etterfulgt av enkemenn og til sist enker. Pleie i sjuke- og alderdomstilfelle var det ektepar og enkemenn som hyppigst fikk kontraktsfesta. Av de 27 kontraktene med pleie som ytelse, var dessuten 20 av dem mellom foreldre og barn. Ingen av kontraktene der ugifte mennesker var føderådstakerne inneholdt rett til pleie. Rett til en sømmelig begravelse fant vi i nær 80 % av kontraktene. Også her utgjorde ektepar den største gruppa. Etterfulgt av enkemenn og til sist enker. Ingen ugifte hadde rett til begravelse i sine kontrakter.

I siste delkapittel så vi på særbestemmelser i forbindelse med endring av føderåda. I overkant av 40 % av kontraktene inneholdt særbestemmelser, eller klausuler. En stor andel av disse kontraktene var mellom foreldre og barn, og den mest vanlige særbestemmelsen var krav om å redusere føderådet ved den første føderådstakerens død (der føderådstakerne var ektepar). Dette var tett etterfulgt av det å overføre hele eller deler av føderådet til egne barn ved foreldrenes død.

Dermed kan vi konkludere med at ytelsen størrelse varierte med føderådstakernes kjønn, sivilstand og relasjon til føderådsyter. Dette ved at enkemenn ofte var den gruppa føderådstakere som hadde de største vareytelsene. De nest største vareytelsene var som regel tilknyttet enker, mens hver av ektefellene fikk minst. Bruksrettigheter var imidlertid en del av føderåda som ektepar oftere fikk kontraktsfesta enn enker og enkemenn. Relasjonen mellom partene hadde samtidig betydning på den måten at nære familierelasjoner oftere var forbundet med større og mer omfattende føderådsavtaler, sammenligna med avtaler der partene ikke hadde nære slektskapsband. Oppsummert kan vi si at disse funna i svært stor grad styrker Homlongs påstand om at ytelsene var tilpassa kjønn og sivilstand.

4.1.1.4 Føderådsordninga i Vestre Gausdal sammenligna med føderådsordninga i Etne og Sogndal

Gjennom hele undersøkelsen har vi i tillegg sammenligna funna fra Vestre Gausdal med Homlongs funn fra Etne og Strand Heibergs funn fra Sogndal. Dette var et forsøk på å gjøre ei vurdering av Hovdhaugens observasjon om at føderåda i Gudbrandsdalen var særlig omfattende.

Først fant vi at den gjennomsnittlige årlige verdien på føderåda i Vestre Gausdal var 47 kroner høyere enn den gjennomsnittlige årlige verdien for landet sett under ett. I prosent vil det si rundt 22 % høyere. Den gjennomsnittlige femårige verdien i Vestre Gausdal var i tillegg rundt 2 ½ gang høyere enn i Etne. Dermed kan vi kanskje hevde at Per Bø sitt argument i forbindelse med kostbare føderåd, langdryge gravøl og økonomisk tilbakegang i 1870-åra ikke var helt ubegrunna.

Andelen føderådsfolk med tilgang til deler av eget hus, eller et helt eget hus, var langt større i Vestre Gausdal enn i Etne. Med hensyn til bruksrett til andre bygninger og rom på garden, fant vi at bruksrett til minst én av kategoriene stabbur, eldhus og kjeller i 71,8 % av kontraktene. Dette diskuterte vi om kunne være en indikasjon på at føderådstakerne hadde separate husholdninger.

Både i Vestre Gausdal og i Sogndal var primærkornslaget bygg. Gjennomsnittlig mengde ytelse av korn var dessuten ganske lik i disse to bygdene. Sammenligna med Etne var potet som ytelse mindre vanlig der enn i Vestre Gausdal. I Sogndal var gjennomsnittlig årlig ytelse av potet per person 109 kilo mindre enn i Vestre Gausdal. Ytelser av mjølk, og ost var mer vanlig i Vestre Gausdal enn i Etne og Sogndal, mens smør var mer vanlig i Sogndal.

I forbindelse med dyr som skulle føres fant vi at ku var det husdyret som i størst grad ble føra og stelt av føderådsyteren for føderådstakeren. I tillegg fant vi at hver føderådstaker i snitt hadde ei ku som ble føra. Gjennomsnittlig årlig mjølkemengde per person var derfor mest sannsynlig ganske lik for de som hadde mjølk i liter som ytelse, og for de som hadde ei ku som skulle føres og stelles. Regelen i Vestre Gausdal så dessuten ut til å være enten ytelse av mjølk i liter eller føring av minst ei ku. Når vi sammenligna Vestre Gausdal med Etne og Sogndal fant vi at føring av kyr var mer vanlig i Etne, men mindre vanlig i Sogndal. Rett til jord fant vi at både var det *mest* vanlige og langt *mer* vanlig i Etne og Sogndal, sammenligna med Vestre Gausdal. Bruk av hest viste seg å være mest vanlig i Vestre Gausdal. Dette diskuterte vi om kunne ha sammenheng med topografien.

Også i forbindelse med pleie var andelen kontrakter med denne rettigheten større i Vestre Gausdal enn i Etne og Sogndal. Hverken Homlong eller Strand Heiberg nevnte rett til begravelse i sine undersøkelser. Det at begravelse ikke fantes i kontraktene fra Etne og Sogndal betyr sannsynligvis *ikke* at folk der *ikke* fikk en sømmelig begravelse. Graden av kontrakter med rett til begravelse i Vestre Gausdal må samtidig kunne sies å være en indikasjon på hvor viktig begravelsen var i Gausdal. Summen av funna knytta til begravelse kunne peke i retning av at ætta og patriarkatet stod sterkt i Vestre Gausdal. Når vi kom til delkapittelet om særbestemmelser fant vi at reduksjon av føderådet ved den ene føderådstakerens død, var det mest vanlige i både Vestre Gausdal og i Etne. Overføring av føderådet til egne barn forekom både i Vestre Gausdal og i Sogndal, men andelen kontrakter med denne særbestemmelsen var størst i Vestre Gausdal.

Et spørsmål som dukka opp undervegs i undersøkelsen var spørsmålet om hvorvidt de gamle hadde egen husholdning. I kapittel 3.3.2 tok vi for oss føderådstakernes bruksrettigheter til andre bygninger og rom på garden. Den store andelen kontrakter med rett til stabbur, eldhus og kjeller diskuterte vi om kunne peke i retning av sjølstendige

husholdninger for føderådsfolka i Vestre Gausdal. Når vi seinere kom til kapittelet hvor vi så på salt som ytelse konkluderte vi med at Helland-Hansens observasjon, som gikk ut på at føderådsfolka i Vestre Gausdal som oftest hadde eget matstell, ble styrka. Årsaken til det var summen en rekke faktorer: Andelen kontrakter med salt som ytelse, bruken av salt til konservering i innlandsbygdene og den høye andelen kontrakter med bruksrett til stabbur, eldhus og kjeller. Til sammenligning hevda Homlong at fraværet av salt i føderådskontraktene i Etne måtte bety at føderådsfolka der *ikke* var sjølberga.

Ved å sammenligne de empiriske funna fra Vestre Gausdal med funna til Homlong og Strand Heiberg, kom det fram at mange av de gjennomsnittlige ytelsene i Vestre Gausdal var større enn i de to vestlandskommunene. Generelle rettigheter og bruksrettigheter viste seg i tillegg å være en mer vanlig del av føderådsordninga i Vestre Gausdal enn i Etne og Sogndal. Summen av disse funna må derfor kunne sies å peke i retning av Hovdhaugens resonnement knytta til at føderåda i Gudbrandsdalen var mer omfattende enn andre steder. Samtidig må det presiseres at fraværet av ytelser, bruksrettigheter og generelle rettigheter i kontraktene fra Etne og Sogndal, ikke nødvendigvis betydde at føderådsfolka der *ikke* hadde disse ytelsene og rettighetene. Det at svært mange av ytelsene og rettighetene i Vestre Gausdal *ble* kontraktfesta, må samtidig kunne sies å gi en indikasjon på at det ble ansett som viktig å skriftfeste det føderådsfolka hadde krav på. I forbindelse med omfattende føderådskontrakter må det nevnes et annet viktig poeng: Mange av føderådskontraktene fra Vestre Gausdal ble inngått samtidig med eiendomsoverdragelse og tinglysing av skjøte (jf. kapittel 1.6.1). Det vil si på det tidspunktet da de kommende føderådstakerne hadde størst forhandlingsmakt. Dette hadde sannsynligvis betydning for hva som ble inkludert i kontraktene.

Oppsummert kan vi si at summen av våre funn styrker Hovdhaugens tese om at føderådsinstitusjonen i de indre østlandsbygdene stod i ei særstilling, fordi føderåda her var særlig store. Iallfall sammenligna med Etne og Sogndal. Likevel må det føyes til at det trengs flere undersøkelser fra andre deler av landet, for eksempel fra indre deler av Agder og Telemark eller Inntrøndelag, for å fullt ut vurdere hvor særegne føderåda i Gudbrandsdalen egentlig var.

4.1.2 Konklusjon

Som avsluttende svar på problemstillinga «*hvilke bestemmelser ble gjort mellom partene i føderådskontraktene fra Vestre Gausdal i perioden 1890-1910?*» kan vi konkludere med følgende: En kombinasjon av ytelser i naturalia og brukende jord var det mest vanlige i Vestre Gausdal. Litt over halvparten av føderådskontraktene var mellom foreldre og barn, noe som vil si at føderådsordninga ikke utelukkende var knytta til overdragelse mellom foreldre og barn. Matrikkelskylda påvirka størrelsen på føderåda på den måten av lav matrikkelskyld ofte førte til små føderåd, mens høy matrikkelskyld førte til større og mer omfattende føderåd. Ytelsenes størrelse varierte i tillegg med føderådstakernes kjønn, sivilstand og relasjon til føderådsyter. Disse konklusjonene er basert på de sidene ved føderådsordninga jeg har undersøkt i denne oppgava. Det har ikke vært rom for det denne gangen, men flere sider ved institusjonen kunne vært granska. Som for eksempel hvorvidt føderådskontraktene ble etterlevd i praksis eller hvordan eldre mennesker som ikke fikk føderåd ble forsørga. Føderådsinstitusjonen i rettsvesenet kunne også vært undersøkt. Dette må eventuelt bli ei oppgave for andre.

Tittelen på denne masteroppgava er som kjent «*En god og anstændig oppvartning i alderdommen [...]*». Ut fra det som har framkommet av denne undersøkelsen må vi kunne runde av med å si at en god og anstændig oppvartning i alderdommen var noe mange av føderådstakerne, om ikke alle, i Vestre Gausdal fikk i perioden 1890-1910.

4.2 Profesjonsrelevans

Ettersom jeg har skrevet en faglig framfor historiedidaktisk masteroppgave, vil jeg i dette kapitlet drøfte oppgavas profesjonsrelevans. Dette vil jeg gjøre ved å ta utgangspunkt i fagfornyelsen og læreplanverket Kunnskapsløftet 2020, som fra og med skoleåret 2020/2021 gradvis overtok for læreplanverket Kunnskapsløftet 2006.²⁹⁰ Fordi jeg nesten utelukkende har undervisningserfaring fra videregående, og fordi historiefaget er en del av samfunnsfaget i ungdomsskolen, vil jeg drøfte profesjonsrelevansen ut fra læreplanen i historie i studieforberedende utdanningsprogram.

Som en del av fagfornyelsen finner vi ulike kjerneelementer tilhørende de forskjellige undervisningsfaga. For historiefaget sin del er «historiebevissthet» et viktig og overordna kjerneelement. Historiebevissthet handler om å forstå seg sjøl som både historieskapt og historieskapende med ei fortid, nåtid og framtid.²⁹¹ Gjennom arbeidet med masteroppgava har jeg både utvikla min egen historiebevissthet, og gjort meg en del tanker om hvordan praktisk arbeid med primærkilder kan utvikle elevenes historiebevissthet. Det å ta utgangspunkt i kildemateriale som knytter seg til elevenes lokalsamfunn eller egen familie, tenker jeg kan være en svært fruktbar innfallsvinkel til å utforske historien og dermed øve opp sin historiebevissthet. Dette er dessuten en måte å tenke og arbeide historiefaglig på som kan knyttes til et annet kjerneelement, nemlig «utforskende historie og kildekritisk bevissthet».²⁹² Dette fordi jeg vil hevde utforskende historie og kildekritisk bevissthet fordrer arbeid med blant annet primærkilder. Den arkivfaglige forståelsen og kunnskapen om primærkilder som panteregistre, pantebøker og føderådskontrakter jeg har skaffa meg via arbeidet med masteroppgava, er derfor noe jeg ønsker å ta med meg inn i klasserommet til mine framtidige elever.

Det tredje kjerneelementet i den nye læreplanen er «historisk empati» som handler om å forstå at forskjellige ståsteder, eller perspektiver, påvirker hvordan fortida forstås og framstilles.²⁹³ Dette var noe jeg var inno i kapittel 1.4 hvor jeg skrev om avgrensning. Min interesse for lokalhistorie har i stor grad utspring i en nysgjerrighet og fascinasjon for «vanlige folks» liv. Det å se de store draga eller hendelsene fra andre enn elitenes perspektiv, vil jeg hevde kan gjøre det langt enklere å både forstå og relatere til historien. Min bevissthet knytta til det å se det store i det små er derfor noe jeg håper kan skape faglig engasjement i klasserommet, samt danne et godt utgangspunkt for utvikling av historisk empati hos elevene.

Fjerde og siste kjerneelement omhandler «mennesker og samfunn i fortid, nåtid og framtid», og går blant annet ut på at elevene skal opparbeide seg innsikt i og oversikt over viktige temaer og perioder i norsk og internasjonal historie.²⁹⁴ Et av kompetansemålene i den nye læreplanen er dessuten å «reflektere over hvordan teknologiske omveltninger fra den industrielle revolusjonen til i dag har endret menneskers liv og formet forventninger

²⁹⁰ Utdanningsdirektoratet, *Innføring av nye læreplaner, 2020*, <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/fagfornyelsen/innforing-av-nye-lareplaner/> [lest/sitert 8. desember 2020].

²⁹¹ Utdanningsdirektoratet, *Historie (HIS01-03) : Kjerneelementer, u.å.-a*, <https://www.udir.no/lk20/his01-03/om-faget/kjerneelementer> [lest/sitert 8. desember 2020].

²⁹² Utdanningsdirektoratet u.å.-a.

²⁹³ Utdanningsdirektoratet u.å.-a.

²⁹⁴ Utdanningsdirektoratet u.å.-a.

til framtiden». ²⁹⁵

Arbeid med det nevnte kompetansemålet kan gjøres på mange måter, og én måte er å ta utgangspunkt i føderådskontrakter. Hamskiftet, forstått som den mest gjennomgripende endringsprosessen i 1800-tallets bondesamfunn, hadde i stor grad sammenheng med at det i jordbruket ble tatt i bruk industriprodukter som maskinerier og redskaper. ²⁹⁶ I sin masteroppgave om hamskiftet i Oppdal forklarer Oda Svisdal at hamskiftet bidrog til nye arbeidsplasser innen handel, transport, meierier, infrastruktur og kommunikasjon. ²⁹⁷ Dette var noe av det som i andre rekke bidrog til å skape et nytt forbruksmønster. ²⁹⁸ Sjøl om folk i ulike lokalsamfunn i Norge hadde hatt tilgang til importerte varer som tobakk, sukker og kaffe også før den industrielle revolusjon, så ble kjøp av varer mer vanlig fra omkring 1860. ²⁹⁹

Ved å gi elevene et knippe føderådskontrakter fra ulike perioder vil det være mulig å la dem undersøke føderådnytelsene av varer som tobakk, sukker og kaffe i eget lokalsamfunn. Dette for å la dem reflektere over hvordan moderniseringsprosesser som den industrielle revolusjon og hamskiftet påvirka menneskers liv. Gjennom en slik tilnærming til faget og det spesifikke kompetansemålet, kan jeg som historielærer dessuten illustrere og forklare «hvordan lokalsamfunnet henger sammen med en større verden og går inn i en større utvikling med tråder utover fra lokalsamfunnet». ³⁰⁰

Oppsummert vil jeg derfor hevde at denne masteroppgava, på flere måter, har relevans for profesjonen jeg nå skal tre inn i.

²⁹⁵ Utdanningsdirektoratet, *Historie (HIS01-03) : Kompetansemål og vurdering, u.å.-b*, <https://www.udir.no/lk20/his01-03/kompetansemaal-og-vurdering/kv85> [lest/sitert 9. desember 2020].

²⁹⁶ Myhre 2015: 211.

²⁹⁷ Oda Svisdal, *Hamskiftet i Oppdal : en undersøkelse av de ugiftes yrkesmuligheter 1865-1900*, Trondheim: NTNU 2016: 87.

²⁹⁸ Kjell Haarstad, *Utvandrerne fra bygdene – presset eller lokket?*, i *Lokalhistorie : Historie 206*, Oslo 1998: 52.

²⁹⁹ Ida Bull, *Handelshistorie som bindeledd mellom det lokale og verden utenfor, Heimen : lokalhistorisk tidsskrift* nr. 4, 2009: 282, 284-285; Myhre 2015: 216.

³⁰⁰ Bull 2009: 288.

Bibliografi

Litteratur

- Andersen, Randi, *Gausdal bygdehistorie : mellomalderen 1000-1530*, bd. 2, Gausdal 1989.
- Andresen, Astri, Sissel Rosland, Teemu Ryymin og Svein Atle Skålevåg, *Å gripe fortida : innføring i historisk forståing og metode*, Oslo 2015.
- Bang-Hansen, Odd (red.), *Det nye kjøkkenbibliotek : Fisk og skalldyr*, Oslo 1971.
- Birkeland, Knut og Leif Bakke, *Mål og vekt : ordbok over måleenheter, med omregningsfaktorer og -tabeller*, Oslo 1968.
- Breirem, Knut, *Fôring av sauer og geiter*, bd. 25, *Grøndahl & Søns landbruksskrifter*, Oslo 1941.
- Bull, Ida, Handelshistorie som bindeledd mellom det lokale og verden utenfor, *Heimen : lokalhistorisk tidsskrift* nr. 4, 2009.
- Dalane, Jorån Østerholt, Thea Amalie Martinsen Bergvatn, Ellen Kielland og Monica Hauger Carlsen, *Mål, vekt og porsjonsstørrelser for matvarer*, Oslo 2015.
- Den norske veterinærforening, *Den norske veterinærforenings håndbok : 1 : faglig del*, Oslo 1952.
- Einarsen, Einar, Opplysninger om Matrikelvæsen og beskatning av faste eiendomme : i Norge, Sverige, Danmark, Preussen, Storbritannien, New Zealand og Australien (bilag 1), i *Indstilling 1 fra den kgl. matrikel- og værdistigningsskatkommisjon : om grundtakster for utligning av eiendomsskat til amt og herad*, Kristiania 1913.
- Ekerhaugen, Marthe, «Vi lage itte gausdøl» : en studie av forhold som kan påvirke språkvalg hos ungdom i Gausdal, Oslo: Univeristetet i Oslo 2016.
- Engen, Arnfinn, *Gausdal bygdehistorie : endring og oppbrot : 1830-1914*, bd. 4, *Gausdal bygdehistorie*, Gausdal 1988.
- Engh, Arnljot, *Alderstrygden : en veiledning*, Oslo 1937.
- Erken, Henriette Schønberg og W. Christie, *Våre næringsmidler*, 2. utg., Oslo 1926.
- Fjeld, Leif, Andreas Baden, August Bergmann, Olav Hørthe, Arne Kobbe og Odd Storebø, *Dokumentavgift, Norges offentlige utredninger (NOU)*, Oslo 1975.
- Føreland, Tormod A. og Landslaget for husstellærerinner, *Husmorboka*, Oslo 1949.
- Gjerdåker, Brynjulv, *Norges landbrukshistorie : 1814-1920 : kontinuitet og modernitet*, bd. 3, *Norges landbrukshistorie*, Oslo 2002.
- Grendahl, Torleif, *Jordskifteverket gjennom 100 år : 1859-1958*, Oslo 1959.
- Heiberg, Ingebjørg Strand, *Kårkontrakter fra matrikelgårder i Sogndal kommune fra perioden 1851 - 1970 : en analyse av utviklingen i kårkontraktenes antall og innhold*, Bergen: Universitetet i Bergen 2004.
- Helland, Amund, *Norges land og folk : topografisk-statistisk beskrevet : topografisk-statistisk beskrivelse over Kristians amt : Første del : Den almindelige del*, bd. 5, Kristiania 1913.
- Helland-Hansen, Kjeld, *Føderådsordningens historie i Norge*, bd. 1, Oslo 1997b.
- Helland-Hansen, Kjeld, *Føderådsordningens historie i Norge*, bd. 2, Oslo 1997a.
- Holtmark, Bernt, *Husdyrlære*, Kristiania 1897.
- Homlong, Beate, *I vores eiende lemstue : kårskipnaden i Etne 1716-1901*, Bergen: Universitetet i Bergen 1995.
- Homlong, Beate, Livsgrunnlag, demografi og hushald, i Sølvi Sogner (red.), *I gode og vonde dagar : familieliv i Noreg frå reformasjonen til vår tid*, Oslo 2003.
- Hov, Johanne og Øyer bondekvinneforbund, *Gamle skikker og oppskrifter fra Øyer*, Øyer 1995.
- Hovdhaugen, Einar, *På kår : den gamle føderådsskipnaden*, Oslo 1984.
- Hovdhaugen, Einar, *Vårt møte med døden*, Oslo 1981.

- Haarstad, Kjell, *Utvandrerne fra bygdene – presset eller lokket?*, i *Lokalhistorie : Historie 206*, Oslo 1998.
- Imsen, Steinar og Harald Winge, *Norsk historisk leksikon : kultur og samfunn ca. 1500 - ca. 1800*, 2. utg., Oslo 1999.
- Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den en gang var : en innføring i historiefaget*, Oslo 1999.
- Kleiven, Ivar, *Østre og Vestre Gausdal : gamal bondekultur i Gudbrandsdalen*, Oslo 1926.
- Kraabøl, Birgit, *Velkommen til setermesse i Ulsrud Gardsmuseum 30. juli*, *Menighetsblad for Gausdal* nr. 2, 2017.
- Lindqvist, Sven, *Grav der du står : håndbok for den som vil utforske arbeidsplassen og lokalmiljøet*, Oslo 1982.
- Luihn, Hans og Arbeidsdirektoratet, *Fylker og landsdeler i Norge statistisk belyst*, Oslo 1959.
- Mejlænder, Otto, *Almindelig Norsk Lovsamling : For Tidsrummet 1660-1870 : i Udtog og med Henvisninger*, Christiania 1872.
- Modal, Ingjerd og Høvåg Bygdekvinnelag, *Bondekvinna og vår gamle lefse- og flatbrødtradisjon : innlegg fra 75 bygde- og bondekvinnelag*, Kristiansand 1993.
- Moen, Olav, *Erter*, Oslo 1943.
- Moren, Gudmund, *Mot vår egen tid : 1914-1980*, bd. 5, Gausdal 1991.
- Moseng, Ole Georg, Erik Opsahl, Gunnar I. Pettersen og Erling Sandemo, *Norsk historie 1537-1814*, bd. 2, Oslo 2003.
- Myhre, Jan Eivind, *Norsk historie 1814-1905 : å bygge ein stat og skape ein nasjon*, Oslo 2015.
- Mykland, Liv, *Håndbok for brukere av statsarkivene*, Oslo 2005.
- Nilssen, Alma og Morten F. Nilssen, *Jordbrukerens Matstel*, Kristiania 1906.
- Oldervoll, Tore, *Sinus for hotell- og næringsmiddelfag*, Oslo 2000.
- Reichborn-Kjennerud, Ingjald, *Veiledning ved bedømmelse af madvarer til den norske hær*, Kristiania 1900.
- Rugsveen, Magne, *Innlandsfisket i kostholdet på 1700- og 1800-tallet : Hva kan føderådskontraktene fortelle om folks matvaner?*, i Tore Fossum og Magne Rugsveen (red.), *Årbok nr. 13 : 1990-1992 : Norsk skogbruksmuseum : skogbruk, jakt og fiske*, Elverum 1992.
- Rugsveen, Magne, *Lågåsildefisket i Fåberg : Endring i form og bruk 1850-1980*, Elverum 1985.
- Ræstad, Arnold, *Korndyrking og korntold*, Kristiania 1915.
- Sandal, Per, *Lokalhistorie*, Oslo 1983.
- Sandvik, Hilde, *Det økonomiske fellesskapet*, i Sølvi Sogner (red.), *I gode og vonde dagar : familieliv i Noreg frå reformasjonen til vår tid*, Oslo 2003.
- Sandvik, Pål Thonstad, *Nasjonens velstand : Norges økonomiske historie 1800-1940*, Bergen 2018.
- Schilbred, Cornelius Severin, *Kjenn din slekt! : kort veiledning i slektsforskning*, 2. utg., Oslo 1980.
- Schjøtt, Steinar, *Dansk-norsk ordbog*, 2. utg., Oslo 1926.
- Stoa, Nils Johan, *Lokalhistoriske kilder : bruk av trykte og utrykte kilder i undervisning og lokalhistorisk granskning*, Oslo 1993.
- Stoa, Nils Johan og Lars-Jørgen Sandberg, *Våre røtter : slektsgranskning som hobby*, 4. utg., Oslo 2016.
- Strøm, Jan, *Norsk fiskeri- og fangsthåndbok : saltvannsfiskeriene : ferskvannsfiskeriene : ishavsfangsten : hvalfangsten : 1*, bd. 1, Kristiania 1949.

Sundt, Eilert, Bygde-Skikke : fjerde Stykke (om Bygningsvæsenet paa Landet i Norge; med 96 Træsnit), *Folkevennen : et Tidsskrift*, 1861.

Svisdal, Oda, *Hamskiftet i Oppdal : en undersøkelse av de ugiftes yrkesmuligheter 1865-1900*, Trondheim: NTNU 2016.

Thomle, Jens Edvard, *Stempelavgivningen : de gjeldende lover og andre bestemmelser om stempelavgift av dokumenter*, 2. utg., Oslo 1930.

Thorvaldsen, Gunnar, *Håndbok i registrering og bruk av historiske persondata*, Oslo 1996.

Tretvik, Aud Mikkelsen, *Lokal og regional historie*, Oslo 2004.

Vestad, Jon Peder og Gausdal dialekt- og mållag, *Gausdalsmålet*, Gausdal 1984

Winge, Harald, Hvordan kan lokalhistorie være byggesteiner for rikshistorie?, i Else Braut (red.), *Blikk på lokalhistorie : norsk lokalhistorie etter 1970 : rapport frå eit jubileumsseminar*, Oslo 1997.

Ødegaard, Nils, *Kristians amt 1814-1914 : en kort oversigt*, Kristiania 1918.

Aalheim, Trygve, Sem Sæland, Werner Werenskiold, Andreas Hofgaard Winsnes og Arthur Holmesland. "Aschehous konversasjonsleksikon : B. 1 : A - Babylonsk rett." Oslo: Aschehoug, 1939.

Trykte kilder

Aviser

Frøken [O]dland og Pastor Due, Frøken [O]dlands Foredrag i Kongsvinger, 8de Juni 1897, optaget af Pastor Due, *Hedemarkens Amtstidende* 11.06.1897.

Gudbrandsdalens Blad, Norges Jordbrug, 24. januar 1902.

Gudbrandsdølen, Nikolai Bø's begravelse, 20.04.1922.

Kart

Norges geografiske opmaaling, *Valgkreds-kart over det sydlige Norge : visende Herreds- og Valgkredsinddelingen med amtvis Fortegnelse over Herreder og Valgkredse*, Kristiania 1906.

Matrikkelen

Finans og Tolddepartementet, *Norges matrikel : matrikulerede eiendomme og deres skyld den 1. januar 1904 : i Kristians Amt*, Kristiania 1904.

Statistikkhefter

Departementet for det Indre, *Resultaterne : af : folketællingen i Norge : 1 januar 1866*, Christiania 1869.

Det Statistiske Centralbyrå, *Jordbruk og fædrift : 1906-1910*, Kristiania 1913.

Det statistiske Centralbureau, *Folketællingen i Kongeriget Norge : 1 januar 1891 : Beboede Huse og Husholdninger samt Folkemængde fordelt efter Kjøen, Alder og ægteskabelig Stilling*, Kristiania 1895.

Det statistiske Centralbureau, *Folketællingen i Kongeriget Norge : 1 Januar 1891 : Folkemængde fordelt efter Livsstilling*, Kristiania 1896.

Det statistiske Centralbureau, *Folketællingen i Kongeriget Norge : 3 December 1900 : andet Hefte : folkemængde fordelt efter Kjøen, Alder og ægteskabelig Stilling*, Kristiania 1903a.

Det statistiske Centralbureau, *Folketællingen i Kongeriget Norge : 3 December 1900 : femte Hefte : folkemængde fordelt efter Livsstilling*, Kristiania 1905.

Det statistiske Centralbureau, *Folketællingen i Kongeriget Norge : 3 December 1900 : første hefte : folkemængde i Rigets forskjellige administrative Inddelinger m. v.*, Kristiania 1902.

Det statistiske Centralbureau, *Folketællingen i Kongeriget Norge : 3 December 1900 : tredje Hefte : beboede Huse og Husholdninger*, Kristiania 1904.

Det statistiske centralbureau, *Norges Jordbrug og Fædrift : 1896-1900*, Kristiania 1903b.

Det statistiske Centralbureau, *Resultaterne : af : folketællingen i Norge : 1 januar 1876*, Kristiania 1881.

Det statistiske Centralbureau, *Statistiske Oplysninger : vedkommende : Norges Jordbrug og Fædrift : i Femaaret 1891-1895*, Kristiania 1899.

Det statistiske centralbyrå, *Jordbruk og fedrift 1916-1920*, bd. VIII. 52., *Norges offisielle statistikk* 1922.

Det Statistiske Centralbyraa, *Folketællingen i Norge : 1 December 1910 : femte Hefte : folkemængde fordelt efter Kjønn, Alder og ægteskabelig Stilling samt Fødesteder : fremmede Staters Undersaatter*, Kristiania 1914.

Det statistiske Centralbyraa, *Folketællingen i Norge : 1 december 1910 : fjerde hefte : folkemængde fordelt efter livsstilling*, Kristiania 1913a.

Det statistiske Centralbyraa, *Folketællingen i Norge : 1 december 1910 : første hefte : folkemængde i rikets forskjellige administrative inddelinger m. v.*, Kristiania 1912.

Det statistiske Centralbyraa, *Folketællingen i Norge : 1 december 1910 : tredje hefte : bebodde hus og husholdninger*, Kristiania 1913b.

Det statistiske centralbyraa, *Jordbruk og fædrift : 1911-1915*, Kristiania 1917.

Det statistiske centralbyraa, *Markedspriser paa korn og poteter : 1836-1914*, Kristiania 1915.

Statistisk sentralbyrå, *Nogle Oplysninger om Norges Jordbrug i Aarene 1892-1894 m.v.*, Kristiania 1897.

Statistisk sentralbyrå, *Norges første folketelling 1769* Oslo 1980.

Digitalt kildemateriale

Folketellinger

Digitalarkivet, SAH, Folketelling 1900 for 0523 Vestre Gausdal herred, 1900, s. 4, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/37087/4> [lest/sitert 7. september 2020].

Føderådskontrakter

Gnr./bnr. 1/1 Kalstad søndre: SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0025:

Pantebok nr. I 25, 1904-1907, s. 444-445, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10141/224>.

Gnr./bnr. 3/1 Kalstadrud: SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0025:

Pantebok nr. I 25, 1904-1907, s. 400-401, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10141/202>.

Gnr./bnr. 4/1 Paalsrud: SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0025: Pantebok

nr. I 25, 1904-1907, s. 400-401, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10141/202>.

Gnr./bnr. 4/3 Sørjordet: SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0024: Pantebok

nr. I 24, 1901-1904, s. 353, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10140/353>.

- Gnr./bnr. 5/1 Brennum:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0024: Pantebok nr. I 24, 1901-1904, s. 114, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10140/114>.
- Gnr./bnr. 10/1 Sønsteli:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0023: Pantebok nr. I 23, 1898-1901, s. 272, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10139/274>.
- Gnr./bnr. 10/2 Sønsteli:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0025: Pantebok nr. I 25, 1904-1907, s. 226-227, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10141/115>.
- Gnr./bnr. 11/2 Ulsrudrydningen:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0023: Pantebok nr. I 23, 1898-1901, s. 445, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10139/447>.
- Gnr./bnr. 15/1 Lien nordre:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hbb/L0001: Pantebok nr. II 1, 1907-1910, s. 704-705, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10142/354>.
- Gnr./bnr. 15/3 Lien søndre:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hbb/L0001: Pantebok nr. II 1, 1907-1910, s. 478-479, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10142/241>.
- Gnr./bnr. 17/2 Melbø øvre:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hbb/L0001: Pantebok nr. II 1, 1907-1910, s. 248-249, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10142/126>.
- Gnr./bnr. 18/1 Skaar:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0024: Pantebok nr. I 24, 1901-1904, s. 177, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10140/177>.
- Gnr./bnr. 20/4 Berg nordre:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0021: Pantebok nr. I 21, 1894-1896, s. 76, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10137/77>.
- Gnr./bnr. 21/1 Kirkerud:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0022: Pantebok nr. I 22, 1896-1898, s. 207, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10138/208>.
- Gnr./bnr. 21/4 Kirkerudlien:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0025: Pantebok nr. I 25, 1904-1907, s. 864-865, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10141/434>.
- Gnr./bnr. 22/1 Dal:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hbb/L0001: Pantebok nr. II 1, 1907-1910, s. 350-351, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/10142/177>.
- Gnr./bnr. 24/2 Nygaardslie:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0022: Pantebok nr. I 22, 1896-1898, s. 374, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10138/375>.
- Gnr./bnr. 28/1 Kjenlien (1894):** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0020: Pantebok nr. I 20, 1892-1894, s. 358, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10136/358>.
- Gnr./bnr. 28/1 Kjenlien (1910):** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hbb/L0001: Pantebok nr. II 1, 1907-1910, s. 876-877, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10142/440>.
- Gnr./bnr. 34/1 Fosset søndre:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0019: Pantebok nr. I 19, 1888-1892, s. 842-843, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10135/426>.

- Gnr./bnr. 37/1 Svendsrud:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0020:
Pantebok nr. I 20, 1892-1894, s. 291, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10136/291>.
- Gnr./bnr. 37/5 Svendsrudstuen:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hbb/L0002:
Pantebok nr. II 2, 1910-1912, s. 134, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10143/136>.
- Gnr./bnr. 39/1 Kraabøl nedre:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0021:
Pantebok nr. I 21, 1894-1896, s. 178, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10137/179>.
- Gnr./bnr. 48/1 Teigum:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hbb/L0001: Pantebok
nr. II 1, 1907-1910, s. 48-49, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10142/26>.
- Gnr./bnr. 51/1 Saulset nordre (1905):** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett,
H/Hb/Hba/L0025: Pantebok nr. I 25, 1904-1907, s. 400-401, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10141/202>.
- Gnr./bnr. 51/1 Saulset nordre (1910):** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett,
H/Hb/Hbb/L0001: Pantebok nr. II 1, 1907-1910, s. 884-885, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10142/444>.
- Gnr./bnr. 56/1 Bø nedre (Sør-Bø):** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett,
H/Hb/Hba/L0020: Pantebok nr. I 20, 1892-1894, s. 301, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10136/301>.
- Gnr./bnr. 62/3 Baardslistuen:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0022:
Pantebok nr. I 22, 1896-1898, s. 166, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10138/167>.
- Gnr./bnr. 66/1 Aulstad mellom:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hbb/L0002:
Pantebok nr. II 2, 1910-1912, s. 61, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10143/62>.
- Gnr./bnr. 67/1 Aulstad nedre:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0021:
Pantebok nr. I 21, 1894-1896, s. 73, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10137/74>.
- Gnr./bnr. 68/2 Ulven:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0025: Pantebok
nr. I 25, 1904-1907, s. 870-871, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10141/437>.
- Gnr./bnr. 73/1 Snertingdalen:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0023:
Pantebok nr. I 23, 1898-1901, s. 224, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10139/226>.
- Gnr./bnr. 78/2 Bøle nedre:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0023:
Pantebok nr. I 23, 1898-1901, s. 440, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10139/442>.
- Gnr./bnr. 79/1 Jonslie:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0025: Pantebok
nr. I 25, 1904-1907, s. 522-523, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10141/263>.
- Gnr./bnr. 80/1 Benkleven:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0025:
Pantebok nr. I 25, 1904-1907, s. 96-97, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10141/50>.
- Gnr./bnr. 87/8 Holelien:** SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0024: Pantebok
nr. I 24, 1901-1904, s. 362, u.å.,
<https://media.digitalarkivet.no/view/10140/362>.

Gnr./bnr. 87/10 Flinkslaatt: SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0025: Pantebok nr. I 25, 1904-1907, s. 174-175, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/10141/89>.

Gnr./bnr. 98/1 Sønstegaard øvre: SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hbb/L0001: Pantebok nr. II 1, 1907-1910, s. 104-105, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/10142/54>.

Gnr./bnr. 98/4 Sønstegaard nedre: SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0022: Pantebok nr. I 22, 1896-1898, s. 398, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/10138/399>.

Kirkebøker

Digitalarkivet, SAH, Vestre Gausdal prestekontor, Ministerialbok nr. 1, 1887-1914, s. 237, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/33980/221> [lest/sitert 6. oktober 2020].

Digitalarkivet, SAH, Vestre Gausdal prestekontor, Ministerialbok nr. 1, 1887-1914, s. 239, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/33980/223> [lest/sitert 27. november 2020].

Digitalarkivet, SAH, Vestre Gausdal prestekontor, Ministerialbok nr. 1, 1887-1914, s. 242, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/33980/226> [lest/sitert 6. oktober 2020].

Digitalarkivet, SAH, Vestre Gausdal prestekontor, Klokkerbok nr. 3, 1896-1925, s. 252, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/5051/255> [lest/sitert 27. november 2020].

Digitalarkivet, SAH, Gausdal prestekontor, Klokkerbok nr. 5, 1846-1867, s. 136, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/8943/120> [lest/sitert 27. november 2020].

Digitalarkivet, SAH, Gausdal prestekontor, Klokkerbok nr. 5, 1846-1867, s. 138, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/8943/122> [lest/sitert 27. november 2020].

Digitalarkivet, SAH, Gausdal prestekontor, Ministerialbok nr. 6, 1830-1839, s. 20, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/9290/23> [lest/sitert 27. november 2020].

Digitalarkivet, SAH, Gausdal prestekontor, Ministerialbok nr. 7, 1840-1850, s. 21, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/8939/23> [lest/sitert 27. november 2020].

Digitalarkivet, SAH, Gausdal prestekontor, Ministerialbok nr. 9, 1862-1873, s. 101, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/8941/102> [lest/sitert 27. november 2020].

Digitalarkivet, SAH, Gausdal prestekontor, Ministerialbok nr. 9, 1862-1873, s. 148, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/8941/149> [lest/sitert 27. november 2020].

Panteregistre

Digitalarkivet, SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Ha/Had/L0007: Panteregister nr. 2.7.II, 1839-1912, s. 504-505, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/13689/255> [lest/sitert 4. oktober 2020].

Digitalarkivet, SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Ha/Hag/L0014: Panteregister nr. 3.14, 1913-1959, s. 244, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/13708/245> [lest/sitert 25. oktober 2020].

Pantebøker

Digitalarkivet, SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0022: Pantebok nr. I 22, 1896-1898, s. 165, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/10138/166> [lest/sitert 22. oktober 2020].

Digitalarkivet, SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0024: Pantebok nr. I 24, 1901-1904, s. 177, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/10140/177> [lest/sitert 20. September 2020].

Digitalarkivet, SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0025: Pantebok nr. I 25, 1904-1907, s. 96-97, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/10141/50> [lest/sitert 20. September 2020].

Digitalarkivet, SAH, Sør-Gudbrandsdal tingrett, H/Hb/Hba/L0025: Pantebok nr. I 25, 1901-1907, s. 444-445, u.å., <https://media.digitalarkivet.no/view/10141/224> [lest/sitert 6. oktober 2020].

Nettsider

Det norske akademis ordbok (NAOB), *Gausdøl*, u.å., <https://naob.no/ordbok/gausdøl> [lest/sitert 24. oktober 2020].

Utdanningsdirektoratet, *Historie (HIS01-03) : Kjerneelementer*, u.å.-a, <https://www.udir.no/lk20/his01-03/om-faget/kjerneelementer> [lest/sitert 8. desember 2020].

Utdanningsdirektoratet, *Historie (HIS01-03) : Kompetansemål og vurdering*, u.å.-b, <https://www.udir.no/lk20/his01-03/kompetansemaal-og-vurdering/kv85> [lest/sitert 9. desember 2020].

Utdanningsdirektoratet, *Innføring av nye læreplaner, 2020*, <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/fagfornyelsen/innforing-av-nye-lareplaner/> [lest/sitert 8. desember 2020].

Vedlegg

Vedlegg 1) Transkribert versjon av føderådskontrakt fra gnr./bnr. 56/1 Bø nedre (Sør-Bø)

Føderaadskontrakt

Undertegnede Hans N. Bøe som ved skjøde af d.d. er bleven eier af gaarden Sørbø gr. no. 56, b.r. no. 1 og gr. no. 47 br. 1 forpligter herved mig og efterfølgende eiere af bemeldte gaard til at svare mine forældre Nikolai Hansen Bøe og kone Gina Amundsdatter følgende aarlige føderaad, regnet fra 14 april 1898.

1. 700 kg. – sju hundrede kilogram – velrenset godt byg, mindst vægtig 100 kg pr. 150 liter, 100 kg. – et hundrede kilogram god rug og 50 kg. – femti kilogram – erter, samt 7 – syv – ar velrenset potetesager.

Bygget og rugen besørages af brugeren tørket og malet smt kjørt til og fra kværnen til den tid som føderaadsfolkene begjærer det. Endvidere 18 – atten – kilogram hvid og 4 – fire kilogram rød ublandet gedost.

2. Forsvarlig fordring og røgt hjemme og i sæteren af 4 – fire – melkekjør og 4 – fire – sauer, hvoraf tvende med yngel. Den af kjørerne i sæteren faldende budrødt hjembringes til gaarden saltet og vel tillavet, desuden ret til at have en hjemko om sommeren i havgning sammen med brugerens hjemkreature.

3. 1 1½ aar gammelt slagtenaut holdende i almindeligt maal 145 cm, og 1 gjødet svin veiende minst 100 – et – hundrede kilogram.

4. Fri benyttelse af hest med fornøden redskaber til nødvendige reiser og brug samt røgt og pleie til de heste som tilfældige gjæster maatte medbringe.

5. Til benyttelse og fri raadighed den nye opførte søndre hovedbygning og det lille stabbur ovenfor, samt fri benyttelse af bryggerhus med tilbehør og desuden husrum til 1 gris og andre kreature, som føde-

raadsfolkene selv vil føde.

6. Ret til at anlægge til have 10 – ti – ar sønden- og nedenfor føderaadsbygningen og fri benyttelse af halvdelen af kaalhaven paa Gabhol. Den til disse havers brug nødvendige gjødsel skaffes af brugeren.

7. Brændved til fornødenhed, tør og af forsvarlig beskaffenhed, ophuggen til bekvemt brug paa ildstederne, samt nødvendigt gjærdefang til den nye haves vidkenning pent tillavet og frembragt til det sted, hvor den skal bruges. –

8. Forsvarlig og omhyggelig pleie og opvartning i alderdom og sygdomtilfælde og efter døden en sømmelig begravelse.

Naar den ene af føderaadsfolkene er afgaaet ved døden reduceres dette føderaad med 1 – et – kufoder – 2 – to – saufoder, 200 – to hundrede kg. Byg og det halve af slagtesvinet.

Dette føderaad værdsættes til 500 – fem hundrede kroner aarlig, altsaa for 5 aar til 2500 – to tusinde fem hundrede kroner. –

Sørbø den 23. mai 1894.

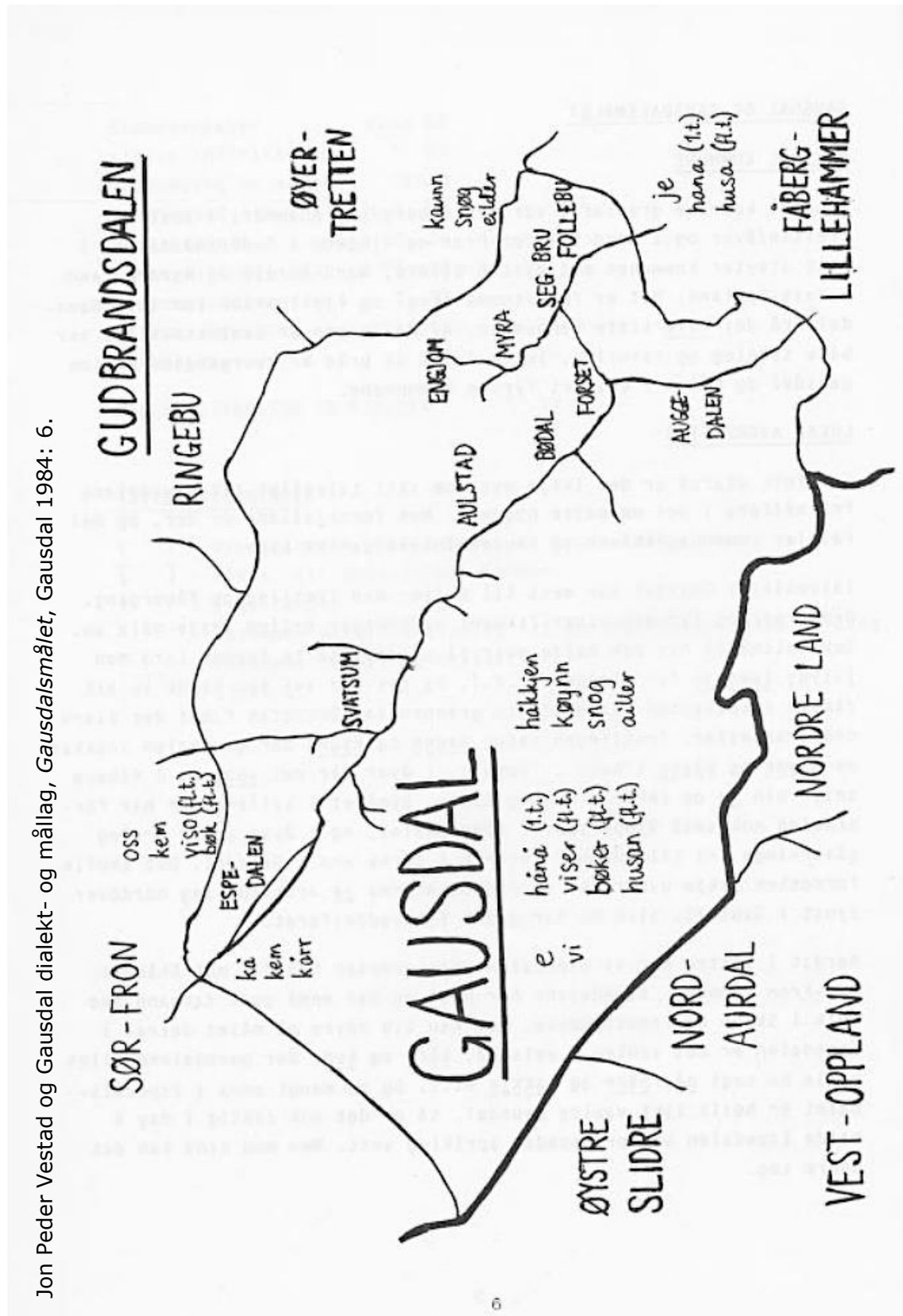
Som vidner:

Olaus Teigum.
E. Hage.

Hans. N. Bø.

Vedlegg 2) Kart over Gausdal med tilgrensende bygder

Jon Peder Vestad og Gausdal dialekt- og mållag, *Gausdalsmålet*, Gausdal 1984: 6.

Vedlegg 3) Oversikt over matrikulerte eiendommer, føderådsytere og føderådstakere

Gnr./ bnr.	Matrikkel-skyld i øre og mark	Bruksnavn	Føderådsyter(e)	Føderådstaker(e)
1/1	19,90	Kalstad søndre	Ivar Svendsen, f. 1878	Svein Iversen, f. 1835 og Kristine Iversdatter, f. 1847
3/1	6,67	Kalstadrud	Bendik Simensen, f. 1871	John Stenersen Kalstadrud, f. 1850
4/1	3,70	Paalsrud	Iver Eriksen, f. 1859 og Johannes Eriksen, f. 1852	Even Iversen Paulsrud, f. 1832
4/3	0,24	Sørjordet	Iver Eriksen, f. 1859 og Johannes Eriksen, f. 1852	Ingeborg Iversdatter Paulsrud, f. 1840
5/1	6,16	Brennum	Harald Olsen, f. 1878	Johannes Fossen, f. 1860
10/1	4,15	Sønsteli	Even Sønstli, f. 1864	Simen Eriksen, f. 1824 og Bergitte Olsdatter, f. 1837
10/2	3,39	Sønsteli	John Larsen, f. 1857	Kristian J. Sønsteli, f. 1847, Eli Larsdatter, f. 1838 og John Jakobsen, f. 1819
11/2	0,83	Ulsrudrydningen	Olaus Olsen, f. 1865	Ole Olsen, f. 1836 og Kari Gudmundsdatter, f. 1838
15/1	1,63	Lien nordre	Karl Kristiansen, f. 1872	Pauline Hansdatter, f. 1832
15/3	4,55	Lien søndre	Simen Olsen, f. 1865 og Iver Olsen, f. 1876	Ane Iversdatter Lien, f. 1837
17/2	5,46	Melbø øvre	Erling Olsen, f. 1875	Ole Ellingsen, f. 1834 og Karoline Olsdatter, f. 1837
18/1	6,30	Skaar	Gudbrand Kristensen, f. 1844, Peter Kristensen, f. 1848 og Ole Kristensen, f. 1853	Kristen Gudbrandsen, f. 1812
20/4	5,91	Berg nordre	Bernt Kristiansen, f. 1866 og John Kristiansen, f. 1872	Elisabeth Bergersdatter Berg, f. 1840

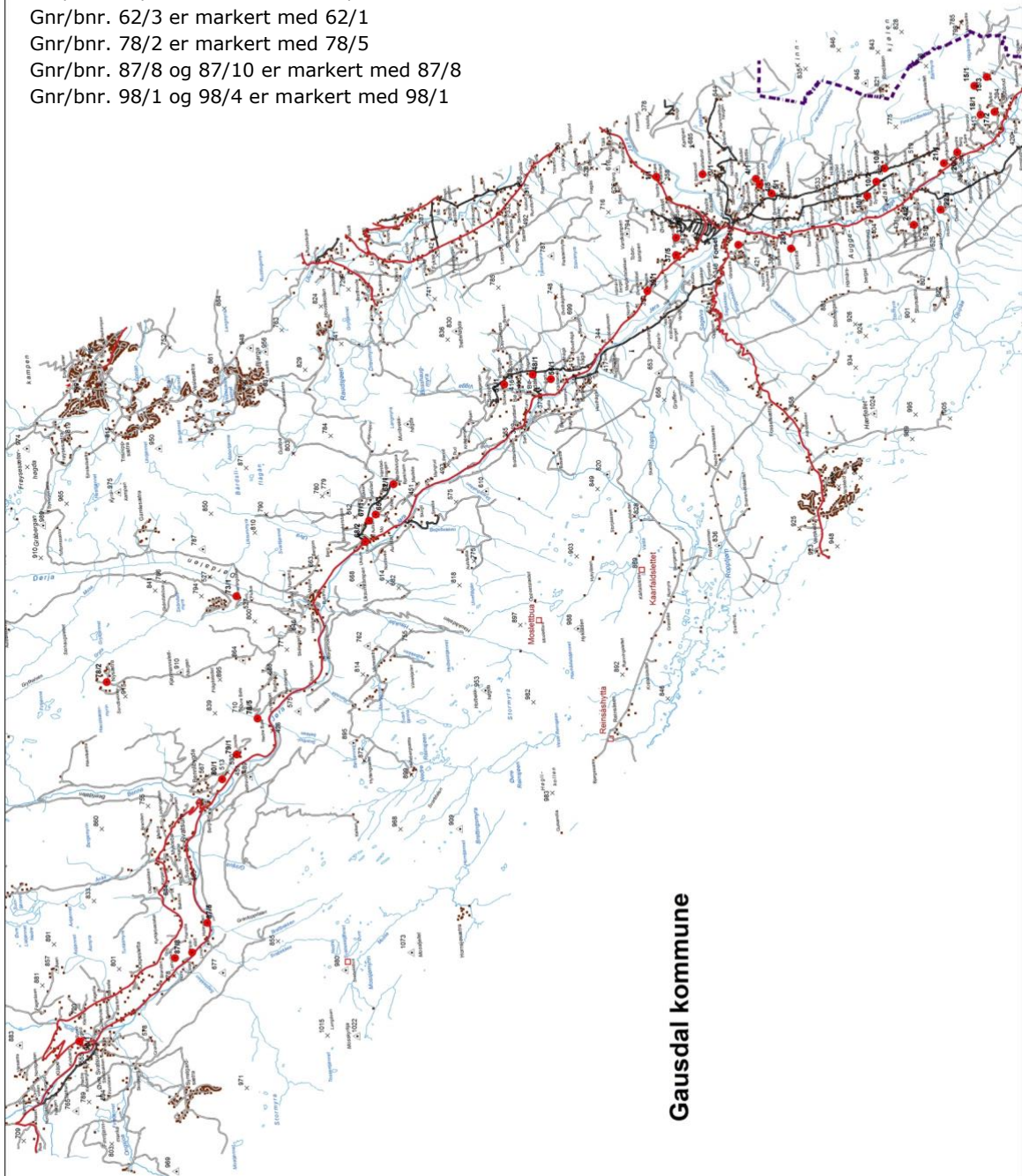
21/1	4,59	Kirkerud	Ludvig Hansen, f. 1864	Ole Arnesen Kirkerud, f. 1834 og Gjertrud Eriksdatter, f. 1836
21/4	0,56	Kirkerudlien	Amund Andersen, f. 1872	Johannes Pedersen, f. 1832 og Marthe Olsdatter, f. 1832
22/1	4,68	Dal	John Østensen, f. 1878	Anne N. Dahl, f. 1856
24/2	1,97	Nygaardslie	Kristian Pedersen, f. 1858	Hans Eriksen Nygaardslie, f. 1821 og Marit Larsdatter, f. 1823
28/1 (1894)	0,91	Kjenlie	Olaus Larsen, f. 1851	Amund Jakobsen Ekkeren, f. 1825
28/1 (1910)	0,91	Kjenlie	Anton Olsen, f. 1872	Olaus Larsen Kjernlie, f. 1851 og Oline Amundsdatter, f. 1861
34/1	25,54	Fosset søndre	Simen Simensen, f. 1863	Simen Hansen Forseth, f. 1820 og Agnethe Thorstensdatter, f. 1822
37/1	11,07	Svendsrud	Olaus Olsen, f. 1857	Ole Olsen Svendsrud, f. 1824 og Marie Gudbrandsdatter, f. 1831
37/5	2,12	Svendsrudstuen	Olaf Amundsen, f. 1868	Simen Olsen Svendsrudstuen, f. 1835 og Susanne Hansdatter, f. 1843
39/1	20,19	Kraabøl nedre	Paul Amundsen, f. 1863	Amund Kraabøl, f. 1825
48/1	5,37	Teigum	Amund Teigum, f. 1878	Olav Teigum, f. 1854
51/1	8,50	Saulset nordre	Amund Iversen Solseth, f. 1825	Jettemine Solsethagen, f. 1846
51/1 (1905)	8,50	Saulset nordre	Ivar Amundsen Solseth, f. 1876 og Hans Amundsen Solseth, f. 1884	Amund Solset, f. 1825
56/1 (1910)	8,61	Bø nedre (Sør-Bø)	Hans Nikolaisen Bøe, f. 1867	Nikolai Hansen Bø, f. 1831 og Gina Amundsdatter, f. 1841
62/3	1,36	Baardslistuen	Gunder Amundsen, f. 1868	Amund Gundersen Baardslistuen, f. 1838 og Karen Hansdatter, f. 1848
66/1	13,32	Aulstad mellem	Olav Iversen Olstad, f. 1880	Iver Kristensen, f. 1857 og Kari

				Gudmundsdatter, f. 1856
67/1	14,01	Aulstad nedre	Ole Iversen Børde, f. 1842	Erlend Olsen Olstad, f. 1825
68/2	1,70	Ulven	Karl S. Wold, f. 1882	Johannes Brudal, f. 1857 og Randine Thomasdatter, f. 1853
73/1	10,68	Snertingdalen	Ole Snertingdalen, f. 1867	Marit Snertingdalen, f. 1823
78/2	1,97	Bøle nedre	Ragnhild Hansdatter Børde, f. 1852	Hans Iversen Børde, f. 1815
79/1	1,89	Jonslien	Amund Olsen Johnslie, f. 1867	Ole Engebretsen Johnslie, f. 1841 og Randine Amundsdatter, f. 1839
80/1	1,97	Benkleven	Mathia Benkleven, f. 1863	Anders Gudbrandsen Benkleven, f. 1827 og Kari Pedersdatter, f. 1830
87/8	0,99	Holelien	Erland Olsen Holelien, f. 1866	Ole Hansen Holelien, f. 1821
87/10	0,58	Flinkslaatt	Carl Holen, f. 1871	Gina Iversdatter Brandslien, f. 1853
98/1	8,28	Sønstegaard øvre	Olaf Trygve Sønstegaard, f. 1888	Ole Olsen Sønstegaard, f. 1839 og Karoline Olsdatter Sønstegaard, f. 1845
98/4	6,43	Sønstegaard nedre	Ole Olsen Sønstegaard, f. 1839	Marthe Pedersdatter Sønstegaard, f. 1825

Vedlegg 4) Kartutsnitt over Vestre Gausdal med markering av gardenes plassering

Grunna sammenføringer av ulike gards- og bruksnumre i nyere tid er ikke alle gamle gards- og bruksnumrene søkbare i nye kartprogrammer. Gards- og bruksnumre som ikke finnes lenger er derfor markert med alternative gards- og bruksnumre som noenlunde viser brukets beliggenhet:

- Gnr/bnr. 4/3 er markert med 4/5
- Gnr/bnr. 11/2 er markert med 10/5
- Gnr/bnr. 20/4 er markert med 20/3
- Gnr/bnr. 21/4 er markert med 21/1
- Gnr/bnr. 62/3 er markert med 62/1
- Gnr/bnr. 78/2 er markert med 78/5
- Gnr/bnr. 87/8 og 87/10 er markert med 87/8
- Gnr/bnr. 98/1 og 98/4 er markert med 98/1

Kartutsnitt utforma av Inger Jørstad ved Vestoppland og Sør-Gudbrandsdal jordskifterett

